

Bəşər
düşüncəsini
dəyişdirən
alim

Çarlz
Darvin

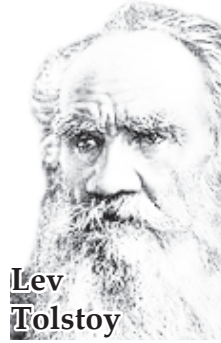
» sahifə 7

“Onlar yeyib-içir,
Xocalı, Laçın,
Şuşa isə
can verirdi”

Seyidağa
Mövsümlü

» sahifə 8

Dahi
Puşkinin
dahi qan
qohumu

Lev
Tolstoy

» sahifə 22

Avqustun 1-i Azərbaycan dili və əlifbası günüdür

“Milletin milliliyini saxlayan onun dilidir”

» sahifə 4

İlham Namiq
Kamal və Fərda
Xudaverdiyev
“Atalar və oğullar”
layihəsində

» sahifə 12-13

Ən məşhur
gürcü -
Vaxtanq
Kikabidze

» sahifə 23

ANONS

Zərrə-zərrə yığılan,
toplanan və yazılan
kitab

» sahifə 3

Mirzə Fətəli
Axundzadənin iranlı
tərcüməçiyə məktubu

» sahifə 5

Olduğu kimi görünən
Ustad

» sahifə 6

Xəttabın ölümü

» sahifə 10

İki məşhur Ağdaşlı -
Şöhrə və Aydın

» sahifə 11

Oğlunu öldürən, qızını
eşidən rəhmli və zəhmli
sultan Süleyman Qanuni

» sahifə 15

Markesə görə ən yaxşı
mütaliə üsulu

» sahifə 16

Aqşin Evrənin yeni
şeirləri

» sahifə 18

“Gələn adam”

» sahifə 19

İlk kitab nə vaxt
yaranıb?

» sahifə 20

Maykl Ceksonun məşhur
geyimi satışa çıxarıldı

» sahifə 24

Qəbələ VII Musiqi Festivalında muğam gecəsi keçirilib

Iyulun 25-dən başlayaraq qədim Qəbələ şəhəri Heydər Əliyev Fondunun möhtəşəm beynəlxalq layihəsi olan musiqi festivalına uğurla ev sahibliyi edir. Səkkiz ölkədən görkəmli musiqiçilər, bədii kollektivlər, solistlər və dirijorların iştirak etdikləri Qəbələ VII Beynəlxalq Musiqi Festivalı çərçivəsində dünya şöhrətli musiqiçilərlə yanaşı, gənc ifaçılar da səhnəyə çıxırlar. Əsasən klassik musiqi əsərlərinin səsləndirildiyi bir musiqi bayramı kimi dünyada tanınan Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalında hər il ənənəvi olaraq milli musiqimiz olan muğama da geniş yer verilir. Yerli və xarici musiqisevərlər festivalın proqramına uyğun olaraq iyulun 29-da açıq havada keçirilən muğam axşamına xüsusi maraq göstərirlər. Həmçinin səbirsizliklə gözlədiyi konsertə böyük tamaşaçı axını olduğu üçün Heydər Əliyev adına Konqres Mərkəzinin qarşısındakı parkda əlavə oturacaqlar yerləşdirilib.

AzərTAc xəbər verir ki, tamaşaçılara unudulmaz musiqi bayramı həyəcanı yaşadan konsertdə Heydər Əliyev Fondunun təşkil etdiyi Muğam Televiziya Müsəbiqəsinin iştirakçıları olan tanınmış xanəndələr- "Muğam aləmi" Beynəlxalq Muğam Festivalı çərçivəsində II Beynəlxalq Muğam Müsəbiqəsinin qalibi, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının solisti Ehtiram Hüseynovun, bir sıra müsəbiqələrin mükafatçısı, Azərbaycan

Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının solisti Arzu Əliyevanın, "Muğam Televiziya Müsəbiqəsi-2011"də üçüncü yeri tutan Nigar Şabanovanın, 2007-ci ildə keçirilən muğam müsəbiqəsində II yerə layiq görülən Abgül Mirzəliyevin çıxışı böyük marağa səbəb olub.

Muğam ifaçılarını tarda əməkdar artist, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dosenti, Prezident mükafatçısı Sahib Paşazadə, kamançada bir sıra müsəbiqələrin

iştirakçısı, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının müəllimi Toğrul Əsədullayev, nağarada Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestrinin üzvü Emin Cəbrayıllov müşayiət ediblər. İstedadlı xanəndələr Azərbaycanın xalq mahnularını, muğamları və təsnifləri məharətlə ifa ediblər. Ümumilikdə 1500-ə yaxın tamaşaçının iştirakı ilə iki saat davam edən konsert alqışlarla başa çatıb.

***

Iyulun 29-da Heydər Əliyev Konqres Mərkəzində Azərbaycan və Rusiya pianoçularının konserti olub.

Mərkəzin kamera zalında bir çox beynəlxalq müsəbiqələrin qalibi, Stokholmda keçirilən İsveç Kral Festivalının və "Ermıtaj" solistlər ansamblının bədii rəhbəri olan dünya şöhrətli rusiyalı pianoçu Aleksandr Qindinin konserti böyük tamaşaçı marağına səbəb olub.

Həmçinin bir sıra yerli və beynəlxalq müsəbiqələrin qalibi, festivalların iştirakçısı olan Səidə Tağızadə (piano) və Azərbaycanın Əməkdar artisti, Azərbaycan Dövlət Simli Kvartetinin üzvü Aleksey Miltx (violonçel) bəstəkar A.Skryabin və S.Raxmaninovun fortepiano və violonçel üçün yazdığı əsərləri səsləndiriblər. Konsertdə ifa olunan klassik əsərlər musiqisevərlərin zövqünü oxşayıb.

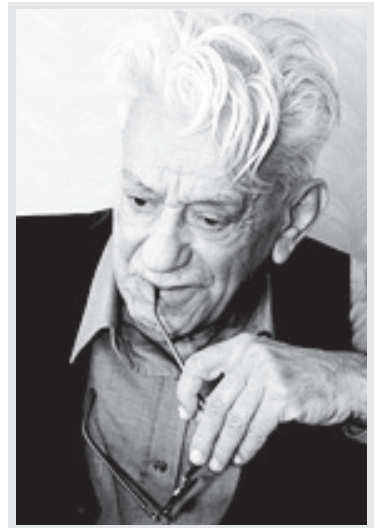
***

Festival çərçivəsində iyulun 30-da Heydər Əliyev Konqres Mərkəzində Azərbaycan, ABŞ, İngiltərə, Rusiya və Ukraynanın tanınmış skripka, violonçel və pianoçularının konserti olub.

AzərTAc xəbər verir ki, "Kiyev solistləri" Milli Kamera Ansamblının bədii rəhbəri, "Candia Piano Trio" Ansamblının təsisçisi olan ukraynalı Aleksey Yaskonun (skripka), bir çox beynəlxalq festival və müsəbiqələrin iştirakçısı ingiltərəli Tomas Blaxın (piano), rusiyalı Aleksandr Rojdestvenskinin (skripka), "Yeni Rusiya" Dövlət Simfonik Orkestrinin dirijoru, "Grammy" mükafatı laureatı olan violonçel ifaçısı, Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalının bədii rəhbəri Dmitri Yablonskinin (ABŞ-Rusiya), Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının professoru, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının direktoru Murad Adıgözəlzadənin, P.İ.Çaykovski adına Ukrayna Milli Musiqi Akademiyasının müəllimi, bir sıra beynəlxalq müsəbiqələrin qalibi Taras Yaropudun (skripka), Ukraynanın "Chamber Art Music" Beynəlxalq Festivalının bədii rəhbəri Yuri Poqorejskinin (violonçel) və tanınmış pianoçu Oksana Yablonskayanın (ABŞ-Rusiya) iştirak etdiyi konsertdə Avropa bəstəkarlarının əsərləri səsləndirilib. Konsertdə böyük ustalıqla ifa olunan P.İ.Çaykovskinin, Ç.Koreanın, G.Eneskunun, L.V.Bethovenin klassik əsərləri musiqisevərlərin zövqünü oxşayıb.

***

Xatırladaq ki, iyulun 30-31-də Qəbələ səhnəsində "Moskva virtuozları" Kamera Orkestrinin konsertləri də olacaq. Həmçinin iyulun 31-də festival çərçivəsində təşkil edilən III Qəbələ Beynəlxalq Piano Müsəbiqəsinin qaliblərinin konserti və tədbirin bağlanması mərasimi keçiriləcək.

Türkiyədə Bəxtiyar Vahabzadə haqqında kitab nəşr ediləcək

Türkiyədə böyük Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadənin həyat və yaradıcılığında bəhs edən kitab çap ediləcək.

Bu barədə İstanbul Metropol bələdiyyəsinin Baş mədəniyyət idarəsindən məlumat verilib.

1000 səhifəlik kitab azərbaycanlı alim Esmira Fuad Şükürova tərəfindən çapa hazırlanıb.

Kitaba alimin Bəxtiyar Vahabzadənin həyat və yaradıcılığı barədə tədqiqatından əlavə "Güllüstan", "Atılmışlar", "Şəhidlər" poemaları və şeirləri daxil edilib.

Baş mədəniyyət idarəsindən deyilib ki, kitab bu ilin çap planındadır.

Kitaba Bəxtiyar Vahabzadənin yaxın dostu, müasir Türk poeziyasının tanınmış nümayəndəsi Yavuz Bülent Bakilər ön söz yazıb. Kitabın sentyabr ayında işıq üzü görməsi planlaşdırılır. Kitabın çapından sonra Bəxtiyar Vahabzadənin 90 illik yubileyinin keçirilməsi gözlənilir.

Qeyd edək ki, İstanbul metropol bələdiyyəsinin Baş mədəniyyət idarəsi 2014-cü ilin aprelində Esmira Fuad Şükürovanın böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar barədə monoqrafiyasını çap edib.

Onu da əlavə edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə sovet dövründə Türkiyədə kitabı çap edilmiş ilk azərbaycanlı şair olmaqla birlikdə Türk oxucularının ən çox tanıdığı azərbaycanlı söz sənətkarıdır.

Qəzet Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib. Şəhadətnamə nömrəsi: 3899
Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi
Baş redaktor: Yaşar Əliyev
İcraçı direktor: Bəhlul Seyfəddinoğlu
Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Mövlud Abdullayev, Feyziyyə, Nəringül Əliyeva, Leyla Əliyeva, Sevinc Fədai, Rəbiqə Nazimqızı
Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.
"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub.
Tiraj: 1250. Sifariş: 2501
Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74
Telefon: 595 16 05.
E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Kino günü münasibətilə "Şəhər motivləri" almanaxı təqdim ediləcək

Azərbaycan Kinosu günü münasibətilə tədbir keçiriləcək. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsindən APA-ya verilən məlumata görə, iyulun 31-də Nizami Kino Mərkəzində keçiriləcək mərasimdə C. Cabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında lentə alınan "4.1 Şəhər motivləri" adlı kinoalmanax təqdim ediləcək.

Kinoalmanax xaricdə təhsil alan azərbaycanlı rejissorların çəkdikləri 5 qısametrajlı filməndən ibarətdir.

Azərbaycan Prodüserlər Gildiyasının elan etdiyi "Geniş baxış" ssenari müsəbiqəsinin qalibi olan kino layihəsi əvvəlcə "Motivlər..." adı ilə lentə alınıb.

"4.1 şəhər motivləri" almanaxına "Qonşu qadın" (rejissor Anar Abbasov, operator Aleksey Şepilev), "20-ci mərtəbə" (rejissor Teymur İsmayılov, operator Nadir Mehdiyev), "Dmitrov küçəsi ev 86" (rejissor Cəfər Axundzadə, operator Əlişir Həmid Xocayev), "Kədərim" (rejissor Rüşət Həsənov, operator Mixail Benkin) və "Zabitin şərafəti" (rejissor Vüqar İslamzadə, operator Cabir Əliyev) qısametrajlı filmləri daxildir.

Qeyd edək ki, almanaxın redaktoru Yusif Şeyxov, prodüserləri Müşfiq Hətəmov və İradə Bağırzadədir. Layihənin quruluşçu rəssamı Rafiq Nəsirov, icraçı prodüseri isə Azər Quliyevdir.

Azərbaycanda Kino günü avqustun 2-də qeyd edilir.

Bu günlərdə tanınmış yazıçı Əjdər Olun "Canlı lətifələr, əhvalatlar, deyimlər" adlı növbəti kitabı işıq üzünə görüb. Bu kitabda tanınmışlar, həmçinin adi insanlar barədə lətifələr, maraqlı əhvalatlar, sərrast deyimlər toplanıb. Toplu sələflərimizin və müasirlərimizin həyatında baş verən ən yaddaqalan, ən duyğulu, ən həssas, ən müdrik, ən hazırcavab, ən uzaqgörən və fəhmli məqamları üzə çıxarıb.

Burada Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin, akademik Ziya Bünyadovun, görkəmli rəssam Səttar Bəhlulzadənin, kaman ustası Həbib Əliyevin, fantastik janrdə əsərlər müəllifi Namiq Abdullayevin, xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün, eləcə də, digər şəxslərin deyimlərinə rast gəlmək mümkündür.

Kitab ümumilikdə dörd bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə "Siyasətçilər və dövlət adamları" adlanır. Bölmədə Heydər Əliyev, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Stalin, Mircəfər Bağırov, İmam Mustafayevlə bağlı müxtəlif maraqlı əhvalat və deyimlər yer alıb.

İkinci bölmə "Yazıçılar və alimlər"dir. Bu bölmədə təxminən 1930-cu illərdən başlayaraq yazıçı və şairlərin başına gələn məzəli əhvalatlar, onların sərrast deyimləri toplanıb. Qeyd edək ki, bu bölmə həcminə görə digər hissələrdən daha böyükdür.

Üçüncü bölmə "Sənətçilər" adlanır. Müəllif müxtəlif sənət sahələrində öz işinin peşəkari olan məşhurların həyatında olan duzlu-məzəli anları oxuculara çatdırır. Kitabda dahi Üzeyir Hacıbəyovdan tutmuş müasirlərimizə qədər bir çox sənətçilərin başına gələn maraqlı hadisələrə işıq tutulur.

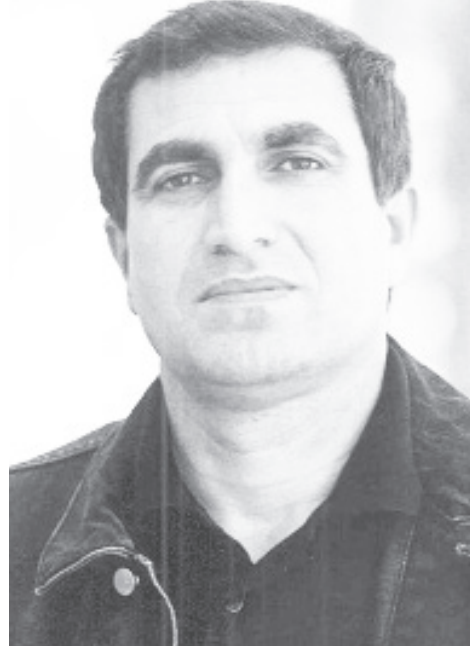
Dördüncü, sonuncu bölmə "Tanış-bilişlər" adlanır. Bu hissədə oxucu müəllifin şəxsen-tanıdığı insanların başına gələn maraqlı hadisələrdən xəbər tutur.

Müəllif, özünün də dediyi kimi, zaman-zaman ağızdan-ağıza gəzən, görüşlərdə,

Zərrə-zərrə yığılan, toplanan və yazılan kitab

məclislərdə, orda-burda qulağı çalan bu canlı lətifələri, olmuş əhvalatları, yiyəsi tanınan deyimləri əlinə düşən kağızlara qeyd edib. Görkəmli şəxsiyyətlərlə yanaşı sadə insanları da qəhrəmana çevirən kitab şux lətifələr, şən zarafatlar, maraqlı əhvalatlar, yerində və məqamında verilmiş sərrast cavablar toplusudur.

Yazıçı kitaba yazdığı ön sözdə qeyd edir ki, əvvəl-əvvəl yalnız yazıçılarla bağlı əhvalatları qeydə alsın da, sonralar əhatə dairəsini genişləndirərək, sənət adamlarına, siyasətçilərə, dövlət nümayəndələrinə də yer ayırır və diqqətini bu məsələyə daha çox yönəltməyə sadə insanlara da kitabında yer vermək qərarına gəlir və zaman keçdikcə sadə insanlar da Əjdər Olun qəhrəmanlarına çevrilirlər: "Övvəllər yazıçılarla bağlı lətifələri, əhvalatları, deyimləri yazıb götürürdüm. Sonra sənətçiləri də diqqətlə dinləməyə başladım. Sürayə siyasətçilər, dövlət adamları da gəldi. Daha sonra gördüm ki, yox balam, yazıçılardan, sənətçilərdən, siyasətçilərdən başqa da yan-yörəməzdə, yaxud, bizdən kənarda kəsərlər, müdrik, məzəli deyimlərlə seçilən xeyli adam var. Və artıq məni, onu kimin deməsindən asılı olmayaraq dəyərli söz, dərin məna, tutarlı fikirlər maraqlandırdı. Açıq deyim ki, indi də vaxtında deyilən, yerinə düşən, işə keçən diri söz qədər heç nə mənə toxtaqlıq gətirmir".

Əjdər Ol bu kitabla bağlı məqsədini belə izah edir: "Buradakı canlı lətifələrin, əhvalatların, deyimlərin itib-batmasına razı olmadım. Həm də deyim ki, bu xəzinəni yarananların hamısını özümüzlüklərlə – öz siyasətçilərimiz, öz yazıçılarımız, öz alimlərimiz, öz sənətkarlarımız, öz tanış-bilişlərimizdir. Hamısının da bir-bir adını çəkmişəm.

Vallah, mən bu kitabımdakıları yazmasaydım, ömür-billah, heç kəs onların hamısına yiyə durmayacaqdı. Bəlkə də onların bir hissəsi adda-budda onun-bunun yazısına səpələnəcəkdə, deyə bilmərəm, ancaq bir kitab toplanması müskül işdi.

Uzaq keçmişdən üzübəri sayılıb-seçilmiş adamlarımızın deyilən, lakin yazıya alınmayıb havaya uçan o qədər mübarək fikirləri olub ki..."

Xatırladaq ki, Əjdər Ol 30-dan artıq bədii kitabın müəllifidir. Pyesləri Akademik Milli Dram, Dövlət Musiqili və Gənc Tamaşaçılar Teatrlarında uğurla oynanılıb, ssenariləri əsasında filmlər çəkilib.

SEVİNC

Dərbəndin 2000 illiyi təntənəli şəkildə qeyd olunacaq

Rusiya prezidenti Vladimir Putinin imzaladığı sərəncama əsasən, Dərbənd şəhərinin 2000 illiyi təntənəli şəkildə qeyd olunacaq. V.Putinin özünün də iştirak edəcəyi tədbir bu ilin sentyabr ayında reallaşacaq.

Artıq iki ildən çoxdur ki, qədim şəhərdə abadlıq və yenidənqurma işləri aparılır. Bu məqsədlə respublikada operativ ştab yaradılıb. Dərbənddə aparılan tikinti-abadlıq işləri çərçivəsində şəhərin küçələrindən biri Heydər Əliyevin adı ilə adlandırılıb.

Sonuncu müşavirədə Dağıstan Respublikası hökuməti sədrinin müavini Anatoli Qəribov Dərbəndin 2000 illik yubileyi ilə bağlı müzakirələr aparıb, informasiya təminatı və yanğın təhlükəsizliyi məsələləri geniş müzakirə edilib.

Elə həmin gün qədim şəhərdə "I Pyotr Evi" muzey kompleksinin açılış mərasimi keçirilib. Mərasimdə çıxış edən RF Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndəsi Mixail Brıçqalov bildirib ki, abidənin açılışı Dərbənd əhalisinin öz tarixini sevdinə, qorumağa və onu nəsillərə ötürməyə hazır olduğuna əyani sübutdur".

Bildirək ki, Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası ərazisinə daxil olan indiki Dərbənd şəhəri romalıların Şərqə olan hücumları dövründən (eramızın 68-ci ili) etibarən Kaspi darvazası adlı yer kimi məlum olub. Birinci əsrin müəlliflərindən olan İosif Flavi də bu yeri Kaspi darvazası adlandırır.

İlkin mənbələrin verdiyi məlumata görə, hələ eramızdan əvvəl (I əsr) indiki Dərbənd ərazisində mövcud olmuş üzümlüklər və meyvə bağları dənizə qədər olan ərazini örtüb. Dərbəndin adı Azərbaycan türklərinin, eləcə də bütün türk dünyasının nəhəng ədəbi abidəsi olan Kitabı-Dədə Qorqud dastanında da çəkilir. Alman səyyahı Adam Oleari (XVII əsr) və türk səyyahı Övliya Çələbi Dədə Qorqudun məzarının Dərbənddə olduğunu qeyd edirlər. Bu haqqda "Dərbəndnamə" də məlumat verilir.

Sasanilər hələ II Yezdəgerdin hakimiyyəti dövründə Beşbarmaq dağının zirvəsində müdafiə əhəmiyyətli ilk istehkamin (Beşbarmaq səddi) inşasını həyata keçiriblər. Dərbənd səddi vasitəsi ilə yalnız Dərbənd keçidinin mühafizəsi deyil, eyni zamanda Şimal-Şərqdə olan dağ yollarının da qorunması təmin edilib.

Məlumatlara görə, səddin yenidən daşla tikilməsi 537-568 illərdə olub. Bu müddət ərzində səddin inşasında iştirak edən minlərlə qul və kəndli Sasanı hakimləri tərəfindən ağır bir şəraitdə istismar ediliblər.

"Dərbəndnamə" də olan məlumatlardan görünür ki, VI əsrin ortalarında İrənin daxili rayonlarından Dərbəndə üç min ailə köçürülüb. Sasanı hakimiyyəti devrildikdən sonra da Dərbənd şəhəri öz iqtisadi-siyasi əhəmiyyətini uzun müddət saxlaya bilib. Şəhərin strateji mövqeyindən istifadə edən ərəb xəlifələri onun abadlaşdırılmasına səy göstərirlər. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanın ən qədim məscidlərindən biri Dərbənd Cümə məscididir.

Dərbənd şəhəri Şimali Azərbaycan xanlıqlarından Dərbənd xanlığının mərkəzi olub və 1796-cı ildə Rusiya tərəfindən işğal edilib. 1829-cu ildən əyalətə çevrilib. Rusiyada tətbiq edilən yeni inzibati-ərazi bölgüsünə əsasən 1840-cı ildə Dərbənd qəzası yaradılıb və Dərbənd qəza mərkəzi olub. 1846-cı ildə isə yenə də mərkəzi Dərbənd şəhəri olmaqla Dərbənd quberniyası yaradılıb. 1860-cı ildə Dərbənd quberniyası ləğv edilib, onun tərkibindəki Quba qəzası Bakı quberniyasına verilib, qalan ərazidə Dağıstan dairəsi yaradılıb. 1920-ci il martın 25-də XI Qızıl ordunun köməyi ilə Dərbənddə sovet hakimiyyəti qurulub. Dərbənd şəhəri 1921-ci ildə yaradılmış Dağıstan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının tərkibinə daxil edilib. Bununla, Azərbaycanın tarixi şəhəri olan Dərbənd Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının tərkibinə qatılıb.

Qəbələ Musiqi festivalında Cahangir Qarayevin bərpa edilmiş əlyazması təqdim olunub

Bu günlərdə VII Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalı çərçivəsində Azərbaycanın fortepiano və bəstəkarlıq məktəbinin parlaq nümayəndələrindən biri olan Cahangir Qarayevin (1950-2013) sonatasının təqdimatı olub. Festivalın bədii rəhbəri, Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rektoru, Xalq artisti, professor Fərhad Bədəlbəylinin elmi redaktorluğu ilə "Təhsil" nəşriyyatı tərəfindən hazırlanaraq nəşr edilmiş bu üçhissəli əsər dünyadan vaxtsız köçmüş gözəl bəstəkarın və pianoçunun 65 illik yubileyinə həsr olunub.

Bakı Musiqi Akademiyasının Orta ixtisas musiqi məktəb-studiyasının direktoru, əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq doktoru, xüsusi fortepiano kafedrasının professoru Tərhan Seyidov AzərTAC-a bildiriş ki, nəşrin əsasında C. Qarayevin itirilmiş əlyazmasının BMA-nın məktəb-studiyasının arxivində saxlanılan keyfiyyətsiz surəti olub. Surəti nəşrə hazırlayan zaman sonatanın not mətnini bərpa və redaktə etmək üçün böyük və çoxşaxəli iş görülmüş. Yenidən yığılan mətnlə yanaşı, itirilmiş əlyazmanın əslinin reproduksiyaşının nəşrə əlavəsində yerləşdirilməsi onu daha dəyərli edib.

Təqdimatı açan sənətsünaslıq doktoru Ceyran Mahmudova Cahangir Qarayevin yaradıcılığının əsas mərhələlərini xarakterizə edərək bildiriş ki, 1976-cı ildə yazdığı fortepiano üçün sonata onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Burada sonata formasının sərbəst traktovkası bədii tənqidi dərindən milli zəmininə söykənir. Bu əsər üçün spesifik olan monosentriзм (üç hissənin hər biri vahid mövzuya əsaslanıb) sonata formasının kanonlarının yoxluğu ilə bağlıdır. Sonatada tək dil vasitələri, forma detalları səviyyəsində deyil, daha geniş əhatəli səviyyədə - musiqi dramaturgiyası səviyyəsində muğamın stilistik qanunauyğunluqları ilə əlaqə üzə çıxır.

Cahangir Qarayevin əsəri məktəb-studiyanın müəllimi, pianoçuların Beynəlxalq müsabiqəsinin laureatı Fəqan Həsənlinin yüksək bədii interpretasiyasında təqdim olunub. Sonata onun virtuos ifasında coşqun improvizasiya kimi səslənib və dinləyicilər tərəfindən böyük maraqla qarşılanıb.

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr verib. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsi ilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin epigrafik abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq bu gündək yaşayır. Tarixi faktlar sübut edir ki, zaman-zaman Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə edib. İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilib və dövr keçdikdə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulub və ya ərəb qrafikasına keçirilib. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə etməklə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaradıb.

Ərəb əlifbası yüzillər boyu geniş məkanda Müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşdı. Böyük Azərbaycan ədəbləri, alimləri, mütəfəkkirləri, İslam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdiriblər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsvir yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla, dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıları əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar edib. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı aktuallaşdırmışdı.

XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı, mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdı.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni Əlifba Komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım oldu. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş Birinci Ümumittifaq Türkoğlu qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi. Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq, həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalıları bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərsə də, optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyil və bu da onun və vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sistemində qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanunun qəbul olunması ilə nəticələndi. 1991-ci il dekabrın 25-də Azərbaycan Ali Soveti latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpa olunması ilə bağlı qərar qəbul etdi.

Avqustun 1-i Azərbaycan dili və əlifbası günüdür

**“Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir”
Heydər Əliyev**

Bununla da tarixi ədalət bərpa edildi və həmin vaxtdan müstəqil Azərbaycan Respublikasında tədricən latın qrafikalı milli əlifbamıza keçid mərhələsi başlandı.

Bu qərarın tam rəsmi tətbiqinə isə 10 il sonra başlandı. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün idarə-müəssisələr, dövlət və qeyri-dövlət qurumları, Azərbaycan dilində olan bütün nəşrlər latın qrafikalı əlifbaya keçid edildi. Bu tarixi proses Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanına əsasən gerçəkləşdi. Prezident Heydər Əliyev latın qrafikalı əlifbanın tətbiqinin Azərbaycanın siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin

tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq 2001-ci il avqustun 9-da daha bir fərman imzaladı. Həmin fərmanla 1 avqust – Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü elan edildi. Həmin vaxtdan etibarən hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilir.

Tarixi ədalətin bərpa edilməsi haqqında qərar müstəqilliyimizin ilk ili olan 1991-ci ildə qəbul edilsə də, bütövlükdə yeni əlifbaya keçid prosesinin başlanması və onun uğurla başa çatdırılması müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Təsadüfi deyil ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanında on ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci ilin avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyi və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğu nəzərə alınaraq hər il avqust ayının 1-nin ölkəmizdə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilməsi qərara alınıb.

Azərbaycan xalqının milli varlığının əsası olan ana dilimiz də zaman-zaman əlifbamızın yaşadığı taleyi yaşayıb. Yadelli işğalçılar dilimizi məhv edib sıradan çıxarmağa, onu gah ərəbləşdirməyə, gah farslaşdırmağa, gah da ruslaşdırmağa çalışıblar.

Azərbaycan əlifbası kimi, dilinin də hərtərəfli inkişafı, onun rəsmi dövlət dili statusu alması, beynəlxalq münasibətlər sistemində dünya diplomatiyasına yol tapması məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1978-ci ildə o vaxtki SSRİ rəhbərliyinin ciddi narazılıq və etirazına baxmayaraq, Heydər Əliyevin böyük qətiyyəti sayəsində Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olduğunu təsdiq edən maddə daxil edildi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunan ilk Konstitusiyasında xalq referendumu yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək, ölkədə dövlət dilinin Azərbaycan dili adlandırılmasına yekdilliklə tərəfdar olduğunu bildirdi.

Bundan sonrakı illərdə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” imzaladığı fərmanlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyasının formalaşması yolunda göstərdiyi misilsiz xidmətlərdəndir.

Sevindirici haldır ki, Ümummilli liderin ideyalarının layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev doğma dilimizə həssaslıqla yanaşır. Bu gün dilimizin inkişafının əsas qarantı da məhz ölkə Prezidentinin özüdür. Azərbaycan ədəbiyyatını, azərbaycanlı düşüncəsini əks etdirən sanballı əsərlərin latın qrafikasında yenidən nəşr edilməsi məhz İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə baş tutdu. Prezidentin 2004-cü il yanvarın 12-də imzaladığı “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında”kı sərəncamı həm də əlifba ilə bağlı problemləri tamamilə həll etdi. Bunun da nəticəsində kütləvi nəşrlərin latın qrafikasına keçirilməsi baş tutdu. Dövlət başçısının sonrakı sərəncamlarında isə 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası” sərəncamından olan yeni nəşrlər respublika kitabxana şəbəkəsinin latın qrafikalı ədəbiyyat fondunu zənginləşdirdi.

Ölkə prezidenti 2012-ci il mayın 23-də imzaladığı “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” sərəncamı da onun ana dilimizə verdiyi böyük önəmdən xəbər verirdi.

Qeyd edək ki, Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dili və Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların əsas ünsiyyət vasitəsidir. Azərbaycan dilinin tarixi ümumilikdə türk dili tarixinin bir hissəsidir. Oğuz türkcəsinin ən az təhrif olunmuş forması Azərbaycan türkcəsidir. Azərbaycan dili, eyni zamanda, İran İslam Respublikasında yaşayan 30 milyondan artıq azərbaycanlının ana dilidir. Ana dilimiz Ural-Altay dilləri ailəsinin türk dili qrupunun oğuz yarıqrupuna daxildir və ən yaxın qohumları olan türk, türkmən və qaqauz dilləri ilə birlikdə türk dilləri arealının Cənub-qərb qolunu təşkil edir. İngiltərənin Dillər üzrə Statistika Komitəsinin siyahısında Azərbaycan türkcəsi ən harmoniyalı 3-cü dildir.

Dahi mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundzadə milli dilin saflığı uğrunda böyük mübariz olsa da, o, dillər arasındakı canlı əlaqəni, zənginləşmə yollarını da qəbul edirdi. O yeri gəldikcə bədii dil və üslub məsələlərinə də toxunub, xalq dili zəminində yaranan ədəbi dilin müxtəlif məsələlərini işıqlandırır. Məsələn, onun "Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran" ("Lənkəran xanlığının vəzirinin macərələri") komediyasının adı "Sərab xanlığının vəzirinin macərələri" idi. Əsər elə bu adla da 1853-cü ildə "Qafqaz" qəzetində nəşr olunmuşdu. 1874-cü ildə Axundzadə komediyanı fars dilində yazılmış və "Lənkəran xanlığının vəzirinin macərələri haqqında povest" adında əsərlər toplusuna əlavə etmişdi. Buna istinad edərək, bir sıra Qərbi Avropa şərqşünasları hesab edirdilər ki, əsərin adını əsərin tərcüməçisi Mirzə Məhəmməd Cəfər Qaracadağı dəyişib. Amma bəzi tədqiqatlardan sonra sübut olundu ki, Mirzə Məhəmməd Cəfər Qaracadağı adı bilavasitə Axundzadənin məsləhəti ilə dəyişdirib. Adın dəyişilməsinə səbəb o idi ki, "...əsər dəniz kənarında olan şəhərdə başlayır və bitir, Sərab şəhəri isə dənizdən uzaqdadır". Axundzadə publisist Mirzə Yusif xana 17 dekabr 1870-ci ildə göndərdiyi məktubunda yazırdı: "Əziz tərcüməçiyə deyin ki, hər yerdə "Sərab xanlığının vəzirinin macərələri haqqında" adını "Lənkəran xanlığının vəzirinin macərələri haqqında"ya dəyişsin... Sərab səhv yazılıb, Lənkəran yazmaq lazımdır. Çünki Sərabda dəniz yoxdur". Mirzə Yusif xan bu istəyi tərcüməçiyə çatdırıb, o da əsərin adını dəyişib. Bundan sonra hekayət "Lənkəran xanlığı vəzirinin macərələri haqqında" adı ilə çap olunmağa başlayıb. Bu mənada dramaturqun onun "Türkcə "Təmsilat"ı tərcümə edən Tehran sakini Mirzə Məhəmməd Cəfərə" sərəlvhəli məktubu böyük maraq kəsb edir. Məktubu oxucularımıza təqdim edirik.

"Türkcə "Təmsilat"ı tərcümə edən Tehran sakini Mirzə Məhəmməd Cəfərə

Əziz və mehriban qardaşım Mirzə Məhəmməd Cəfər, Allah ömrünüzü uzun eləsin!

Sizin məktubunuz yetişdi, sonsuz sevincimə və qəlbimin şadlığına səbəb oldu.

Əvvəla, sizdən bir xahişim vardır: əzəmətli aqam cənab Mirzə Yusif xan keçən məktubunda müxtəsər olaraq yazmışdı ki, azadxah şahzadə nəvvab-əşraf-əmcəd, sərkar Cəlaləddin Mirzə hal-hazırda xəstədir. Bu xəbər məni çox-çox kədərləndirdi. Xahiş edirəm ki, valahəzrət şahzadənin xəstəliyinin nədən ibarət olması haqqında tezliklə mənə məlumat verəsiniz ki, həyəcan və nigarancılığım aradan getsin. Mənim bədbəxtliyimdəndir ki, bütün İranda özümə bir nəfər sirdaş tapmışdım, o da dostluğumuzun lap başlanğıcında xəstələndi.

İkincisi isə, sizin mişksaçan qələminizə afərin, yüz afərin olsun ki, "Molla İbrahim Xəlil"i əslinə tamamilə uyğun və çox-çox gözəl tərcümə etmişsiniz. Tərcümədə qətiyyətin orijinaldan kənara çıxılmamışdır. Tərcümənin də əsas şərti budur ki, onda orijinaldan nə artıq, nə də əskik bir şey olsun. Bundan yaxşı, bundan yüksək tərcümə ola bilməz. Tərcüməni mütələq çap etdirməyə çalışın!

Şəklimi həmin məktubla bərabər sizə göndərirəm. Əsərin tamaşalarında iştirak edən bütün personajların şəkillərini də hər bir əsərdə çap etdirə bilsəydiniz, həqiqətdə misilsiz bir hədiyyə olar və kitablar başqa bir gözəlliyə malik olardı.

Başqa əsərlərin tərcüməsini artıq Tiflisə göndərmək lazım deyildir. Vaxtınızı itirməyin, hamısını birbaşa çap etdirin! Mənim sizin qələminizə böyük inam və etibarım vardır. Hər bir əsər çapdan çıxdıqdan sonra 3-4 nüsxə mənə hədiyyə göndərin!

"Georq Klifford" sözlərinin mənasını soruşmuşsunuz. Deməliyəm ki, bunlar hər ikisi bir nəfər əmirin adıdır, bir şəxsin adıdır...

Yəni Kliffordoglu Georq. Nəcə ki, ərəblərdə Səd ibn-Vəqqas, Ömər ibn-Səd və Əmr ibn-As əvəzinə – Səd-e Vəqqas, Ömər-e Səd, Əmr-e As yazmaq məlumdur. Cümlənin mənası cəhətdən "cənab Linneyin hamisi olan Georq ibn-Klifforddan yüksək və əzəmətli olacaqdır".

O ki qaldı "qıgılıcım" kəlməsi, türkcə "qıgılıcım" ən kiçik od şərarələrinə deyilir. Farsca "əbizə", "xədrə" və "sitarəçə" deməkdir.

Siz necə qaradağlısınız ki, bu kəlmənin mənasını bilmirsiniz?

Mən özüm bu kəlməni Qaradağda öyrənmişəm. Mən yeddi yaşım-dan 12 yaşına qədər Qaradağda Horand kəndində, sonra Vəlibəyli obasında Ünküt eli içərisində yaşamışam. Paskeviçlə Naibüssəltənə arasında başlanan müharibədən bir il əvvəl Arazın bu tayına – rus torpağına keçib gəlmişəm.

"Həkim çullu" isə "biyabani" (çöllü) demək deyildir. "Çul" türk dilində atın belinə salınana deyirlər. Rəvayətə görə, 90 il bundan əvvəl, dərviş təbiətli bir həkim səyahət məqsədilə İrandan Nuxaya gəlmiş və bir müddət bu şəhərdə qalmışdı. Onun təbabətdə və bir sıra qəribə elmlərdə, guya, tam məharəti varmış. Onun adı bu şəhərdə və onun ətrafında məşhurdur. Həmişə çula büründüyünə görə, "Çullu həkim" adı ilə şöhrət tapmışdır. Yəni çul və ya kəpənək geyinən həkim. Nuxa camaatı hələ bu günə qədər həmin həkim kimi kimya sirlərini bilən bir adam kimi zənn edirlər.

Üçüncüsü – əziz qardaşım! "Kəmalüddövlə məktubları" barədə qeyd etmişsiniz ki, onları hələ o x u m a - mışsınız.

Bəs haradan bilirsiniz ki, bədxahlıq məqsədilə yazılmışdır? Burada bədxahlıq yoxdur. Ancaq irad tutmaq və tənqid vardır. Bu isə çox böyük bir məsələdir.

Onun izahı üçün uzun-uzadı danışmaq lazım gəlir. Əlbəttə, belə bir izahat bu məktuba sığışmaz. Ona görə də, qısaca yazıram ki, siz gərək tənqidin şərtlərindən xəbərdar olasınız ki, bu məsələdən də baş çıxara bilərsiniz. İrad tutulmadan istehzasız, məzəmmətsiz və məsxərəsiz tənqidi əsər yazıla bilməz. "Kəmalüddövlə məktubları" moizə, nəsihət deyil, tənqiddir. İnsanlar pis əməllərə adət etdiyi bir halda, tənqid vasitəsilə olmayıb, moizə, nəsihət və ata məhəbbəti tərzində yazılan bir əsərin bəşər təbiətinə heç bir təsiri olmayacaqdır.

İnsanların təbiəti, moizə və nəsihətləri oxuyub-dinləməyə nifrət edir. Halbuki insanlar tənqidi əsər oxumağa həmişə həvəskar olurlar. Avropa filosoflarının təcrübələri və bir çox inkaredilməz həyatı dəlillər sübut etmişdir ki, tənqid, istehza və məsxərədən başqa, pis və yaramaz əməlləri insan təbiətindən heç bir vasitə ilə məhv etmək olmaz.

Əgər nəsihət və moizənin insanlara təsiri olsaydı, mərhum Şeyx Sədinin "Gülüstən" və "Bustan" əsərləri əvvəldən-axıra qədər nəsihətdir. Bəs nə üçün İran camaatı 600 ildən bəri onları oxuyur, lakin oradakı nəsihət və moizələrə əsla əhəmiyyət vermirdi? Nəticədə isə zülm və istibdad gündən-günə artır ki, əskilməyir.

Nə isə, biz bu barədə mübahisəyə girişməməliyik. Əgər mübahisəyə başlasaq, heç bir sübhə ola bilməz ki, siz məğlub olarsınız. Tənqid fənni islam ədəbiyyatında bu günə qədər hələ tətbiq edilməmişdir. Məhz buna görə də, siz bu kimi əsərlərdən tez qorxuya düşürsünüz. Nəhayət, xalq tərbiyələndirmək, həmməzhəblərimizin əxlaqını saflaşdırıb islah etmək, dövləti nizam-intizama salıb, onun əmrlərinin və qadağan etdiyi işlər haqqındakı hökmlərinin təsirini artırmaq üçün tənqiddən faydalı heç bir vasitə ola bilməz.

Kəmalüddövlə vaiz və nəsihətçi deyil. O, tənqidçidir. Əgər o, vaiz və nəsihətçi olsaydı, ona da Molla Məhəmməd Rəfi Vaizi-Qəzvinini kimi baxardılar. Əsərləri də Molla Rəfinin yazdığı "Əbvabül-cinan" kimi duzsuz, tamsız, ləzzətsiz çıxardı. Elə bir adam tapa bilərmisiniz ki, "Əbvabül-cinan" öz meyili ilə kəsalət-siz oxumuş olsun? Kitabının adından belə adamın zəhləsi gedir.

Lakin, Kəmalüddövlənin məktubları bir şəxsin əlinə keçərsə, yeyib-yatmağı özünə haram edərək, bulaq başına çatan susuz bir adam kimi, onları oxuyacaq və onların mətləblərini anlamaya, onlardan ibrət almağa və bilik əldə etməyə çalışacaqdır. Oxuduqdan sonra istər-istəməz belə bir qərara gələcəkdir ki, tənqidçinin pislədiyi hər bir əməldən uzaqlaşmaq və tərifi etdiyi əməlləri mütləq icra etmək lazımdır. İndi görün, nəsihətə tənqid və nəsihətçi ilə tənqidçi arasında nə qədər böyük fərq vardır! Tənqidin moizə və nəsihətdən bu qədər üstün olmasının səbəbi nədir? Tənqidi əsəri susamaq ehtirasına oxşar bir həvəslə oxumaq meyili haradan doğulubdur? Bu üstünlüyün səbəbi odur ki, tənqidi əsər istehza, gülgü və məsxərə yolu ilə yazılır. Buna görə də, tənqidin oxunuşuna bu qədər böyük həvəs vardır. Bu elə bir gizli sirdir ki, onu Avropa alimləri kəşf edə bilməmişlər. Mənim xalqım bu sirdən hələ də xəbərsizdir. Əgər, inşallah, Kəmalüddövlənin məktubları nəşr edilərsə, mənim xalqım da tərbiyə və mərifət meydanına qədəm qoyar. Deməliyəm ki, mənim xalqımın fitri istedadı Avropa xalqlarının fitri istedadından qat-qat artıqdır.

Tənqidin moizə və nəsihətdən üstünlüyünü sübut edən ən parlaq misal sizin gözüünüz qarşısındadır. Nə üçün uzağa gedək? Fərz edək ki, bir vaiz nəsihətçi ata məhəbbəti şivəsində bir kitab yazaraq, kimyanın həyatda mövcud olmadığını xalqa anlatmaq istəmişdir.

Sonu gələn sayımızda

Böyük mütəfəkkir və dilimiz

Nəcib Fazil Qısakürək Türkiyənin XX əsrdə yetişdirdiyi, keşməkeşli həyatı və ziddiyyətli ədəbi-bədii yaradıcılığı olan böyük sənətkarlardan biridir. Hələ 30 yaşına çatmadan ömrünün sonuna qədər fəxrlə daşıyacağı "Ustad" ləqəbilə şərəfləndirilən, şeirləri orta məktəb dərslərlərinə salınan şairin əsərləri sonralar sanki diqqətlərdən yayınıb, öz ifadəsi ilə desək, "üzərinə sükut külü tökülüb". Vəfatından bir-neçə il əvvəl "Türkiyənin yaşayan ən böyük şairi" və "Şairlər sultanı" kimi fəxri adlarla mükafatlandırılrsa da, bu gecikmiş diqqət onu öz evində hər an həbsini gözləyən bir güşənişin olmaqdan xilas edə bilməyib.

Yetmiş doqquz illik ömründə sənətkarın irili-xırdalı səksənə yaxın kitabı işıq üzünə görüb. Bu kitablardan təxminən yarısı şeir, dram, nəsr, ədəbi portret, memuar və esse janrında qələmə alınmış ədəbi-bədii əsərlərdir. Digər yarısı dini, fəlsəfi və tarixi tədqiqatlar, bioqrafiyalar, publisistik məqalə və köşə yazılarının, siyasi-ideoloji-islami məzmunlu məruzə, çıxış və nitqlərinin toplanmış kitablarıdır.

Qələmini söz sənətinin müxtəlif janrlarında sınayan Nəcib Fazil, hər şeydən əvvəl, qüdrətli şair və istedadlı dramaturqdur. Bununla yanaşı, o, həm də bir neçə roman və onlarla hekayə müəllifi kimi tanınan nasir, alovlu publisist və orijinal esseistdir. Nəcib Fazil öz ölkəsində idealist-metafizik filosof, islam mütəfəkkiri, jurnal naşiri, siyasi partiya funksioneri, islami ideyaları və təsəvvüf hikmətlərini təbliğ edən bələğətli natiq kimi də məşhur olub. Ədib 30-cu illərin axırlarından etibarən ifrat mühafizəkarlığın, mistik islamçılığın, açıq dini-siyasi-ideoloji tutum və davranışlarına görə basqı və yasaqlar altında 40 il yaşayıb, naşiri olduğu jurnallar, qurduğu cəmiyyətlər tez-tez bağlanıb, dini-siyasi məzmunlu yazıları üzündən mütəmadi olaraq nəzarətə alınıb, illərlə məhkəmə salonlarında süründürülüb, dəfələrlə qısa və uzunmüddətli məhbus həyatı yaşayıb, hətta ömrünü inzivaya çəkildiyi evində əfv gözləyə-gözləyə məhkum kimi başa vurub.

Məlumdur ki, bir sənətkarın əsərini onun şəxsiyyətindən ayrı təsvir etmək mümkün deyil. Onun şəxsiyyətini, kimliyini yaşadığı ictimai-siyasi mühit formalaşdırdığı kimi, əsərləri də formalaşmış şəxsiyyətinin, əqidəsinin, dünyagörüşünün damğasını daşıyır. Nəcib Fazilin də əsərləri onun çətin mübarizələrlə dolu həyatının güzgüsüdür və sənətkarın ədəbi-bədii yaradıcılığını düzgün dərk və doğru təhlil edə bilmək üçün onun həyatı, ədəbi mühiti, Mütləq Həqiqət kimi ömrünün sonuna qədər müdafiə etdiyi islami-fəlsəfi düşüncə haqqında məlumatlı olmaq lazımdır.

Nəcib Fazil ruhıyla, qanıyla şairdir. Bu baxımdan onun poeziyası, daha doğrusu, poetik dühası Fransada qısamüddətli təhsil aldığı dövrdə yaradıcılıqları ilə tanış olma firsəti yaxaladığı, sonralar özünün də dəfələrlə rəğbətə bəhs etdiyi və bəyəndiyini, təsirləndiyini söylədiyi XIX əsrin Şarl Bodler, Artur Rembo, Fridrix Hölderlin, Henri fon Kleyst kimi şairlərinə yaxındır...

Nəcib Fazilin şeirindəki ahəng və səs ruhi bir dərinlikdən gəlir. O dərinlikdə isə ölüm, qorxu, sevinc, şübhə, şəfqət, mərhəmət, hirs-qəzəb kimi bəşəri hisslər, sıxıntılar yer alır.

Olduğu kimi görünən Ustad

Ruhi sıxıntı, psixoloji böhran motivlərini şair özünün saysız-hesabsız əsərlərində işləyib. Lakin digər şairlərdə bu ruhi sıxıntıların qaynağı, yaradıcısı kimi, əsasən, sosial səbəblər göstərilir. Ustadın poeziyasında ruhi təlatümlər daha çox metafizik mahiyyət daşıyır. O, şeirə fəlsəfə və düşüncəni hopdurur, misralarını bunları əks etdirəcək simvollarla yığurur. Kəlmələrlə zərgər kimi davranır, onları qiymətdən-qiyməyə bürüyür, sözlərə onların daşıya biləcəkləri qədər məna, semantik sıqlət yükləyir.

Nəcib Fazil şairin əsas qayəsinin Mütləq Həqiqəti axtarmaq olduğunu irəli sürsə də, poeziyada "sənət üçün sənət" prinsipindən qətiyyətlə əl çəkmir, yalnız "Allaha və Allah davasını topluma" çatdırıldığı ölçüdə "cəmiyyət üçün sənət" anlayışını qəbul edir. Sənətdə özünü xarakterizə edərkən də: - "Məni də Allah və Peyğəmbər divanəsi olaraq xatırlayın", - deyir.

Dramaturq Nəcib Fazilə gəlincə, onun pyeslərində işlədiyi mövzuların ideya məzmunu, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, poeziyasının davamıdır. Ədibin 15-ə yaxın dram əsəri var. Bunlardan ən məşhurları "Toxum" (1935), "Bir adam yaratmaq" (1937), "Pul" (1941) və "Rəis Bəy" (1964) pyesləridir. İllərlə ölkənin ən tanınmış rejissorları tərəfindən tamaşaya qoyulan və səhnələrdən

düşməyən bu pyeslərdən bir-neçəsinin motivləri əsasında tammetrajlı bədii filmlər və televiziya filmləri də çəkilib. Ustad özü 6 kinofilm üçün "Senaryo romanlarım" adını verdiyi ssenarilər qələmə alıb, sonralar bunları eyniadlı kitabda toplaşdırıb (1972).

Nəcib Fazilin bütün dram əsərlərində vurğulanan başlıca ideya budur ki, insan alın yazısı, müqəddərat hikmətiylə kainatın mehvarında qərar tutur. "Toxum" pyesində Türkiyə milli-azadlıq hərəkatının başlama səbəblərinin yeni bədii-estetik təqdimatı ilə qarşılaşırıq. Nəcib Fazilin İstanbulda başlayıb, Zonquldaqda tammaladığı "Bir adam yaratmaq" pyesində hadisələr naməlum bir tarixdə fikir böhranı içində ömür sürməkdə olan 38 yaşlı yazıçı Xosrov bəyin evində cərəyan edir. Beş pərdəlik "Pul" pyesinin mərkəzində pul qazanmaq xatirinə bütün vasitələri məqbul sayan "miskin hesablar adamı" - bir bank müdiri dayanır.

Təxminən on ildən artıq bir müddət ərzində dram əsəri yazmayan Nəcib Fazil 1960-cı il hərbi çevrilişindən sonra salındığı həbsxanada dalbadal üç pyes qələmə alır. Bunlardan biri türk dramaturgiyasının şah əsərlərindən hesab edilən üçpərdəlik "Rəis Bəy" pyesidir.

Nəcib Fazilin "Aynadakı yalan" və avtobioqrafik "Qafa kağızı" ("Şəxsiyyət vəsiqəsi") adlı iki romanı var. Qeyd edək ki, ədibin romanları, şeirləri və pyesləri ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə zəifdir. Bunlardan birinin - "Aynadakı yalan" romanının ana ideyası budur ki, bir insanın səadətə qovuşması üçün Allahına qovuşması, daha doğrusu, onu Allaha qovuşdura biləcək yolu axtarib tapması lazımdır. Bunun üçün dünyəvi biliklər yetərli deyil.

Nəcib Fazilin hekayələri onun "Bir-neçə hekayə, bir-neçə təhlil" (1933), "Ruh sıxıntıları" (1965) və "Hekayələr" (1970) adlı kitablarında toplanıb.

onun haqqında elmi-tədqiqat işləri aparılmayıb, bədii əsərlərinin tərcüməsi və nəşri qadağalara məruz qalıb. Lakin buradaca qeyd edək ki, "dəmir pərdə"nin bütün təzyiqlər və yasaqlarına baxmayaraq, hələ 1958-ci ildə böyük şairimiz Rəsul Rza onun məşhur "Otel odalarında" şeirini dilimizə çevirərək, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap etdirib, bu "ayaqcağı"dan sonra Nəcib Fazilin bir neçə şeiri elə həmin il Bakıda nəşr olunan "Sülh və dostluq" almanaxına daxil edilib. Sənətkarın poetik nümunələrinin ölkəmizə ikinci gəlişi tam otuz il sonra - müstəqilliyimizin ilk illərində baş tutub. Son iyirmi ildə istedadlı şairin şeirləri ayrı-ayrılıqda və kitab şəklində dilimizə peşəkar mütərcimlər tərəfindən qazandırılıb, xalq yazıçımız Anarın tərtib etdiyi ikicildlik "Min beş yüz ilin oğuz şeiri" antologiyasında təmsil olunub, özü və yaradıcılığı haqqında elmi və publisistik məqalələr qələmə alınıb. Ədibin irsinin Türkiyədə və ölkəmizdə öyrənilməsinə dair ətraflı məlumatı istedadlı tədqiqatçı Eşqanə Babayeva-Əzimovanın BDU-nun "Dil və ədəbiyyat beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal"ında çap olunmuş (2008, № 6) "Nəcib Fazil Qısakürəyin tədqiqat tarixinə dair" adlı dəyərli elmi məqaləsindən əldə etmək mümkündür. Nəhayət, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı əsasında nəşr edilmiş 150 cildlik Dünya Ədəbiyyatı Kitabxanasından böyük Ustadın yaradıcılığına bir cild ayrılması da əlamətdardır. Cildə daxil edilən hekayələri və pyesləri N.Əbdülrəhmanlı, şeirləri isə T.Abdin, R.Qaraca və A.Haqqıxlı çeviriblər. Bundan başqa, artıq şairin "Çilə" kitabı da dilimizdə işıq üzünə görüb.

Nəcib Fazilin həyat və yaradıcılığına dair Türkiyədə onlarla elmi-tədqiqat işi yazılıb, kitab, monoqrafiya, memuar və məqalə nəşr edilib. Əlbəttə, bu tədqiqat əsəri və məqalələrdən tanış olmaq imkanı əldə etdiyimiz bəziləri müasir ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri səviyyəsinə cavab verməkdən çox uzaqdır. Bəzi müəlliflər şairin yaradıcılığına obyektiv yanaşmır, elmi-nəzəri təhlil yerinə, ifrat dərəcədə şişirtmələrə yol verir, öz mühakimələrində faktiki materiala söykənmirlər, digərləri isə, əksinə, Nəcib Fazili orijinal şair və dramaturq kimi tamamilə inkar edir, onu yalnız islam mütəfəkkiri olaraq dəyərləndirirlər. Məsələn, Türkiyə Mədəniyyət Nazirliyinin Nəcib Fazilin 100-cü ildönümünü münasibətilə buraxdığı Xatirə kitabında yer alan dosent Əli İhsan Qolcunun "elmi" məqaləsində şairin bir-çox şeirinin mövzu, obraz, simvol, hətta misralarının Bodlerdən iqtibas olduğu iddia edilir, başqa sözlə, Nəcib Fazil plagiatlıqda günahlandırılır! (Yeri gəlmişkən, xatırladaq ki, hələ 1942-ci ildə bir vaxtlar şairin yaxın dostluq etdiyi məşhur romancı Peyami Səfa da ədibin "Pul" pyesini plagiat adlandıraraq onu məhkəməyə vermiş, sonradan bu hərəkatının səhv olduğunu qəbul edərək iddia ərizəsini geri götürmüşdü).

Tanınmış türk ədəbiyyatşünası Əhməd Həmdü Tanpınarın bir sözü var: "İnsanlar da quyulara bən-zərlər, içlərində boğula bilərsiniz". Nəcib Fazil özü belə bir insan olmaqla bərabər, insanda boğulmaması üçün İslama sığınıb, bütün həyatı və yaradıcılığını sadə bir düsturda ifadə edib: "Allah və Rəsulu - başqa hər şey heç və batıl".

Əsgər RƏSULOV
filologiya elmləri doktoru,
professor

Bəşər tarixinin ən böyük alimlərindən biri, təkamül nəzəriyyəsinin yaradıcısı Çarlz Darvin 1809-cu ildə həkim ailəsində anadan olub. O, uşaq yaşlarından anasını itirdiyinə görə atasının himayəsində böyüyüb. 1825-ci ildə məktəbi bitirən Darvin bir müddət atasının yanında asistent kimi işlədikdən sonra Şotlandiyanın Edinburq Universitetinin tibb fakültəsinə qəbul olub. Bir müddət sonra Darvin başa düşür ki, həkimlik sənəti üçün yaranmayıb. O, təbiət tarixi ilə maraqlanan tələbələrin təsis etdiyi təşkilata üzv olur və təbiətin tarixi ilə maraqlanmağa, bu mövzuda araşdırmalar aparmağa başlayır.

Həkimliyi yox, təbiəti seçir

Oğlunun tibb təhsilini axsatdığını gören atası, onu 1827-ci ildə Edinburqdan gətirib Kembric Universitetinin kolleclərindən birinə yazdırır və Darvini din adamı kimi yetişdirmək qərarına gəlir. Darvin həkimliklə müqayisədə teologiyaya daha çox vaxt ayırsa da, əsas maraq dairəsi yenə təbiətin tarixi olur.

Əmisi oğlu Vilyam Darvin Foksla birlikdə böcək toplayan Darvinin təbiətə olan marağı onu botanika professoru Con Stivens Henslovun yanına gətirir. Gənc Çarlz bu professorla dostlaşır, onun təbiət tarixi dərslərinə yazılır. Bir müddət sonra Henslovdan fərdi dərslər almağa başlayan Darvin bu dərslərin sayəsində kolleci əlaçə tələbə kimi bitirir.

O, 1831-ci ilin yayında geologiya professoru Adam Sedqviklə birlikdə Uelsin geoloji xəritəsini çıxarır.

Tarixi səyahət

1831-ci ilin payızında isə Henslov Darvini "HMS Beagle" gəmisinin kapitanı Robert Fitz Royla tanış edir. Darvin 1831-ci ilin dekabrında Fitz Royun gəmisini iki illik Cənubi Amerika səfərinə çıxır. Bu səfərdə Darvin adını tarixə həkk edəcək araşdırmalarına başlayır.

Onun səyahəti nə az, nə çox – düz beş il davam edir. Bu səfərdə Darvin ciddi araşdırmalar aparır, müəyyən elmi qənaətlərə gəlir, elmə məlum olmayan canlılar kəşf edir, müşahidələri əsasında apardığı qeydləri Kembric Universitetinə göndərir.

Darvin səfər gündəliyinə rast gəldiyi müxtəlif insan toplumları ilə bağlı antropoloji müşahidələrini də qeyd edir. (O, bu gündəliyi 1839-cu ildə "Beagle ilə səfər" başlığı ilə dərc edib).

Bu səfər Darvin üçün çox çətin keçir. 1833-cü ilin oktyabrında Arqentinada qızdırmaya tutulur, 1834-cü ilin iyulunda And dağlarından Çiliyə qayıdarkən yenidən xəstələnir və yatağa düşür.

Yeni kəşflər astanasında

Səyahət başlayanda kapitan Fitz Roy Darvinə Çarlz Lielin "Geologiyanın prinsipləri" kitabını bağışlayır. Liel bu kitabında geoloji inkişafın minillər boyu, tədricən təşəkkül tapdığını yazırdı. Darvin Qərbi Afrikanın Santyaqo adasında – vulkanik qayaların yamacında mərcan və balıqqulağı qalıqları tapır və bu yamacların bir zamanlar dənizin altında olduğu, Lielin dediyi kimi minillər boyu yüksəlib qayaya çevrildiyi qənaətinə gəlir.

Darvin bu səyahət zamanı Cənubi Amerikada nəsli kəsilməmiş nəhəng məməlilərə aid qalıqlar tapır. Bu qalıqların olduğu qatlarda balıqqulağı qalıqları da olur. Darvin burdan belə qənaətə gəlir ki, bu məməlilərin soyu yaxın vaxtlarda – hansısa iqlim dəyişikliyi, yaxud fəlakət nəticəsində yox, öz-özünə, tədricən tükənib.

Darvin bu heyvanların Afrika və Avropadakı oxşar məməlilərlə qohum olduğunu düşünür.

Darvin səyahətdə olduğu vaxt İngiltərəyə göndərdiyi məktublar, nəsli kəsilməmiş heyvanların qalıqları müəllimi Henslov

tərəfindən ingilis təbiət alimlərinə təqdim edilir, Darvinin şöhrəti bütün İngiltərəyə yayılır.

Səfərdən sonra

Darvin İngiltərəyə qayıdandan sonra Kembricə gələrək "Beagle" səfərində topladığı nümunələri seçib sinifləndirmək üçün elmi araşdırmalara başlayır. Henslov bitki nümunələrinin təsnif edilməsində Darvinə böyük kömək göstərir. Lakin heyvan qalıqlarını tədqiq etmək üçün Darvinin zooloqlara ehtiyacı yaranır. Atasının maddi dəstəyi ilə Londona gedib, tanınmış zooloqlarla görüşən Darvin, Riçard Oven adında bir alimlə tanış olur. Oven Darvinin gətirdiyi qalıqları araşdırır, o günə qədər elmə məlum olmayan bir çox nəsli kəsilməmiş heyvan növü aşkarlayır. Bu heyvanların anatomik baxımdan Darvinin düşündüyü kimi Afrika heyvanlarına yox, Cənubi Amerika heyvanlarına yaxın olduğu müəyyən edilir.

Darvin bir tərəfdən təkamül mövzusunda araşdırmalarını davam edir, bir tərəfdən "Beagle" gündəliklərini çapa hazırlayır, bir tərəfdən də

Çarlz Lielin fikirlərini dəstəkləyən məqalələr yazır və eyni zamanda, özünün gətirdiyi nümunələr barədə mütəxəssis fikirlərini ifadə edəcək bir əsər üzərində işləməyə başlayır.

Bu ağır rejimə tab gətirməyən Darvinin ürəyində problem yaranır. O, 1837-ci ilin sentyabrında həkimlərin məsləhəti ilə araşdırmalarına bir müddətlik ara verərək dincəlmək üçün Şaffordşayra – qohumlarının yanına gəlir. Dayısı qızı Emma da bu evdə yaşayır, xəstə bir qohumlarına baxırdı. 1838-ci ilin iyununa kimi burada qalan Darvin elmi araşdırmalarına davam edir, həm alimlərin fikirlərindən faydalanır, həm də heyvandarlıqla məşğul olanlar, quş saxlayanlarla görüşüb öz araşdırmalarına aid bəzi suallara aydınlıq gətirir.

Bir müddət sonra o, Emmadan xoşu gəldiyini hiss edir, bir neçə dəfə Emmaya evlilik təklif etmək istəsə də, buna cəsarət edə bilmir. Nəhayət bir neçə ay sonra Emmaya evlilik təklif edən Darvin, 1839-cu ildə onunla evlənir. Darvinlər toydan sonra Londona köçürlər.

Dünyaya səs salan kitab

1859-cu ildə Darvinin "Hər şeyin mənşəyi" kitabı dərc olunur. O, bu kitabda insanın mənşəyini araşdırır və belə bir qənaətə gəlirdi ki, insanla meymunun mənşəyi eynidir. Əsər dərc olunandan sonra bütün elm aləmi bir-birinə dəyir, kilsə ayağa qalxır. Dünya mətbuatı Darvinin irəli sürdüyü təkamül nəzəriyyəsinə müzakirəyə çıxarır. Alimin fikirləri Avropa dindarlarının böyük hiddətinə səbəb olur.

İngiltərə kilsəsinə bağlı olan nüfuzlu elm adamları bu kitaba qarşı olsalar da, bir çox gənc təbiət alimi onu dəstəkləyir, araşdırmalarının istiqamətinin düz olduğunu müdafiə edirlər.

"Hər şeyin mənşəyi" ilə bağlı ən məşhur mübahisə 1860-cı ilin iyununda – Oksford Universitetində baş verir. Din alimi Samuel Vilberfors təkamül nəzəriyyəsinə topa tutduğuna görə Darvinin dostları Jozef Huker və Tomas Hakslinin etirazları ilə qarşılaşır. Haksli Darvini o qədər ürəklə müdafiə edir ki, dindarlar ona "Darvinin buldoqu" ləqəbini verirlər.

Bu qızğın mübahisə zamanı Samuel Vilberfors Haksliyə "Meymunla qohumluğunuz nəyə tərəfdən gəlir, yoxsa baba tərəfdən?" sualına Haksli "Təcürübəsini yalana xidmət etmək üçün istifadə edən savadlı insan olmaqdan daha meymun olmaq daha yaxşıdır" cavabını verir.

Darvin xəstə olduğuna görə şəxsən iştirak edə bilmədiyi müzakirələri mətbuatdan izləyir, müxtəlif alimlərlə məktublar yazıb, özünə dəstək xahiş edir.

Qısa vaxt ərzində minlərlə nüsxəsi satılan və bir çox dilə çevrilən kitab bütün Avropada böyük şöhrət tapır.

Özünə çoxlu tərəfdar toplamaqla yanaşı, müəllifinə minlərlə əleyhdar da qazandı. Çarlz Darvin 1882-ci ilin 19 aprelində – dünyaca məşhur bir alim, bəşər tarixinin ən məşhur kitablarından birinin müəllifi kimi əbədi olaraq gözlerini yumur.

MÖVLUD

Bəşər düşüncəsini dəyişdirən alim

1809 Çarlz Darvin

Uşaqdılar,
Yəqin qorxublar özlərindən,
ən çirkin oyuncaqlarından
vaz keçmədikləri kimi
əl çəkmirdilər güllə deşmiş yaxalarından:
“gəlin gedək oynamağa,
Sizə yaxanızda donub qalan qandan qırımızı donlar geyinmiş gəlinçiklər almışam, gətirəcəm,
Yuxumdakı eni-uzunu bilinməyən
Təndir çörəyini gətirməyə kömək edən tapılsa...”

Seyidağa Mövsümlü 1954-cü ildəndir. Ucar rayonunda doğulub. Bakı Dəmir Yol Texnikumunu bitirib. Bir müddət sonra Azərbaycan Dövlət Teleradio verilişləri Komitəsində teleoperator assistenti kimi işləməyə başlayıb. 1980-ci ildə Ümumittifaq Teleradio İnstitutunda daha bir ixtisasa yiyələnərək televiziya işinin sirlərini öyrənib.

1988-ci ildən başlayan erməni təcavüzünün ən ağır, dəhşətli məqamlarını videolentə köçürərək törədilmiş cinayətləri tarixin yaddaşına həkk edib. Dəfələrlə Şuşa, Laçın, Zəngilan, Naxçıvan, Xocalı və digər bölgələrimizdə olub.

Kamerasının obyektivini 20 Yanvar faciəsinin qanlı səhnələrinə tuşlayan Seyidağa müəllim, elə Xocalı faciəsini çəkəndə də həyatını təhlükə altına atmışdı. Qarabağda qanlı döyüşlər başlayanda könüllü olaraq cəbhəyə yollanmışdı.

26 fevral, 1992-ci ildə Xocalı soyqırımını ilk hərbi operator kimi lentin yaddaşına köçürən Seyidağa Mövsümlü ilə Milli İstiqlal Muzeyində görüşdük.

- Söhbət ondan gedir ki, 20 Yanvar və Xocalı faciələrini baş verəndə Dövlət Televiziyasının rəhbərliyi kameraları gizlətməmişdi. Mən hələ də bilmirəm ki, vətənin faciəsinə niyə bu qədər biganə idilər? Axı, o anları çəkib tarixləşdirmək lazım idi. Mənə elə gəlirdi ki, əgər kameraları gizlədirlərsə, deməli, onların da bu cinayətdə əli var. O zamanlar 20 Yanvar hadisəsini çəkmək üçün kameranı Xalq artisti Zeynəb Xanlarovadan aldım. O faciəni çəkənlərin hamısı kameraları kimlərdənsə götürmüşdü. Xocalı faciəsi baş verəndə isə artıq Şuşada, Malibəylidə, Kərkicahanda, Cəmillidə vuruşmuşdum. Şuşa işğal olunanda Kərkicahanda sağ ayağımdan ağır yaralandım. Bir həftə Şuşa hospitalında yatandan sonra, 1991-ci ilin dekabr ayının 25-26-da mənə bir dəstə yaralı ilə birlikdə Ağdama aparmaq üçün helikopter göndərdilər. Bu vaxt zəng eləndilər ki, Malibəyli kəndi mühasirədədir, yaralıları təxliyə etmək lazımdır. Helikopter Malibəyliyə enən kimi yerli camaat bizə sarı qaçdı. Avtomatı onların üstünə çəkdim ki, geri çəkilsinlər. Elan elədik ki, yalnız yaralıları götürəcəyik. Bütün helikopter qan içində idi. Ağdama gələndə dəstə komandirimiz Ələkbər bizi qarşıladı, amma əsgərlərin vəziyyəti ağır olduğundan, Bakıya uçmağa qərar verdik.

“Onlar yeyib-ıçır, isə can verirdi”

O ərəfədə Ağdamda da döyüşlər getdiyindən, yaralıların sağalması üçün şərait yox idi. Pilot biləndə ki, Bakıya uçmaq lazımdı, əvvəl etiraz elədi, - “navigasiya sistemim yoxdu, - dedi. Dedim, maşın yolunun üstü ilə ucsaq, gedib düz Bakıya çıxacağıq. Binə Hava Limanına çatanda pilota dedim, zəng eləsin ki, iyirmi-otuz təcili yardım maşını göndərsinlər. Çünki döyüşçülər gözümlərimizin qabağında can verirdilər, vətən uğrunda ölümə atılanları təcili xəstəxanalara çatdırmaq lazım idi. Düşəndə gördük ki, təcili yardım maşınlarının sayı-hesabı bilinmir. Binə və yaxın kəndlərin sakinləri yaralıların gəldiyini eşidib hava limanına hücum çəkmişdilər. Adam əlindən tərپənə bilmirdik.

Seyidağa müəllimin səs tonu birdən dəyişdi. Bayaقدan bəri o qədər soyuqqanlıqla danışırdı ki, həyəcanlanacağı ağılma da gəlmirdi. Döyüşçülər belə kövrəlirmiş yəqin, səsinin ən titrək yerini gizlətmək üçün, tez-tez udqunaraq...

- Helikopter dayanan kimi adamlar bizə sarı qaçdılar. Yaralıları düşürdükcə camaat onları, öz balası kimi əzizləyirdi. Azərbaycanlıların lazım olanda necə yumruq kimi birləşdiyini onda gördüm. Hava limanından Bakıya əllyə yaxın təcili yardım maşını gətirdi. Sağ ayağı amputasiya olmaq üzrə idi. Bizi Travmatologiya İnstitutuna gətirdilər. Həkimlərin, tibb bacılarının bizimlə necə mehriban, istiqanlı davranışlarını heç vaxt unutmam.

Axın-axın insanlar xəstəxanaya gəlirdi. Fevral ayının 12-də Müdafiə Nazirliyində ilk hərbi reportyor kimi əmrim verildi. Xocalının istər Əsgəran, istərsə də Şuşa tərəfindən yolları bağlı idi. Oradakı rabitəçi qızların çoxunu tanıyırdım. İradə var idi, Gülbahar var idi.

- Onlardan sağ qalanları var? Bəlkə, bir gün onlarla da görüşdüm?

- Gülbahar sağdı. Onları axtaran yoxdu, qızım. Hamını şou maraqlandıdır.

Azərbaycan Televiziyasında ölümə gedən reportyora videokamera vermədilər. Mənə dedilər ki, kamera yoxdur. Sonra yadıma düşdü ki, o vaxtkı millət vəkili Etibar Məmmədovda kamera var. Muzeydə gördüyünüz həmin kameradır. Ona müraciət edən kimi, sağ olsun, kameranı mənə verdi. Mən ona minnətdaram ki, onun kamerasının hesabına o faciəni tarixə salı bildim. Kameranı alan kimi, gəldim Müdafiə Nazirliyinə. Şair Ramiz Düyğun nazirliyin mətbuat xidmətinin rəisi idi. Bizə M-1 tipli helikopter ayırdı. Beləliklə, biz Ağdama yola düşdük. Məni orada yaxşı tanıyırdılar. Əvvəllər Ağdamda çox olmuşdum. Ağdamlılar deyirdilər ki, Seyidağa yaxşı günlərimizdə yanımızda olub, ağır günlərimizdə də bizi tək qoymayıb.

Kişilər olub ki, Turşsuda kabab çəkib yeyiblər, müharibə olan kimi qaçıb gizləniliblər. Çox şairlər, yazıçılar gözə dəymədi. Onların səngərdə üzünü nə mən gördüm, nə də başqa əsgər və zabitlər. Ağdamda dostum, Xalq Cəbhəsinin sədri Allahverdi Bağirovun yanına gəldim. Gördüm əsəbindən ağlayır. Dedi: “Seyidağa, böyük qırğın olub!” Mən bu hadisəni mütləq çəkməli idim. Vaxt gələcək, buna siyasi qiymət də veriləcək. Bu çəkilişlər dünyanın hər yerində göstəriləcək. Onun maşınına minib, Ağdamın Qarağacı qəbristanlığına gəldik. Ordan o yana Əsgəran idi.

Xocalının getməsi o vaxtkı rəhbərliyin vecinə də deyildi. Onlar yeyib-ıçır, Xocalı, Laçın, Şuşa isə can verirdi. Bir ara istəyirdim, “Ruhum dağlar aşarsa” adlı sənədli film çəkim. Mən o torpaqların dağlarını, düzlərini qarış-qarış gəzmişəm. Tez-tez yuxuma da girirlər. Mənə elə gəlir ki, orada dolayan ruhlar bir gün Bakıya gələcək, əlimizdən tutub bizi itirdiyimiz torpaqlara aparacaqlar. O vaxt Azərbaycan Dövlət Televiziyası xəbər vermişdi ki, Xocalıda iki nəfər ölüb. Amma Xocalıda yüzlərlə insan qətlə yetirilmişdi. Hamımız bilir ki, mətbuatda çıxan ilk xəbər, digər mətbu orqanların istinad yeri olur. Sonra hansı xəbəri yazırsan yaz, faydası yoxdu.

Ermənilərin oradakı hərbi dəstəsinə Vitalik Bağdasaryan başçılıq edirdi. İndi Ermənistan Müdafiə Nazirliyində general-mayordu. Orta təhsili də yoxdu. Qarabağda törətdiyi vəhşiliyə görə Ermənistan rəhbərliyi onu yüksək qiymətləndirdi. Allahverdi Vitalikdən soruşanda ki, bu vəhşiliyi siz eləmisiniz? Vitalik hadisədə əli olmadığını and içdi. Dedi ki, bunu 366-cı rus alayı edib. Amma - dedi ki, bizim də xüsusi təyinatlılar arxadan gəlib yaralıları öldürüb. Allahverdi mənə təqdim edərək dedi ki, Seyidağa hadisə yerini çəkməyə gətmişdir və oradan salamat qayıtmalıdır. Vitalik Allahverdidən qorxurdu. Ona söz verdi ki, mənə bir şey olmayacaq. “Villisi” maşını ilə hadisə yerinə yollandıq...

Allahverdi Bağirovun qəbri Ağdamdadır. Onu da deyim ki, onun qəbrinin üstünə ermənilər gül qoyurdular. Bunu ermənilərdən kim edir və nəyə görə edirdi? Onun qəhrəmanlığına görəmi? Vətənpərvərliyinə görəmi? Bəzi dırnaqarası müxbirlər də o vaxt deyirdilər ki, niyə onun qəbrinin üstünə ermənilər gül qoysunlar, axı? Amma tarixdə bu cür qəhrəman kişilərin nadir hallarda olsa da belə həтта qatı düşmən tərəfindən qiymətləndirildiyi faktlar az deyil. Səxavət Məmmədovun da qəbrinə gül qoyurdular. Həm sənətinə görə, həm də bir vaxtlar o, çox erməninin to-yunda oxumuşdu...

Şellidən Əsgərana keçəndə yüz-lərlə meyit gördüm, qızım. Ağlamaq vaxtı deyildi, arxamda düş-mən dayanmışdı. Biri avtomatın lüləsini boynumun arxasına tuşla-yıb deyirdi ki, sizin hamınızı qıra-cağıq. Siz türksünüz, ölməlisiniz. Mənə Allahdan səbr diləmək qa-lırdı ki, hirsimi bürüzə verməyim, tapşırığı sona qədər yerinə yetirə bilim. Qarşıma bir uşaq meyiti çıxdı. Üzünün dərisini kəsmişdi-lər. Soyuyqdan donub qalmışdı. Hava da bərk soyuq idi. Bilmir-dim cavan qız-gəlini, ağbirçək qadınları, ahıl kişiləri çəkim, yox-sa son ana qədər vuruşmuş əsgər-ləri. Kameranı söndürmürdüm.

Axı, hər dəfə yanib sönəndə akku-mulyator zəifləyirdi. İşlək vəziy-yətdə qoymuşdum ki, nə qədər gücü var çəksin. Ora bizim arxa-mızca başqa məşində Ağdamın mərd oğulları da getmişdi. Onlar arxadan meyitləri yığırdılar. Azər-baycanın milli qəhrəmanı Əlif Ha-ciyevin də meyitini oradan tapdıq. O, Xocalı hava limanının komen-dantı idi. Sağ qalan qadınların üz-gözü kol-kosa ilişib cızılmışdı. Ağdam hospitalında çoxunun ayaqları kəsildi. Onların bəziləri Şüvəlandakı, Pırşağıdakı sanatori-yalarda məskunlaşdı.

Muzeyin əməkdaşları xoca-lıların Bakı ətrafında yerləşən düşərgələrini bir-bir gəzdirdiyimi, hamısı ilə tək-tək görüşüb söhbət-ləşdiyimi bilirdilər. Seyidağa müəllim danışdıqca, onlardan eşitdiyim hadisələr kino lenti kimi gözümün önündə yenidən canlanırdı.

- Allahverdinin Vitaliklə razılaş-masına əsasən, sağ qalan qadın-ların bir hissəsi azad olunmuşdu. İndi Naftalan sanatoriyasında çalış-an Məmməd həkim o vaxt Xocalı xəstəxanasında işləyirdi. O danış-ırdı ki, faciə günü gizlənməmiş. Ermənilər qadınları, qızları mü-həsirəyə almışdılar. Onların saçla-rından tutub sürüyür, avtomatın qundağı ilə başlarına vururdular.

Üz-gözləri qan içində idi. Məmməd həkim dözə bilməyib gizləndiyi yerdən çıxıb. Əsir qadınlara qoşulub ki, onlara tibbi yardım göstərə bilsin. Ermənilər bir ananın iki azyaşlı oğlunun başını həlak ol-muş döyüşçülərinin qəbri üstündə kəsmişdilər. Sonra Məmmədə de-yiblər ki, çıx, səni öldürməyə aparırıq. Bu vaxt Qızıl Xaç Cəmiyyətinin nümayəndələri gəlib və onları alıb geri qaytarıb. Məmməd həkimin kişi kimi etdiyi bu qəhrəmanlığın əvəzini Allah ödədi, onu xilas elə-di. Sonradan Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev onu "Şöhrət orde-ni" ilə təltif etdi.

Seyidağa müəllim danışdıqla-rından qat-qat çox şey görmüşdü, eşitmişdi, bilirdi. Vaxt da az idi və bu faciə bir müsahibəyə sığacaq deyildi. Mənsə onun hər sözünə, hətta xocalıların belindən eşitdi-yim hadisələrə belə, sanki ilk də-fə dinləyirmişəm kimi, kirimişcə diqqət kəsilməmişdim.

- Qızım, mən orda stredən şə-kər xəstəliyi tapdım. Qorxaq adam deyiləm, mənə tanıyanlar tanıyır. Amma kömək edə bilməmək hissi çox ağırdır. Ağdama kömək etmə-yə belnən, kürəknən də olsa, heç olmasa, beş milyon adam gəlmə-liydi, amma heç kim gəlmədi.

Bu yerdə müdaxilə etmək-dən özümü saxlaya bilmədim.

Yadıma düşdü ki, Xocalı sakin-lərindən bəziləri hadisənin baş verməsində həm də Ağdam dö-yüşçülərini qınayırdı. Deyəsən, döyüşçülər, xocalıları inandır-mışdılar ki, onlara kömək gön-dəriləcək. Buna görə də, əhali Xocalını tərk etməmişdi. Bu itti-hamın nə dərəcədə həqiqətə uy-ğun olub-olmadığını dəqiqləş-dirməli idim.

- Mən ancaq gözümlə gördüyü-mü fakt sayıram, - Seyidağa müəllim dedi. - Elə demək ədalətsizlik olar. Bütün Ağdam ayaq üstə idi. Xocalıdan gələn axın-axın adamları Ağdam camaatı qəbul elədi. Adamları yedirtmək üçün nə qə-dər mal, qoyun kəsildi. Dövlət rəhbərliyindən heç kim yox idi, bir manat yardım gəlmirdi. Dövlət komissiyası belə yaradılmamışdı. Bu, xalqın faciəsi idi. Kim ağdam-lıları bu məsələdə ittiham eləsə, cavab ver ki, mən elə kişini danışdırmışam, o, səksən səkkizinci ildən dağlardadı... Şuşanı görmə-misən?

- Xeyr!

- Qubadlı, Zəngilanı?

- Yox! Bircə Ağdamda olmu-şam.

- Ermənistanla sərhəd olan bütün rayonları qanş-qanş gəzməmişəm. Azər-baycan xalqı böyük bir faciə yaşayıb.

Biz hələ müharibəni bitirməmişik. Bəzən deyirlər ki, Birinci Qarabağ müharibəsi belə gəldi, İkinci Qara-bağ müharibəsi belə getdi. Birinci Qarabağ müharibəsi nə vaxt bitdi ki, ikincisi başlasın? Mənimlə çox adam üz-üzə gələ bilmir. Mənim çəkdiyim videoçarxlar faktdır. Mən sizə də o videoları diskdə ve-rəcəyəm. Özünüzdə görəcəksiniz ki, Ağdam camaatı Xocalıdan gələn-ləri qollarında necə aparırdı.

- Adilin, Elmanın batalyonu sona qədər vuruşdu. Ermənilər Avropa televiziyalarına xəbər yaymışdılar ki, biz xocalılara yol vermişdik. Yol isə yox idi, yalan deyirdilər. Mən orda yol görmədim. Ağdamda hər-bi hissə yox idi, beş özünümüdafiə batalyonu var idi. Ona görə də, heç kim deyə bilməzdi ki, Ağdamdan bizə kömək niyə gəlmədi. Xocalı faciəsi artıq planlaşdırılmışdı, amma biz ondan, hamı kimi, son gün xəbər tutduq. Bizimkilərdə isə on nəfərə bir qumbara, barmaqsayı silah var idi. Mən çox şey deyə bi-lərəm, amma Allah var axı, gərək gördüyünü deyəsən.

- İstiqlal Muzeyində qorunan bu kamera ilə Seyidağa müəllim Zəngilanı, Qubadlı, Şuşanı çəkib. Bir məqama da aydınlıq gətirməli idim: Xocalıdakı meyitlərin bir neçə gün sonra təhqir olunması ilə bağlı xəbərlər yayılmışdı. Seyidağa müəllimdən başqa, ən doğrusunu kim bilər ki?

- Bu yalandı, qızım. Mən hadi-səni çəkmək ilk reportyor kimi de-yirəm ki, artıq o işgəncələr olunmuşdu. Kiminin beyninin dərisi çıxarılmışdı, kiminin qulağı, bur-nu kəsilmişdi. Bunları polkun Suri-yadan olan əslən erməni mənşəli hər-bçiləri eləmişdi.

Seyidağa müəllim deyəndə ki, mənə hadisələri araşdırmaq üçün kitablar verəcək, bu barədə ki, özünün necə xatirələrini yazıb-yazmadığını soruşdum.

- Yazmağa səbrim yoxdur. Gah özümü nədəsə ittiham edirəm, gah əsəbiləşib nəyə görə qınayıram. Axı, kameradan savayı yanımda heç kim olmur. Hərdən Yusif, Allahver-di, Ramiz yuxuma girir. Deyirlər, Seyid, niyə gəlib bizi görmürsən? Onda ayılıram ki, qızım mənə çağırır ki, ata, yastığın bütün sudu. Yuxuda o qədər ağlayıram ki...

Daha özümü saxlaya bilmirəm. Bu vaxt Seyidağa müəllim yanında-ki stulun üstündəki selofan torba-nı masanın üstünə qoyur. Onların içində kökə, qoğal var. Mən tələsik sağollaşib qapıdan çıxmaq istəyəndə, Seyidağa müəllim oturduğu yerdən qalxıb qapının qabağını kə-sir. Ayağındakı qəlpələr bir həftə qabaq çıxarılmışdı. Yaralı ayağını çəkə-çəkə gəlib qapının dəstəyini tutmasının qarşısında aciz idim. Al-lah-billahlə bir qoğal, bir kökə gö-türdüm. Başımı qaldırmadan sağol-laşdım ki, ovqatımı duymasın. Bəli, bu adamlar çörək qədər müqəddəs idilər. Biz onsuz da onların qorudu-ğu torpağın çörəyini yeyirik...

Muzeydən redaksiyaya necə gəl-diyimi bilmədim. Bunları kimə ve-rim, hara qoyum, - deyə fikirləşdim. Yolumun üstündəki parkda, kölgə-likdə oturan yaşlı qadının yanın-da-ki uşaq mənə tərəf diyirlənən topu-nun dalınca qaçırdı. Nə nəsidən icazə alıb, kökələri ona uzatdım. Qoğal bir dişləkdən sonra, yem ax-taran göyərçinlərə qismət oldu.

FEYZİYYƏ

Xocalı, Ləçin, Şuşa

Çeçen müharibəsinə Rusiya qoşunlarına qarşı çıxan ən radikal simalardan biri, hətta bəlkə də birincisi "Qara Ərəb" ləqəbli Səudiyyə vətəndaşı Xəttab idi. Onu çeçen döyüşçülərinin ideoloji liderlərindən biri, onların maliyyə dayağı sayırdılar. Uzun illər boyu onun adı Çeçenistandakı hadisələrin fonunda mətbuatın gündəmindən düşmürdü. Müharibə boyu Xəttabın ağır yaralanması, hətta məhvi barədə məlumatlar dəfələrlə yayılırdı, amma "Qara Ərəb" hər dəfə yenidən kameralar qarşısına çıxıb bu qəbil xəbərləri şəxsən yalanlayırdı.

DOSYE:

Əsl adı ya Samir bin Saleh əs-Suveylim, ya da Həbib Abdul Rəhmandır. 1969-cu ildə Səudiyyə Ərəbistanının Ərar şəhərində anadan olub.

Əmir Xəttabın özünün jurnalistlərə dediyinə görə, Səudiyyə deyil, İordaniya vətəndaşı olub. Onların nəsləti Ərəbistanın şəcərəsi izlənilən ən qədim soylarından imiş. Atasını ərəb, anasını türkdür. Ailədə səkkiz uşaq olublar. 15 yaşında ikən atasını onu təhsil almaq üçün Amerikaya göndərmək istəyir. Lakin o, müqəddəs Cihadda iştirak etmək üçün evdən qaçır, könüllü olaraq Əfqanıstana gedir.

Bir neçə il Sovet qoşunlarına qarşı döyüşlərdə iştirak edir, yaralanır. Sovet qoşunları Əfqanıstanı tərk edəndən sonra vətənə qayıdır, amma az sonra tacik və özbək qaçqınlarına kömək etmək üçün yenə Əfqanıstana dönür.

1994-cü ildə Qafqazdakı savaş haqqında məlumat alır. 1995-ci ildə üç dostu ilə Çeçenistana gələrək orada qalır.

1995-2002-ci illərdə rus silahlı qüvvələriylə döyüşlərinin fəal iştirakçısına çevrilir.

1996-cı ildə Çeçenistan hərbi tədris mərkəzinin rəisi təyin olunur. Dağıstan və İçkeriya mücahidləri məclisinin hərbi əmiri olur, Şamil Basayevin müavini təyin olunur. Beynəlmiləl İslam briqadasının komandiri sayılır.

Çeçenistanın bütün ali ordenlərinə layiq görülür.

Həyat yoldaşı Dağıstanın Karamaxi kəndindən olan dargin qızıdır.

***

2002-ci ilin yazında Xəttabın öldürülməsi barədə növbəti xəbər yayıldı. Çoxları buna yenə inanmasa da, az sonra xəbər öz təsdiqini rəsmən tapdı. Rusiyanın, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində onun qatliylə nəticələnən xüsusi əməliyyat haqqında cürbəcür versiyalar yayılmağa başladı. Lakin əsas maraqlı tərəf olan Rusiyanın xüsusi xidmət orqanları əməliyyatın təfərrüatını açıqlayan rəsmi bəyanatla çıxış etmədiyindən bütün yazılanlar hələlik fərziyyə olaraq qalır.

İndi Sizə təqdim edəcəyimiz versiya da çox inandırıcı görünməsinə rəğmən, yalnız mülahizədir.

***

Rusiya xüsusi təyinatlıları Çeçenistanın dağlıq ərazilərində partizanlar əleyhinə qurduqları pusqulardan birində iki döyüşçü ələ keçirirlər. Onların üzərində iki ədəd AKM avtomatı, iki ədəd tapança, NATO qoşunlarında istifadə edilən sinəbənd şəkilli patrondaşlar, hərbi xəncərlər aşkar edilərək götürülür. Partizanlardan birinin kamuflaj gödəkçisinin gizli cibindən isə üzərində ərəb əlifbası ilə "Allahu-Əkbər" kəlmələri yazılmış bir lent tapılır. Çox güman ki, elə o özü də ərəb idi. Ruslar bunun hansısa məxfi məktub olduğunu düşünürlər, çünki aralarında ərəb dili bilən birisi yox idi.

Bəlkə də bu fikrə düşdüklərindən partizanları sağ-salamat qərarğahlarına çatdırdılar.

Ordu əks-kəşfiyyatı işə başladı. Ərəb milliyətindən olan çeçen partizanıyla gərgin iş prosesinə rəvac verdi, bütün psixoloji təsir və təzyiqlər vasitələrindən istifadə olundu. Xeyli zəhmət çəkildəndən sonra bu ərəbdən Xəttab haqqında bəzi məlumatlar almağa müvəffəq oldular. Sonra da Xəttabın şəxsi rəhbəri olan Dağıstan vətəndaşı, 26 yaşlı Maqometali Maqometov barədə informasiya toplandı.

Maqometov çeçen partizanları arasında ya "İbrahim", ya da "Əl-Quri" ləqəbiylə tanınırdı, vəhhabi təriqətinə inancılı olan fanatiklərdən idi.

Xüsusi əməliyyat keçirildi. Nəticədə Azərbaycan sərhədini "Mercedes 600" markalı avtomobildə keçmək istəyən İbrahim və onun böyük qardaşı Kazımaqomet ələ keçdi.

İlkin axtarış bir səmərə vermədi. Lakin daha ciddi araşdırma zamanı avtomobilin ehtiyat təkərinin içində yerləşdirilmiş gizli yerdə bir neçə videokaset tapıldı. Kasetlərdə Rusiya hərbi postlarına edilən hücumlar, hərbi əsirlərin güllələnməsi, minadüzən döyüşçülərə təlimat verilməsi əks olunurdu. Kasetlərin birində İbrahimin, ya da Əl-Qurinin girov götürülən hansısa şəxsin barmağını şəxsən necə kəsdiyi görünürdü. Sonuncu kaset isə daha qiymətli idi. Orda Xəttabın Səudiyyə Ərəbistanında yaşayan qardaşına müraciəti vardı...

Bir xeyli götür-qoydan sonra ruslar bu qənaətə gəldilər ki, həmin kasetlər Xəttabın görülən işlər barədə hesabatıdır və bu hesabat Səudiyyə Ərəbistanında yaşayan üçüncü bir şəxsə göndərilmək üçün nəzərdə tutulub.

Maqometov qardaşları Rusiyanın hüquq-mühafizə orqanlarına çoxdan tanış idilər. Onlar insan oğurluğunda günahlandırılırdılar. İki qardaş Arbi Barayevin döyüşçülərinə öz imkanlı həmyerlilərini nişan verir, sonra da oğurlanan şəxslərin azad olunması üçün vasitəçi qismində çıxış edərkən külli miqdarda pul qazanırdılar.

İbrahim Əl-Quriyə, yəni Maqometaliyə ağır cəza - ömürlük həbs cəzası verilib bilirdi və o, öz taleyindən bərk narahat idi. Təbii ki, rus mütəxəssisləri bu narahatlığı artırmaq üçün bütün psixoloji təzyiqlər metodlarından gen-bol istifadə edirdilər...

Bir müddətdən sonra onun lap sındığını gören ruslar Maqometə Xəttabı məhv etmək üçün əməkdaşlıq təklifində bulundular. Bunun əvəzində isə cinayətə amnistiya vəd olunurdu.

Əl-Quri bir qədər düşündükdən sonra razılaşdı və Rusiyanı dövlət təhlükəsizlik orqanlarıyla könüllü əməkdaşlıq barədə iltizam imzaladı. Yalnız bundan sonra onu Bakıya buraxdılar. Böyük qardaşı Kazımaqomet isə girov kimi, rusların əlində qaldı.

Maqometovun ələ keçirilməsi və əməkdaşlığa cəlb olunması əməliyyatı lap ildırım sürətiylə keçirildiyindən onun sərhəddə ləngiməsini əsaslandırmaq bir əfsanə uydurmağa belə ehtiyac qalmadı.

Maqometali Bakıya çatanda Xəttaba çatması poçt artıq Bakıda idi. Bağlamanın içində onun Səudiyyə Ərəbistanında yaşayan böyük qardaşından məktub da vardı. Bu məktuba orqanizmi bir göz qırpmında iflic etməyə qadir xüsusi zəhər hopduruldu. Bunu kimin, əməliyyatın hansı mərhələsində etdiyi hələlik çox az adama bəlli olan bir sirdir. Amma Rusiya xüsusi xidmət orqanlarının belə üsullardan ara-sıra istifadə etməsi çoxdan bəllidir.

Zəruri haşiyə:

Əl təması ilə zəhərləməyə qadir öldürücü maddələr hələ Sovet əyanında xüsusi toksikoloji laboratoriyada hazırlanırdı. Belə fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün nəzərdə tutulan ilk məxfi müəssisə hələ 1921-ci ildə yaradılmışdı və "Xüsusi kabinet" adı ilə tanınırdı. Sonralar bu müəssisəyə Mayranovski soyadlı bir həkim rəhbərlik edirdi. Onda müəssisənin adını da dəyişib "Laboratoriya" qoymuşdular. 60-cı illərin axırlarından etibarən isə məxfi müəssisə Sovet İttifaqı Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin xüsusi və yeni texnologiyalar üzrə "12 saylı xüsusi laboratoriyası" adı altında fəaliyyətdə olub.

1970-ci ildə müəssisə rəsmən ləğv edilib və həmin vaxtdan etibarən Sovet xüsusi xidmət orqanları üçün zəhərli maddələrin istehsalı dayandırılıb...

Bu məsələnin göz qabağında olan tərəfidir. Amma indiyədək kimsə həmin laboratoriyadakı çoxillik zəhər ehtiyatının rəsmən məhv edilməsi barədə rəsmi akt görməyib. 50 il ərzində istehsal olunan zəhər, yəqin, azı 50 il də istifadəyə bəs edər...

Bunu yeri gəlmişkən dedim. Amma bu da bir faktıdır ki, həmin laboratoriyanın gürzə zəhəri əsasında hazırlanmış məhsulları bütün sovet respublikalarının təhlükəsizlik orqanlarında olub. Həmin zəhərlər arasında ani təsir göstərərək iz buraxanlar da olub, tədricən öldürərək heç bir iz qoymayanlar da. Mütəxəssislər deyir ki, zəhərin fərdi nə vaxt öldürəcəyini dəqiq hesablamaya da mümkündür və onların arasın-

da adamı bir neçə saniyədən tutmuş, bir neçə saata, günə, ayadək məhv edənlər var. Həmin zəhərlərin içində elələri də var ki, insanın çox yayılmış, adi bir xəstəlikdən öldüyü görüntüsü yaradır və heç bir analiz ölümün həqiqi səbəbini ortaya çıxara bilmir...

Yaxşı düşünsək, yaxın tariximizdə belə müəmmalı və vaxtsiz ölümlərin hamısını xatırlayırıq. Birini mən deyim: Türk dünyasının lideri Turqut Özalın ölümü. Müəmma deyildi məgər?..

O ki, qaldı Xəttab əməliyyatının sonuna, görünür ona qarşı da belə bir dərmandan istifadə olunmuşdu.

"Qara Ərəb" axşam qardaşının məktubunu oxumuş, ertəsi gün səhər isə ürək əzələsinin iflicindən keçinmişdi. Xəttabın yaxınları onun ölümündən elə sarsılmışdılar ki, onun adı infarkt nəticəsində dünyasını dəyişdiyinə şübhə belə etməmişdilər. Təbii ki, vəhhabilər meyitin yarılmamasına izn verməzdilər deyərək, qətlə törədənələri bu sirin açılmayacağına arxayın idilər.

Elə də oldu. Vətəninə minlərlə kilometr uzaqda "cihad" a qalxan bir fanatik vəhhabi qaydasıyla dəfn edildi və ölümünün sirrini özüylə apardı...

P.S. Xəttabın silahaşlarından yalnız Şamil Basayev onun qətlə yetirildiyinə əmin idi. O öz araşdırmasını apararaq bu qətlə Maqometali Maqometovu ittiham etdi.

2002-ci ilin may ayında Bakıda ki Binəqadi zibilliyində Maqometali Maqometovun meyiti tapıldı. Ağzında dili kəsilmişdi, bədənində isə beş güllə yarası vardı...

Onda Şamil hələ sağ idi...

Neçə illər əvvəl mətbuatda müasir İranın dünyaca məşhur rəssamı, sənət tarixçisi, tənqidçi və qrafik dizayn Aydın Ağdaşlının adına rast gəldəndə diqqətim yaradıcılığın daha çox soyadı çəkmişdi. O vaxt sənətinin Ağdaşa bağlılığının izlərini tapmaq fikrinə düşmüşdüm. Bir qədər sonra tanınmış Hollywood aktrisası, "Oskar" mükafatına layiq görülmüş Şöhrə Ağdaşlının adına da təsadüf elədim. Bu dəfə məni Ağdaşlı soyadı daşıyan iki sənətçi arasındakı bağlılıq maraqlandırdı. Beləcə, müxtəlif mənbələrdən toplanmış məlumatlar əsasında Aydın və Şöhrə Ağdaşlıların bənzərsiz həyat hekayəti yarandı...

Ağdaşdan Tehrana

Aydının babası ağdaşlı Hacı Məhəmməd ağa ötən əsrin əvvəllərində təkcə var-dövlətilə yox, həm də xeyirxahlığı, səxavəti, gözüaqlığı ilə tanınırdı. Hətta o vaxtlar çətin günlərini yaşayan Osmanlı əhalisinə yardım toplananda da Hacı Məhəmməd ağa bu xeyirxah işə qoşulanlardan birincisi olmuş, onun vəsaiti hesabına Adana şəhərində şhidlərin övladları üçün sığınacaq tikilmişdi. İndi Ağdaşda fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeyinin binası da Hacı Məhəmməd ağanın mülklərindən olub. Həmin muzeydə Aydın da rəsmləri saxlanılır.

Hacı Məhəmməd ağa oğlu Məmməd gözəl tərbiiyə və təhsil vermişdi. Məmməd Hacıyev gənclik illərindən mütərəqqi dünyagörüşə malik olmuş, rus imperiyasının süqutundan sonra başlanan müstəqillik hərəkatına qoşulmuşdu. Azərbaycan Demokratik Respublikası qurulandan sonra Daxili İşlər Nazirliyində məsul vəzifədə çalışan Məmməd Hacıyev bütün qüvvə və bacarığını gənc dövlətin möhkəmləndirilməsinə sərf etmişdi.

1920-ci ilin aprelində istila nəticəsində süqut edən ADR-in bir çox xadimləri kimi, Məmməd Hacıyev də bolşeviklərin repressiyasından can qurtarmaq üçün qürbətə üz tutdu. O, həyat yoldaşı Nahidə xanımı da götürüb böyük çətinliklərlə Təbrizə getdi. Lakin İranda saysız-hesabsız sovet casusu olduğunu, rahat yaşaya bilməyəcəyini də gözəl başa düşürdü. Ona görə də, soyadını "Ağdaşlı" ilə əvəz elədi, üstəlik, daha etibarlı sığınacaq saydığı Rəştə köçdü. Beləcə, Ağdaşlı ailəsinin qürbət həyatı başladı.

Övladları Aydın gec - 1940-cı ilin payızında doğuldu. Az sonra da İkinci Dünya müharibəsi başladı. İran müharibədə birbaşa iştirak etməsə də, böyük fəlakətin gətirdiyi çətinlikləri bu ailə də yaşadı. Müharibə başa çatanda - 1945-ci ildə Məmməd Ağdaşlı ailəsini götürüb Tehrana köçdü.

...Erkən yaşlarında peşəkər rəssam kimi tanındı...

Aydın orta təhsil aldığı illərdə rəssamlığa böyük maraq göstərirdi. İlk vaxtlar uşaq marağıyla çəkdiyi rəsmlər get-gedə püxtələşir, onun yaşantılarını, ətraf aləmdə gördüklərini və iç dünyasında canlandırdıqlarını əks etdirirdi.

Sənətdən başı çıxan yaşlılar Aydın rəsmlərinə təəccüb və heyranlıqla baxır, tərifləyir, gələcəyinə böyük ümid bəsləyirdilər.

Həmin illərdə Aydın, demək olar, bütün boş vaxtını rəsm çəkməyə, rəssamlığın sirlərini öyrənməyə sərf edirdi. Artıq yağlı boya və fırça ilə işləməyi öyrənmişdi, molberti vardı, sakit bir guşəyə çəkilib işləməyi sevirdi.

İlk rəsmini satanda cəmi 14 yaş vardı. Yəqin elə onda bütün həyatını rəssamlığa həsr etməyi qərara almışdı. İki il sonra - 1956-cı ildə atasının vəfatı Aydının ömür yolunda yeni maneələr yaratsa da, niyyətini gerçəkləşdirmək üçün bütün çətinliklərə tab gətirdi.

Aydın Ağdaşlı Tehran universitetində rəssamlıq təhsili aldığı illərdə də, peşəkər rəssam kimi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə də yaradıcılıq axtarışlarından qalmadı. Onun rəsmləri sərgilərdə nümayiş etdirilir, sənətsünaslar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir, kataloqlara daxil edilirdi. Aydın dünya, xüsusilə, Qərbi rəssamlığına ciddi surətdə öyrənir, modernizm cərəyanını mənimsəyir, yaradıcılığında yenilikçi olmağa can atırdı. O, İntibah dövrü rəssamlığına, xüsusilə, Sandro Botičellinin yaradıcılığına böyük diqqət göstərirdi, əsərlərinin özünü məharətlə çıxarırdı. Gənc rəssam ən yaxşı və ən məşhur tablolarından birini - "Dağıntı haqqında xatirələr"i də həmin dövrdə yaratmışdı.

Təsadüfi deyildi ki, elə buna görə də, daim adı İranın üzdə olan rəsamları sırasında çəkilirdi. Həmin nəsil sənətin qapalılıqdan çıxıb dünyaya qovuşması üçün mübarizə aparırdı.

Şahbanu Fərəhin yanında

Elə həmin dövrdə İran Qərbi inteqrasiya yolunda mühüm addımlar atmağa başlamışdı. Ölkənin həyatında dünyəviləşmə və avropalaşma prosesi vüsət almışdı. 1959-cu ildə Şah Məhəmməd Rza Pəhləvi Paris Universitetinin tələbəsi Fərəh Diba ilə evləndi. 1967-ci ildə Fərəh banuya tacqoyma mərasimi keçirildi və Şahbanu titulu verildi. O dövrdə Şərqdə qadınlara belə hüquqlar verilmədiyindən, bu hadisə böyük əks-səda doğurdu.

İlk vaxtlar Şahbanu dövlət işlərinə maraq göstərmirdi, onun fəallığının pik vaxtı 1970-ci illər oldu. Fərəh xanım İranda dəb qaydalarını yaratdı, onun zamanında qızların baletlə məşğul olmasına icazə verildi, onlar Qərbdə oxumağa, bir neçə dil öyrənməyə başladılar. Şahbanu ən böyük uğurlarını incəsənət sahəsində qazanmışdı. Onun təşəbbüsü ilə İrana bir çox tarixi sərvtələr qaytarılmış, həmçinin burada ən böyük muzey yaradılmışdı.

Aydın Ağdaşlının yaradıcılığı həmin vaxt Şahbanunun da diqqətini çəkmişdi. Fərəh Pəhləvi 70-ci illərin əvvəllərində gənc, məşhur və istedadlı sənətsünas-rəssamı "Şahbanu Şəxsi Bürosunun Sənət İşləri Başçısı" təyin elədi. Aydın dünya rəssamlığı ilə bağlı araşdırmalarını davam etdirdi, İranın sənət əsərlərinin dünyada tanınmasında, eyni zamanda, dünya sənət incilərinin ölkəyə tanıtılmasında böyük zəhmət çəkdi. O, Tehran Müasir Sənət Muzeyi üçün Endi Uor-xol, Pablo Pikasso və Klod Mone kimi sənətlərin rəsmlərinin satın alınmasına nail oldu.

Aydın Ağdaşlı 1977-ci ildə Tehrandə Rza Abbasi Muzeyinin qurulmasında da köməyini əsirgəmədi, 1979-cu ilə qədər də muzeyə rəhbərlik elədi.

70-ci illər Aydın Ağdaşlının həyatının ən uğurlu dövrü idi...

Elə həmin illərdə də Şöhrəyə rast gəldi...

Aktrisa Şöhrə Pəri Vəziri-Təbər 1952-ci ildə Tehrandə yazıçı ailəsində doğulub. Hələ Tehran Universitetinin tələbəsi olduğu illərdə teatr səhnəsinə çıxıb, 1976-cı ildə "Təhlükəli oyun" filmində çəkilib, 1977-ci ildə isə rejissor Abbas Kiarostami onu "Səyahət" filminə dəvət eləyib. Şöhrə həmin ekran əsərindəki roluna görə Beynəlxalq Moskva kinofestivalında kinotənqidçilərin mükafatına layiq görülüb. 1978-ci ildə Əli Hatəminin lentə aldığı "Sınmış qəlb" filmi isə ona daha böyük uğur gətirdi - 26 yaşlı qız "İrannın ən yaxşı aktrisası" seçildi.

İki məşhur sənətçi - Aydın və Şöhrə elə həmin dövrdə tanış oldular. Amma onların xoşbəxt günləri İranın qasırgalı dövrünə təsadüf elədi. 1979-cu ildə İslam inqilabı nəticəsində Şah və Şahbanu, o cümlədən, rejimin tərəfdarları ölkədən gedəndə Şöhrə təhsilini İngiltərədə davam etdirirdi. O, beynəlxalq münasibətlər sahəsində bakalavr dərəcəsi alandan sonra Tehrana qayıtdı.

Aydın və Şöhrənin münasibətləri az sonra ciddi şəkildə 1980-ci ildə onlar evləndilər və Şöhrə "Ağdaşlı" soyadını götürdü. Bununla belə, İranda həyatları sıxıntılı keçirdi. Aydın işsiz qalmış, ölkədən çıxmasına qadağa qoyulmuşdu. Şöhrə daha filmlərdə çəkilməyə bilmirdi.

1987-ci ildə cütlük ayrıldı, Şöhrə Los-Ancelesə - Hollivuda getdi. Şərqli ləhcəsiylə danışan aktrisanın məşhur kino mədəində rol alması asan deyildi. Amma aktrisa qətiyyəti sayəsində istəyinə nail oldu, 1989-cu ildə "Astoriya" mehmanxanasının qonaqları filmində ekrana çıxdı, bir il sonra isə "Metlok" tele-serialında çəkildi.

Sonrakı illər ərzində rejissorlar Şöhrə Ağdaşlına daim filmlərinə dəvət eləsələr də, onun ən böyük uğuru 2003-cü ildə çəkilməmiş "Qumdan və dumandan ev" lenti ilə bağlıdır. Həmin ekran əsərindəki epizodik rol ona "Independent Spirit Awards" ("Azad ruh"), Los-Anceles, Vankuver və Nyu-York kino tənqidçiləri assosiasiyalarının, ABŞ Milli kino tənqidçiləri cəmiyyətinin mükafatlarını, 2004-cü ildə isə "İkinci dərəcəli rolların ən yaxşı ifaçısı" nominasiyası üzrə "Oskar" mükafatını qazandırdı.

Şöhrə Ağdaşlı artıq çəkilməyi filmləri özü seçmək haqqı qazanmışdı. Onun müxtəlif obrazlar yaratdığı "Emili Rouz üçün altı iblis" (2005), "Gül kənarındakı ev" (2006), "İlahi doğuluş" (2006), "Amerika arzusu" (2006), "Daş-qalaq" (2008), "Dəyişən gerçəkliklər" (2011) "Timoti Qrinin qarıbə həyatı" (2012) və s. filmlər tamaşaçıların və kinotənqidçilərin diqqətini çəkib. Aktrisa, eyni zamanda, onlarla teleserialda çəkilib, 2009-cu ildə "Səddamın evi" mini-serialındakı roluna görə "Emmi" mükafatına layiq görülüb.

Şöhrə Ağdaşlı teatr səhnəsinə çıxmağa, prodüser kimi çalışmağa, filmlər səsləndirməyə də vaxt tapır.

Sənətsünas və sənət tarixçisi

Aydın Ağdaşlı öz yaradıcılığında Şərq, xüsusilə, Azərbaycan miniatur sənətinə də əsaslı yer ayırır. Onun miniatur silsiləsi böyük maraq doğurur.

O, eyni zamanda, islamşünas kimi fəaliyyət göstərirdi. İslam dövrü sənət əsərlərinin məşhur bilicisi kimi tanınır, "Sotbi" və "Kristi" hərəqləri üçün bu cür nümunələrin qiymətləndirilməsində yaxından iştirak edir. Sənətçi indiyədək 8 kitab, 2 məqalələr toplusu, 2 rəngkarlıq əsərləri toplusu nəşr etdirib, sənət tarixi ilə bağlı 2 monoqrafiya qələmə alıb. "Simalar" (silisilə rəsmlər), "Zövqdən və həsrətdən" (seçilmiş məqalələr), "Ağa Lütfəli Surətqər-i Şirazi", "Odlu və qarlı illər" (çıxışlar), "Yerli-göylü" (başlanğıcdan bugünədək İran kəlliqrafiya sənəti) kitabları sənətinin yaradıcılığının nə qədər çoxşaxəli olduğunu göstərir.

O 2012-ci ildə kinematografiya ilə bağlı məqalələrindən və çıxışlarından ibarət "Uzaqdan və yaxından cümə günü" adlı kitabını nəşr etdirib.

Bununla yanaşı, Aydın Ağdaşlı Tehran universitetlərində sənətdən və sənət tarixindən mühazirələr oxuyur.

Artıq 75 yaşını haqlayan Aydın Ağdaşlı hələ də məhsuldar yaradıcılıqla məşğuldur.

NƏRİMAN

İki məşhur Ağdaşlı - Şöhrə və Aydın

Qədim vaxtlardan insanlar ayrı-ayrı bitkilərin xüsusiyyətlərinə bələd olmuş, onların köməyi ilə tutulduqları azarlardan xilas olmağa çalışmışlar. İllər, əsrlər ötdükcə, xalq təbabəti ilə məşğul olan mütəxəssislər yetişdi və yazı mədəniyyəti ortaya çıxdıqdan sonra təbabətin təcrübələri qələmə alındı.

Müxtəlif müalicə üsullarına həsr edilmiş əsərlər yüzilliklər boyunca katib və xəttatlar tərəfindən köçürülür və kitabxanalarda saxlanılırdı.

Təbabət sahəsində yazılmış risalələr digər xalqların dillərinə tərcümə edilir və beləliklə, təbabət bərədəki biliklər zənginləşirdi.

Orta əsrlərdə təbabətə aid çoxsaylı dəyərli əsərlər yazılıb.

Onlar ayrı-ayrı xəstəliklər, onların əlamətləri və müalicə üsulları, insan bədəninin xüsusiyyətləri, dərmanlar, ədviyyələr, sürtmə məlhəmləri, otlar, meyvələr, təbiblərə verilən məsləhətlərdən ibarət idi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən əlyazmalar arasında təbabətə həsr edilmiş çoxlu sayda abidələr qorunub saxlanılır.

Onların arasında Zeynəddin bin Əbu İbrahim İsmail ibn Həsən ibn Əhməd ibn Məhəmməd Əl-Hüseyni Əl-Qorqaninin "Xəfi-əlayi" ("Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərh") əsəri xüsusi yer tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, Qorqani öz vaxtının tanınmış və müdrik şəxsiyyətlərindən olub. Mənbələrin verdiyi çoxsaylı məlumatlara görə, olduqca savadlı və dərin elmi biliyə malik olan Zeynəddin Əl-Qorqani ərəb və fars dillərini mükəmməl bilib, dünyanın bir çox alim və təbiblərinin əsərləri ilə yaxından tanış olub.

Tibbi dərindən bilən Qorqani dərmanlar hazırlayıb, xəstələri müalicə edirdi.

Müasir tibb elminin yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi bir zamanda xəstəliklərin təbii bitkilərlə müalicəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Belə bir zamanda "Xəfi-əlayi" kimi əlyazmaların əsaslı öyrənilməsinə ehtiyac artır.

Odur ki, qədim və zəngin keçmiş olan tibb tarixini öyrənilib, gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim müqəddəs borcumuzdur.

Zeynəddin ƏL-QORQANI

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Beşinci bab ağız, dil, diş, qurtlaq, boğaz və dodaq xəstəlikləri haqqındadır.

Belə ağız boşluğu xəstəlikləri zamanı toyuq piyi və inək yağını ağıza qoyurlar.

Nişasta, gəvən kitrəsi və mazi nişirdikdən sonra qarışdıraraq, həvəngdəstədə döyüb, ağız boşluğuna çəkmək də xeyirdir.

Bundan əlavə, qaynanmış toyuq yumurtasının iç qabığı bir neçə gün ərzində ağızda saxlamaq olar.

Ağızda qızartılı səpki əmələ gələrsə, öncə xəstənin dördşaxəli damarından qan alar və həcamət edirlər.

Sonra xəstəni nar suyu və bişmiş mirobəlanlar vasitəsilə sifraqlaq edirlər.

Daha sonra ağızı tut şirəsi və qaynadılmış sumaq qarışığı ilə və yaxud mərci, sumaq qarışığı ilə yaxalamaq lazımdır.

Ağızdan hədsiz dərəcədə ağız suyu axarsa, akasiya ağacının qatranını quşüzümü suyunu həll edib, üzərinə sirkə əlavə etdikdən sonra onunla ağızı yaxalayalar.

Ağızda səpki ağımtıl olarsa, rus itüzümünü sirkədə qaynadıb ağızı yaxalayalar.

Abkamiya (quru xəmirədən, qatıq, sirkə, süd və üzrlük toxumundan hazırlanır) həm qırmızı, həm də ağmtıl səpkiyə xeyirdir.

Ağızdakı səpki çox ağ olduğu halda, narın duz ilə bala qarışdırıldıqdan sonra onu mümkün qədər uzun müddətə ağızda saxlamaq lazımdır.

Sonra ağızı iskəncəbinlə yaxalamaq məsləhətdir.

Bundan başqa, ağ kök yumruları, qara istiot, kəbabə istiotunun, anasiklus bitkisinin toxumlarını narın döyüb, abkamiya qatıb ağızı yaxalamaq da olar.

Ağızdakı səpki qaraya çalsə, sarı arsen, boraks duzu, Yəmən zəyi, zağ (ağır metalların sulfat duzları), mazi, akasiya ağacının qatranı və döyülərək bişirilmiş nar qabığını bala qatırlar. Sonra onu əskiyyə büküblə bağlayır və od üzərinə qoyurlar. Gil qızaranandan sonra çıxarıb döyür və ağıza səpirlər.

Daha sonra yulğun fırını (ağac xəstəliyi) sirkədə qaynadır və ağızı yaxalayır.

Xəfi-əlayi

(Xəstəliklər və onların müalicəsinin müxtəsər şərh)

Bu qarışıq yandırıcı olarsa, ağızda yağ və güləb saxlayarlar.

Diş ətinin yeyilməsi, qanaması və dişlərin zəifliyinə qarşı edilən müalicə tədbirləri ağızda qırmızı səpki zamanı aparılan müalicə üsulu ilə eynidir.

Bundan başqa, mazi, Yəmən zəyi, cəviz, mirra, sərv ağacının yarpağı, yulğun fıru, nar qabığı və sumaqı sirkədə qaynadıb ağızı yaxalamaq olar.

Diş ətinin yeyilməsi zamanı döyülmüş qələvini balla qatıb dişin dibinə tökərlər.

Bu üsulla ətin irini təmizləyir və diş əti əvvəlki görünüşünü alır.

Ağızdan pis qoxunun gəlməsinin səbəbi dişdə olarsa, diş güləb və misvakra təmizləmək lazımdır.

Yeməkdən sonra alma, heyva və ya badam çeynəmək məsləhətdir ki, dişlərin arasında qalmış ət xaric olsun və həmin qalıqlar orada xarab olub, pis qoxuya səbəb olmasın.

Bu tədbirlərdən sonra dişlərin arasında yemək qalarsa, onu nazik çöplə təmizləyər.

3 dirhəm ciğ kök yumruları, 1 dirhəm duz, 3 dirhəm yulğun fıru, 5 dirhəm əzvey, 5 dirhəm kömürü hərəsindən 2 dirhəm olmaqla mixək, kəbabə istiotunun toxumları, muskat qozası və mərd otu ilə birlikdə döyərək dərman düzəldər və misvakra dişə çəkərlər.

Tez özündən çıxan insanlara əzvey, mixək, səndəl və kafur ağacının kitrəsindən hazırlanmış qarışığı verərlər.

Bundan başqa, bu cür adamlara az miqdarda kafur ağacının kitrəsini də vermək olar. Pis qoxunun səbəbi mədədən olarsa, kiçik ətrifel (balda yoğrulmuş dəvalardan hazırlanan dərman), acı yovşan şərbəti, nanə, əzvey və acı yarəcdən hazırlanmış dərman məsləhət görülür.

Əgər ağrı soyuq su ilə sakitləşməzsə, dişin üzərinə macar darısı və isti duz ilə təpitmə qoyurlar.

Oyuq kimi açılmış dişə mikrobəlanlar və ciğ kök yumruları qoyurlar, razvana toxumu çeynəyirlər.

Dörd hissəli tıyaq, böyük tıyaq və qızarmış əkin qaracörəkötünə sirkə damızdırıb dişin oyuğuna qoymaq olar.

Əgər diş ətində və dişdə istilik olarsa, eyni miqdarda soğan toxumu və kətan toxumunu döyüb muma qatır və tüstülədir, ağızı açaraq bu tüstüyə verirlər. Bu üsul diş əti üçün olduqca faydalıdır.

Dişlərin kütləşməsinə qarşı pərpərəng yarpağını, yaxud acı badam, mum və duz qarışığını çeynəmək lazımdır.

Dişlərin qaralmasının əlacı 10 dirhəm mirobəlanlar, 3 dirhəm mazi və 10 dirhəm yandırılmış malobatr yarpağını qatıb, misvak vasitəsilə dişə çəkməkdir.

Dilçəyin şişməsinin əlacına gəldikdə, bu zaman əgər istilik əlamətləri özünü büruzə verərsə, quşüzümü suyu, turş nar şirəsi, sumaq bişmiş, qızılgül, narqabığı, xərnub, kömür dərmanı, yulğun fıru və mazını qarışdırır və ağızı yaxalayır.

Pərpərəng toxumunun suyu, kişmiş suyu və meyvə şirələri içmək və yabanı nar çiçəyinin dərmanını qəbul etmək də xeyirdir.

Bu dərmanı düzəltmək üçün 6 dirhəm yabanı narın çiçəyini, 4 dirhəm Yəmən zəyi, 2 dirhəm zəfəran – hər birindən bir dirhəm kafur ağacının kitrəsi və naşatırı döyüb qarışdırır və dərman düzəldib dilçəyə çəkirlər.

Eyni miqdarda müşk, naşatır və Yəmən zəyini qarışdırıb işlətmək də olar.

Bundan başqa, küst və naşatırı döyüb, ballı suya qarışdırır və qarqara edirlər.

Dilin ağırlaşmasının səbəbi ağızda quruluq olduqda, yandırıcı istilik, turş meyvələrə tələbatın çoxalması kimi əlamətlər ortaya çıxır, sifraqla halları baş verir.

Əlacı uzunqulağın südünü, bişmiş Yunan güldəfnəsini və bişmiş ənciri qarışdırıb qarqara etməkdir.

Xəstəliyin səbəbi toxuma və əzələlərin süstlüyü və zəifliyi olarsa, əlacı iflic xəstəliyinə qarşı görülən tədbirlərlə eynidir.

Belə xəstələrə acı iyarəc və quqaya dərmanı vasitəsilə sifraqla etmək və hər gün dilə naşatır, anasiklus bitkisinin toxumları və qara xardalın qarışığını çəkmək lazımdır.

Dilçəyin şişməsi nəticəsində ağızda yanğı əlamətləri olarsa və ağız suyu qanlı axarsa, əlacı sirkə və qara xardalı qatıb boğaza tökməkdir.

İnaq xəstəliyi zamanı qan müşahidə olunarsa, buna qarşı dilaltı damardan və topuq damarından qan alar və həcamət edirlər.

Nar dərmanı ilə qarqara etmək də çox faydalıdır.

Nar dərmanının hazırlanma qaydası belədir:

Turş və şirin narı dənələyib suyunu sıxırlar. Yəmən zəyi, mazi və döyülmüş yabanı nar çiçəyini bişmiş nar şirəsinə qatır və onunla qarqara edirlər.

Ağrı bərk olarsa, təzə süd və bənövşə şərbətini qatıb qarqara edirlər.

Keşniş suyu ilə qarqara etmək də xeyirdir.

Xəstəlik zamanı bəlgəm əlamətləri özünü büruzə verərsə, Yunan güldəfnəsi və əncir bişmişli ilə qarqara edərlər.

Üzüm bəhməzində inək yağını əridib qarqara etmək də xeyirdir. Boğazda irin zamanı isti su, bənövşə yağı və inək yağını qarışdırıb, irin təmizlənənə qədər qarqara edərlər.

Bundan sonra qaynanmış sumaq suyu və bu kimi dərman vasitələri ilə də qarqara etmək məsləhətdir.

(Ardı gələn sayımızda)

**Farscadan tərcümə edən:
Zemfira MƏMMƏDOVA**

Diş ağrısı ilk öncə soyuq və isti su ilə yoxlanılır. Əgər ağrı soyuq su ilə sakitləşərsə, xəstəni həcamət edərlər.

Sonra xəstə bənövşə və əzvey dərmanı vasitəsilə sifraqla etmək, daha sonra, sirkə və güləb qarışığı ilə ağızı yaxalamalıdır.

Mərsin yarpağını çeynəmək və ya dil altına qoymaq da xeyirdir və yaxud dördşaxəli damardan qan alıb anasiklus bitkisinin toxumları və bir az kafur ağacının kitrəsini qarışdıraraq dişə qoyurlar.

Dilin şişməsi. Bu xəstəliyin əlacı ağızda səpki zamanı görülən müalicə tədbiri ilə oxşardır.

Xəstə inaq olarsa və yaxud dili çatlayarsa, ağızda kordiya (albalı növü) saxlamalıdır. Heyva çeyirdəyinin həlimli suyu və ya yumurtavari bağayarpağının toxumlarının həlimli suyu da xeyirdir.

Belə xəstələrə yağlı toyuq şorbəsi, kərə yağı və yaribişmiş yumurta yemək məsləhətdir.

Osmanlı imperiyası. Bu çoxmillətli və çoxdillli türk dövləti tarixin ən böyük imperiyalarından biri və bütün dünyada yaşayan türklərin qürur mənbəyidir. Dövlətin əsası 1299-cu ildə oğuzların Qayı boyundan olan Osman bəy tərəfindən qoyulub. Banisinin Osmanogulları Bəyliyi adlandırdığı dövlət, sonralar nəhəng imperiyaya çevrilib – dünya tarixinə, siyasətinə böyük təsir göstərmiş. Üç qitəyə yayıldığı illərdə ən qüdrətli dövrünü yaşayan Osmanlı imperiyası mahiyyətə əsası Səlcuqlar tərəfindən qoyulan Türkiyə dövlətinin ikinci mərhələsi hesab olunur. Osmanlı sultanlarının həyatına nəzər salmaqda məqsədımız bir türk imperiyasının yaranışı, mövcudluğu, dünya gücünə çevrilməsi kimi tarixi məqamları bir daha göz önünə gətirməkdir.

Hakimiyyətə gəlişi

Yavuz Sultan Səlimin ölümündən sonra hakimiyyətə onun oğlu Süleyman gəldi. Tarixdə I Süleyman Qanuni kimi tanınan bu sultanın dövründə macar krallığına son qoyuldu, türklərin Avropada ki mövqeyi daha da gücləndi.

Süleyman Şah 1495-ci ilin aprelində – Trabzonda anadan olmuşdu. O dövrdə Trabzon valisi olan atası Səlim, oğlunun təhsilinə böyük diqqət göstərirdi. Süleyman hələ kiçik yaşlarından tarixi, ədəbiyyatı, dini öyrənmək üçün Topqapı Sarayına göndərilmiş, burada Qaraqızoğlu Xeyrəddin Əfəndidən dəqiq elmləri və zərgerlik sənətini əxz eləmişdi.

Süleyman gənc yaşlarında Şəbinqarahisar və Boluda sancaqbəyi olmağı arzulayırmış. Lakin Amasiyada sancaqbəyi olan əmisi Şahzadə Əhməd onun niyyətinə qarşı çıxır. Süleymanı 1509-cu ildə Kırımada Kefe Qubernatorluğuna təyin edirlər. 1512-ci ildə atası I Səlim taxta çıxan kimi onu Manisaya göndərirlər. Bununla da, I Süleymanın sultanlığa gədən yolunun əsası qoyulur. Manisada idarəçiliklə, hərbi sənəti ilə bağlı böyük təcrübə qazanan Süleyman qısa vaxt ərzində saray əyanları, ordu sərkərdələri arasında nüfuz qazanır. Hamı onu gələcək sultan kimi görməyə başlayır. 1520-ci ildə – Sultan Səlimin vəfatından sonra bütün saray onu güclü şəxsiyyət, dövlət başçısı kimi qəbul edir.

Xalqa zülm edənlərə verilən cəza

Süleyman hakimiyyətə gələndə özündən əvvəlki xəlifələr kimi kəsiblərə, kimsəsizlərə sədəqə paylayır, zindənda olan bəzi keçmiş məmurları bağışlayır, bir sıra humanist qərarlar verir.

Oğlunu öldürən, qızını eşidən rəhmli və zəhmli sultan

Sultan Süleyman bəzən sərt cəzalar verməkdən də çəkinmir. Əlindəki səlahiyyətdən istifadə edib kəndlilərə zülm verənləri, quldurluqla məşğul olanları cəzalandırdığına görə xalq arasında ona böyük rəğbət və məhəbbət yaranır. Xalqa zülm eləyən Dər-ya Cəfər bəyin edamından sonra isə ona "Qanuni" təxəllüsü verilir.

Sultanın sevimli arvadı - Xürrəm Sultan

Sultan Süleymanın dörd arvadı olub: Ukrayna əsilli Xürrəm Sultan, Mahidövrən Sultan, Gülfəm Xatun, Fülənə Xatun.

Araşdırmalar zamanı məlum olur ki, İbrahim Parqalı bəzi cinayətləri gizlədir, hədiyyə göndərilən "Qurani-Kərim" nüsxələrini qəbul etmir, gizləndirib xristian ayinləri yerinə yetirir, dövlətin pulunu eys-ışrətə xərcləyir. Süleyman Qanuni qəti qərar verir: "Parqalı öldürülməlidir!"

1536-cı ilin mart ayında saraya iftara çağırılan İbrahim Paşanı iftardan sonra dörd cəllad gizli otağa salıb boğur.

SÜLEYMAN QANUNUNU

Xürrəm Sultan Süleymanın Qanuninin ən sevimli qadını idi. Polyak əsilli yəhudi ailəsində doğulan Xürrəmin əsl adı Rokselana idi. Gözəl olduğu üçün kiçik yaşlarında – 1520-ci ildə indiki Ukrayna ərazisində yerləşən Rohatın şəhərindən qaçırılmışdı. Sonra Kırım xanı tərəfindən Osmanlı sarayına hədiyyə edilən Xürrəm zəkası və bacarığı ilə hökmdarın diqqətini cəlb etmiş, hərəmxana qadınları və saraydakılar arasında nüfuz qazanmışdı.

Parqalı İbrahimin acı taleyi

Osmanlı tarixində "Parqalı, Firəng" ləqəbləri ilə tanınan İbrahim, Yunanistanın Parqa şəhərində – balıqçı ailəsində anadan olub. O, hələ uşaq yaşlarında qaçırılaraq Manisada dul qadına satılır. Qadın ona qayğı göstərir, yaxşı təhsil almasına şərait yaradır, skripkada ifa etməyi öyrədir.

Bu sonuncu amil də İbrahimin vəliəhd Süleymanla tanış olmasına səbəb olur. Bir sənətkar kimi saraya gələn İbrahim, burada öz ağılı, elmi sayəsində qısa vaxt ərzində böyük vəzifələrə sahib olub. Sədri-əzəmliyə qədər yüksələn İbrahim həm Anadolu, həm də Rumeli bəylərbəyliyi idarəçiliyi tapşırılır.

Xürrəm Sultanla toquşan mövqelər

Sarayda böyük nüfuz sahibi olan İbrahim Parqalı əlində olan səlahiyyətlərdən geninə-boluna istifadə edir, elçilərlə görüşür, dövlətin xarici siyasəti ilə bağlı verilən qərarlara təsir edirdi.

Onun gündən-günə artan nüfuzu Xürrəm Sultanla arasında nifaqa səbəb olur. Xürrəm Sultan onunla bağlı əks-təbliğata başlayır. Bu təbliğat öz "bəhrə"sinə verir: Sultan Süleyman İbrahimdən şübhələnməyə başlayır.

Oğlunu niyə öldürdü?

Şahzadə Mustafa I Süleymanın Mahidövrən Sultandan olan ilk övladı idi. Şahzadə Mustafa yetkinliyə çatanda Osmanlı ənənəsinə uyğun olaraq Amasiyaya vali göndərilmişdi.

Şahzadə Mustafanın I Süleymanın böyük oğlu və sevilən şahzadə olmasına görə atasından sonra taxta çıxacağı gözlənilirdi. Ancaq Mustafa atasına qarşı bir müddət sonra qiyam qaldırır. Böyük təhlükəyə çevrilən Mustafa 1553-cü ildə Ereylidüzənliyində boğdurulur.

Qızını çox sevən hökmdar

Süleyman ömür boyu qızı Mihrimahla dostcasına dərhləşir, ona səmimi münasibət göstərir. Onlar ədəbiyyat, musiqi barədə saatlarla söhbətləşir, hətta dövlət məsələlərini belə müzakirəyə çıxarırlar.

Süleyman əhəmiyyətli qərarlarını verməzdən qabaq onunla məsləhətləşir. Osmanlı tarixçilərinin yazdığına görə, "Donanma necə olmalıdır, hansı vəzir dəyişdirilməlidir?" tipli vacib məsələlərdə belə Mihrimahın fikri nəzərə alınmış.

Memarlığa böyük önəm verən sultan

I Süleymanın dövründə İstanbulda böyük abadlıq işləri görülür, inşasına atasının başladığı İstanbul Sultan Səlim Məscidinin tikintisi yekunlaşır və Osmanlı tarixinin ən möhtəşəm abidələrindən biri istifadəyə verilir.

I Süleyman dövrünün ən böyük memarı Memar Sənan hesab olunur. O, Süleymaniyyə məscidini inşa edəndən sonra Qanuniyə deyir: "Sizə elə bir məscid tikdirdim ki, qiyamətə qədər qalacaq".

Süleyman su kanallarına böyük əhəmiyyət verir. O, bir çox köhnə anbarlardan İstanbula su gətirir.

Ölümü

Avstriyanın İstanbul müqaviləsinin şərtlərini pozması, vergiləri ödəməməsi və Osmanlı tabeçiliyində olan ərazilərə basqın etməsi Süleyman Qanunini Zigetvara yürüşə vadar edir. Ancaq sultan Zigetvarın fəthindən bir gün əvvəl vəfat edir.

Əsgərlər döyüş ruhunu itirməsin deyərək Qanuninin ölüm xəbəri gizlədilir. Osmanlı ordusu sultanın ölümünün səhəri Zigetvarı fəth edir.

Sultan Süleymanın hakimiyyəti dövründə Osmanlı hər cəhətdən inkişaf etdi. Süleyman dövlətin güclənməsi, xalqın yaşayışının yaxşılaşdırılması, Osmanlı ərazilərinin genişlənməsi üçün böyük işlər gördü.

İdarəçilik üsulları

Sultan Süleymanın böyük bir dövlət adamı kimi özünün idarəçilik üsulları, cəzavermə, mükafatlandırma qaydaları var idi. O, dövləti idarə etmək üçün böyük bir orduya, ordunu saxlamaq üçün güclü iqtisadiyyata, iqtisadiyyatı gücləndirmək üçün xalqın rifahını yaxşılaşdırmağa, xalqın rifahını yaxşılaşdırmaq üçün isə qanunların ədalətli olmasına ehtiyac görür, bu zəncir həlqələrindən biri olmasa, dövlətin çökə biləcəyini deyirdi.

Sultan Süleyman Qanuninin hakimiyyət illərində Osmanlı imperiyası böyük inkişaf yolu keçir, Anadoluda və Avropada öz nüfuz dairəsini genişləndirir. Onun fəthli yolu 1521-ci ildə Belqradın fəthi ilə başlayıb, Rodos, Macarıstan, Təbriz, Bağdad, Səfəvi torpaqlarının bir qismi və nəhayət Zigetvarın alınması ilə başa çatır. Sultan Süleyman atası I Səlimdən qalan səltənəti Avropa, Asiya və Afrikada fəth etdiyi ölkələrin hesabına iki dəfədən çox artırır.

Süleyman Qanuni qüdrətli dövlət xadimi, mahir sərkərdə olmaqla yanaşı, həm də istedadlı şair kimi tarixə düşüb. Onun divanında 2779 qəzəl toplanıb. Bu qəzəllərdə həm dünyəvi, həm də ilahi eşq tərənnüm edilir, insanın Allaha gədən yolda hər cür məhrumiyyətlərə dözməli olduğu vurğulanır.

MÖVLUD

Yevgeni YEVTUŞENKO

Durnalara oxşayan dəst-xətt

Poeziya bağışlamır. Pasternak ayrılında dedi:

-Sizə bir məsləhət vermək istəyirəm. Heç vaxt özünüzdən faciəli ölümünüz barədə şeirlərinizdə söhbət açmayın, çünki sözdə böyük qüvvə var, o özünəməliklə sizi, əvvəlcədən xəbər verdiyiniz ölümə aparıb çıxara bilər. Heç olmasa, nəticədə kəndir və gül-lə ilə intihar etmiş Yesenin və Mayakovskinin öz ölümlərini əvvəlcədən xəbər verməkdə nə qədər ehtiyatsızlıq etdiklərini xatırlayın. Mən ona görə bu yaşa gəlib çatmışam ki, öz taleyim barədə əvvəlcədən xəbər verməkdən qaçmışam...

İlk tanışlığımız günü, 1959-cu il, mayın 3-də Pasternakın kitabında yazdığı avtoqrafda deyilirdi:

"Əziz Jenya, Yevgeni Aleksandroviç. Siz bu gün bizə şeirlərinizi oxudunuz, məni və məclisdəkiləri öz istedadınızın sübutu olan şeirlərlə təsirləndirib kövrəldiniz. Sizin işıqlı gələcəyinizə inanıram. Gələcəkdə də bu cür uğurlar arzularım ki, düşüncələrinizdəkilər mükəmməl formada aşkara çıxsın, sonrakı niyyətləriniz üçün özünə yer açsın. Böyüyün və inkişaf edin.

B.Pasternak".
Deyəsən, Svetayeva söyləyib ki, Pasternakın xətti, uçan durnalara oxşayır.

Bir vaxtlar Pasternak barədə çox şeyləri üzə çıxarmış, həyatdan erkən köçmüş V. Barlas yazıb: "Çox adamlar həddən artıq uzun müddət sağ qalırlar... Amma onlar yalnız yalan və qorxu illərini udurlar..."

Pasternak da hər zaman bir-başına yalanın üzərinə gedib mübarizə aparmırdı. Pasternak da qorxurdu.

Amma o, özünü yalana çevrilə biləcək qorxusuna qalib gəldi və öləndə onun "durnalari"nın qiymətinə

uzun illər uçmaq düşdü".

Gabriel Qarsia MARKES

Kimsə belə bir söz deyib: "Tərcüməçilik – mütaliənin ən yaxşı üsuludur".

Güman edirəm ki, bu, həm də qədir-qiyməti bilinməyən, ən çətin və haqqı çox pis ödənilən peşədir.

"Traduttore traditore" - yəni, tərcüməçi xəyanətkardır.

İtalyanlarda belə bir məşhur atalar sözü var. Mənası aydındır: tərcüməçi, özündən asılı olmadan, müəllifin niyyətini təhrif edib ona xəyanət etmiş olur. Amma ən ağıllı və ən xeyirxah fransız tərcüməçilərindən biri saydığım Moris Edqar Kuandro öz həyatından bəhs edəndə bir sıra məhrəm fikirlərini bölüşmüşdü və həmin fikirlər, hər halda, yuxarıdakı fikrin əksini sübut edir. Moriakin təbiri-cə, Kuandro tərcüməçisinin, əslində, müəllifin "meymunu" olduğunu söyləmiş, bununla tərcüməçinin öz iradəsindən asılı olmayacaq müəllifin hər hansı hərəkətini yamsılamağa məcbur qaldığını vurğulamaq istəmişdi.

Şəxsən Kuandronun Şimali Amerikanın o zamanlar hələ adları yaxşı tanınmayan cavan nasirlərindən – Folknerdən, Dos Passosdan, Heminqvaydan, Steynbekdən etdiyi tərcümələr Fransaya bütöv bir yazıçılar nəsli təqdim elədi ki, şübhəsiz, həmin yazıçıların müasirləri olan avropalı həmkarlarına, o cümlədən Sartre və Kamyu yaradıcılığına böyük təsiri oldu.

Beləliklə, Kuandro-tərcüməçi "xəyanətkar" yox, əksinə, dahi həmfikir oldu. Eləcə də, bütün zamanların və bütün xalqların ən yaxşı tərcüməçilərinin çevirdikləri əsərlərə çəkilən zəhməti bəzən görməzliyə vurur, əvəzində tərcümələrdəki qüsurları həvəslə şişirtməyə girişirlər.

Yad dildə yazılmış əsəri oxuyanda yaradıcı adamda oxuduqlarını çevirmək arzusu baş qaldırır. Bu, təəccüblü deyil, çünki mütaliədən aldığı ləzzəti musiqidən aldığı zövq kimi, dostlarla bölüşmək istəyir.

Çox güman ki, Marsel Prustun ən məhrəm və müqəddəs, amma həyata keçirməyə macal tapmadığı arzulardan biri məhz bununla izah olunur: o, özünə qətiyyətlə bənzəri olmayan Con Roskini ingiliscədən çevirmək istəyirdi.

Mənim arzum isə hazırda öz vətənimdə çox da populyar olmayan iki yazıçının – Marlo və Sent-Ekzuperinin əsərlərini çevirmək olub: bu işi çevirmə prosesindən, prosesin özündən həzz almaq xətrinə görmək istəyirdim. Lakin istəyim, elə həvəs olaraq da qaldı. Əvəzində, bir xeyli müddətdir ki, asudə olduğum nadir hallarda böyük məmnunluqla Cakomo Leopardini çevirirəm.

İnanmıram ki, əsərinin hər hansı tərcümə variantı nə vaxtsa yazıçının tam ürəyinə olsun. Axı, hər sözdə, hər ləhcədə yalnız müəllifin özünə bəllilən sətiraltı mənə gizlənilir. Ona görə, yaxşı olardı ki, tərcümə prosesində müəllif imkan daxilində tərcüməçi ilə bərabər özü də iştirak etsin.

Bu cür əməkdaşlığın ən parlaq nümunəsi kimi, Ceyms Coysun "Uliss" romanının fransız dilinə edilən çox gözəl tərcüməsini misal göstərmək olar. İlkin, "ciy" tərcümə Ögüst Moraya məxsusdur; son variantı isə o, Valeri Labro və Coysun özüylə birgə işləmişdi.

Mütəxəssislərin yekdil rəyəinə görə, o, əsl şedevrdir, ancaq, bəlkə də Antonionun portuqal dilinə etdiyi tərcümədən geri qala bilər. Həmin əsərin ispan dilindəki yeganə tərcüməsi isə, əksinə, çox keyfiyyətsiz və bərbaddır.

İspancaya onu sığorta eksperti olan Salas Subirat adlı argentinalı çevirib. Bədbəxtlikdən, həmin tərcümə də Santyaqo Ruedenin əlinə keçib və 40-cü illərin axırlarında nəşir onu çap edib.

Güstav Çin-Abri və Filipp Nilin fransızcaya çevirdikləri Konradın romanlarının tərcümə variantlarını tarixi tərcümə baxımından xüsusi qeyd etmək olar. Polşada doğulmuş həmin görkəmli yazıçının əsl adı

Teodor Konrad Kojenevskidir; atası ingilis ədəbiyyatının, o cümlədən, Şekspirin tərcüməçisiydi. Konradın doğma dili polyak dili olsa da, ingilis və fransız dillərini uşaqlıqdan öyrənməmişdi və hər iki dildə yazırdı.

Söyləyirlər ki, Konrad əsərlərini fransızcaya çevirən tərcüməçilərinin gününü qara edirmiş. Lakin bu da çox maraqlıdır ki, o heç vaxt öz əsərlərinin tərcüməsinə girişməmiş. Ümumiyyətlə, qərribə bir fakti müşahidə etmişəm: iki dildə yazan yazıçılar arasında öz əsərlərinin tərcüməsiylə məşğul olanlara çox nadir hallarda təsadüf edilir.

Əsərlərini iki dildə – əvvəlcə fransız, sonra ingilis dilində yazan məşhur irland yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı Semuel Bekketin yaradıcılığı bu baxımdan daha diqqətəlayiqdir. Mahiyyətə bunlar eyni əsərlərdir, ancaq müəllif israr edir ki, ikinci dəfə qələmə alman variant heç də birincinin tərcüməsi deyil; yəni bunlara, sadəcə, tərcümə variantı kimi yanaşmaq düzgün olmaz, guya hər biri ayrı-ayrı əsərlərdir.

Bir neçə il əvvəl, isti bir yay günü Siciliyanın cənubundakı adaların birində tərcümə işinin sirləri ilə tanış oldum; ömrünün sonuncu mənim əsərlərimin italyancaya tərcüməsi ilə məşğul olmuş qraf Erriko Sikonya o zaman Lesama Limanın "Cənnət" romanının tərcüməsi üzərində işləyirdi. Lima poeziyasının sadıq pərəstişkari kimi, mən indi onun özünəməxsus nəsi – hermetik romanıyla yaxından tanış olmaq fürsətini qaçırmıq istəmədim. Gücüm çatdı qədər Sikonyaya kömək etməyə başladım; mən mətni açıqlayırdım, o isə çevirirdi.

Bax, onda başa düşdüm ki, tərcümə, həqiqətən, ən səmərəli mütaliə üsuludur. Yeri gəlmişkən, həmin mətnə ən azı on sətir olan qəliz bir cümlədə ilişib qalmışdıq – burda aləm bir-birinə dəymişdi; mübtədə bir neçə dəfə öz cinsini və şəkilsini dəyişir, söhbətin kimdən getdiyindən, hadisələrin nə vaxt, harada baş verdiyindən, bir sözlə, nəyin necə olduğundan baş açmaq olmurdu.

Limaya yaxından bələdçiliyimiz belə fərz etməyə imkan verirdi ki, bu pərəkəndəlik şüurlu şəkildə, bilərəkdən edilib. Sikonya da problemə çevrilən bir məsələ üzərində baş sındırırdı: tərcüməçi qrammatik əlaqənin pozulmasıyla bərişməlidir, yoxsa həmin pərəkəndəliyi nizama, ciddi sistemə salmalıdır? Mənim fikrim belə idi: orijinalın bütün xüsusiyyətləri olduğu kimi saxlanılmalıdır ki, roman öz uğur və qüsurlarıyla, əslində necə varsa, başqa dildə də eynilə həmin şəkildə görünsün. Belə düşünürəm ki, bu həm də oxuculara münasibətdə loyallıq aktıdır.

Şəxsən məndən ötrü ən xoşagəlməz iş, bildiyim üç dildə öz əsərlərimin tərcüməsini oxumaqdır. İspancadan başqa, o biri dillərin heç birində özümü tanıya bilmirəm. Düzdür, Qreqori Rabassanın ingiliscəyə çevirdiyi bir neçə kitabı oxuyanda, etiraf edirəm ki, hətta mənə ispanca olan orijinalın özündən də qat-qat xoş gələnlərlə rastlaşdım.

Rabassanın tərcümələri belə təsir bağışlayır ki, sanki o, kitabı başdan-ayağacan əzbərləyib, sonra onu birinci sətirdən sonuncu sətirə qədər ingiliscə təzədən köçürüb: onun orijinala sadıqlığı hərfi tərcümədən daha mürəkkəb məsələdir. Rabassanın çevirmələrinin uğuru onunla şərtlənir ki, o heç vaxt sətiraltı qeydlərin köməyinə arxalanmır; təəssüf ki, naşı tərcüməçilər daha çox məhz bu üsula üz tuturlar.

Bu baxımdan, portuqal dilinə çevrilmiş bir kitabımı misal göstərmək olar. Əsərin mənası da, səslənişi də, heç şübhəsiz, onu çevirənin vicdanının öhdəsinə qalır. Məsələn, səhifənin altındakı qeydlərin birində "astromeliya" sözünə belə izah verilib: "Q.Q.Markesin uydurduğu fantastik çiçək". Halbuki, bu söz elə portuqal dilinin məhsuludur, üstəlik, astromeliya çiçəyini bizim Qəraibdə hamı tanıyır...

Hazırladı: NƏRİMAN

Tərcümə - ən yaxşı mütaliə üsulu

Aqşın EVRƏN

Aqşın Evrenin şeirlərini oxuy-anacan onun haqqında təsəvvürüm fərqli geyimi, panaması, qərribə imzası və son vaxtlar beynimdə ilişib qalan "Bakının köhnə stalinkalarında can verir SSRİ" misrasından ibarət idi. Ancaq onun yaradıcılığı ilə tanış olandan sonra gördüm ki, Evren təkcə geyim-keçimi ilə fərqli görünməyə çalışmış, müsahibələrindəki fikirlərində və şeirlərindəki obrazlarında orijinallığa cəhd edir.

Rəşad MƏCİD

Qorxma, mən sənənləyəm

İndi Yer kürəsi sənənin bəbəklərindən ibarətdir, xanım qız
Uşaq vaxtı qəndqabından
qənd oğurlamağın da,
anana danışdığın yalanlar da
ən böyük həqiqətdir indi
İndi sənənin saçların üçün darıxır yastığın,
Güldəndə boynunu büküb
səni gözləyir çobanyastığı,
Qarderobda üsüyyür paltarın
İndi həтта səni arzulayırsan soyuducudakı
dondurma payın da
Bəs görəsən, qaranlıq neçə dərəcədir
dünyanın o tayında?

Pəncərənin şəhəndən su içir göyərçinlər
Utanma gəl, onlara bir az çörək
qırıntıları bağışla
Ovcunu aç göy üzünə
Əl uzadıb salamlaş bu yağışla

Yolumun gözü yol çəkir...
Gəlsən göy qurşağından
sənə çələng hörəcəm
Vallah, təkcə gəlmək deyil,
sən həтта tez getsən də,
mən də çox tez gələcəm

Kəpənək qanadına adını yazır çiçəklər
Dünya səni gözləyir, xanım qız
Həтта tənha qadınları təkcə pəncərədən
yola baxır dibçəklər

Yağış istəsən əgər,
Ən gözəl yağış da sevinc göz yaşlarıdır,
utanma, bir az ağla
Mən səni seir yox, "yaşamaq" göndərirəm
Aç günahsız qollarını "yaşamağ"ı qucaqla.

Bir qucaqlıq canın var

Elə darıxıram ki,
az qala, evdən çıxıb
sənənin arxınca gəlsin
mənim ayaq izlərim
Ay balaca xanımım,
Mən sən boyda sevməyi
Axı harda gizlədim?

Vallah, qəlbin qərribədi
Nə qıl düşür, nə açar
Gəl, mənə söz güləşdirmə
Bir qucaqlıq canın var.

Elə güliümsədin ki,
bütün bu ağlamlar
dodaqlarında itdi
Eh, balaca xanımım,
Sənə müqayisədə
xoşbəxtlik çox bəsitdi

Durub səndən baxanda
Darıxmaq da gözəldi
Özümdən qaçan hisslərim
Sənə çatıb gözəldi

Gözlədi ki, yapışıb
tutasan barmağımdan
"Səni sevirəm" sözün
Beləcə bir öpüşlə
alasan dodağımdan.
Vallah, mən öyrəşmişəm
Qucaqlayıb saçını
gəcələr tək yatmağa
Neynirəm bir oyanmağı,
gəcələr bir yatmağı?
Mənə bir az lazımdır
əllərdən tutmağa.

Ay balaca xanımım,
nəyə lazım evdarlıq?
Lap yemək duzlu olsun
...Soyuq çay, çirkli yataq
Neynirsən bu daş-qası
Bu isti xəz paltonu?
Geyin köhnə çəkməni
Gəl gedək xoşbəxt olaq.

Keçmişin lazımsız xatirələri

Ömrümdən illər aram-aram
qopub buxarlanır
siqaretdən ayrılan boz tüstü kimi,
Mənə qalan təkcə zərif kül,
Onu itaətlə qoruyuram
axlaqsız Buddanın saxta büstü kimi

Bir vaxt partalara, dəftərlərimə
həyəcənə "A+A=S" yazırdım,
İndi gələcək qayğılar əmr edir;
"x+y=z" yazıram

Arzular və məqsədlər sevgimizi
qətlə yetirdi
Maddiyyat adlanan boya
partada yaratdığım
məhəbbət abidəmi silib itirdi

Gözümdən axan damlalar
dodağımdakı gülüşü aşıyağı əyib kədərdi,
Sağ və ya sol yanağıma düşən
kirpiyi səhv seçməyim
arzularımı hədərdi

Hə, bir də ənənəvi
"İtdən qorxursan, yoxsa pişikdən?"
sualına cavabım həmişə
"İnsan" olub,
Qərribədir, elə indiyə qədər də
bütün bəlalaram
nə divdən, nə şeytandan
elə insandan olub

Cəhəti itirmişəm,
kompasımın əqrəbi xərcəngə çevrilib;
buna görə də gün keçdikcə geriyyə gedirəm,
azmışam yolumu
Günah sönmüş mayakda deyil,
mən öz lövbərimlə
cızmışam həyat yolumu

Ağ göyərçinlərə atdığım dən
qayıdıb anamın saçına düşüb;
indi onun başındakı ağ tükə
"anacan, ağ sapdır düşüb"
deməyə lüzum yox!
Anam mənə həqiqəti göstərib həmişə
ona yalan deməyə üzüm yox!

Biz heç qəm yemədik;
anamızın ömrün yeyib bitirdik istəmədən,
Doğrudan da, ana şirin şeydir

İndi qrammofonumda son rekviyem
səslənir;
"Sən ey uşaqlıq,

**Zəng vuruldu:
5 dəqiqəlik tənəffüs**

Biz əlifbanı sevgi məktubu yazmaq
üçün öyrənmişdik
Bunu 3-cü sinifdə oxuyarkən anladım.
Dəftərimdən qopardığım qoşa vərəqə
iki söz yazmışdım:
"sənənin adı+mənənim adı".

Rəsm dərində ürək şəkli çəkirdik
bayraqla gerb əvəzinə
Körpə qəlbimiz sümük beşiyində
yenicə güldürdü onda
Onda hələ bilmirdik, dördbucaq çəkkə
bilməyən dostumuz dörd divara düşəcək
Bilmirdik ki, ampermetrdən 5 alan qız
cərəyandan öləcək

Onda hələ bizə öyrətməmişdilər ki,
hər şey boş çoxluqdur,
Bu yaddaş kitabçasında adam
öz əllərini unudur
Yaxın otur,
bir az etiraf edəcəm, yaxın otur,
əziz müəlliməm.

**Elə bu sabah öyrəndim ki,
Torpağımı bütöv saxlamaq üçün
əlinin yarısını itiribmiş atam**

Sən bizdən uzaq düşdün artıq
De səni yellər apardı,
Ya soyuq əllər apardı?"
Əslində, oyuncağa həris o şiltaq uşaqlığı
canımıza susamış qəddar illər apardı

Elə bu gün usanıb,
toz-dumandan görünməyən
gələcəyə baxdım,
baxdım, baxdım
Öyrəşmişəm,
gələcəyə baxmaq gözümdən əzbəridir,
Və baxıb anladım ki, ən lazımlı varlığım
elə "keçmişin lazımsız xatirələridir"

Yol nəqliyyatı

Bir gün uşaqlığın
oyuncaqlarını götürüb,
üççarxlı velosipedini sürüb
ömrümdən gedəcək,
Alın tərinə örtəcək qara saçlar
Və bir gün başım şahmatlaşacaq;
qara saçlar, ağ saçlar
At fiqurunu xatırladacaq
Ömrümdən atan gedəcək,
sonra anan,
sonra can sağlığım...

Gözünün nuru evinin işığında
tez söncək
Kamodun üstündəki yaddaş
dərmanın yerini unudacaqsan
İki qulpunu göyə qaldırıb
dua edəcək eynəyini,
Sənə güləcəksən stəkandakı qoyma dişin
Ənsəndən vurub xoşbəxt anları
gözündən gətirəcək ləkəli keçmişin...

Otağından ana qayğısı,
ata nəfəsi gedəcək
Qulağından uşaq səsi gedəcək
İtəcək boş əl arabası bu yolun sonunda
bu yolun sonunda baxışların uçurumdur,
Ümidlərin ayaqçatmaz dib
Üstünü örtüb yatacaqsan,
Ayılıb görəcəksən ki,
Allah da gedib.

Azərbaycan dili dərində
"unutmaq" feilini
şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişirdik.
Və mən həmişə 1-ci şəxsin təkində
yalan danışırıdım.
Çünki mən unutmamışdım...

Bilologiya bizdən gizlətməmişdi ki,
gözlərin 2 funksiyası var:
"ağlamaq və danışmaq"
Əslində, ürəyin dili imiş baxışlar

Onda Tarix Turqut Özal deyildi,
Corc Buş deyildi
Onda hələ əkiz qüllələr
başını aşıyağı salmamışdı,
Onda əkiz qüllələrin başı göyə dəyirdi

Fizika çin işgəncəsi idi
Bircə "Ümumdünya cazibə qanunu"nu
səni qucaqlayarkən başa düşdüm
Nyutonun başına alma
düşməmişdən qabaq
sən mənim ürəyimə düşmüşdün
Bu, ilahi cəzəmə idi.

Coğrafiya dərində bütün yollar
sənə gedirdi,
bütün çaylar sənə axırdı
Hərdən ayaqlarımı geyinib
qaçırdım ekvator boyu
Hara dönürdüm sə kompasın
əqrəbi sənə baxırdı.

Qlobusu qucaqlayan paralellərtək
səni qucaqlamışdı bu qollar
Onda mən bilmirdim ki, Yer in nüvə
qatından başqa nüvə silahı da var

Əziz müəlliməm,
İndi "həyat dərəsi"ndən
kəsr imtahanına gəlmişəm,
Dəftərimi yoxlayın,
davranişımə qiymət verin,
istəyirsiz valideynimi çağırın
iclasda şikayətlərin.

Amma xahiş edirəm, məndən
"sevməyi" soruşmayın.
Çünki "sevmək" yadımdan çıxıb
evdə qalıb.

Gün var qəsrə bərabər

Elə bu sabah Qazaxıstan çöllərində
bir atom bombası siqaret yandırdı,
Qızılı dişlərini qabardıb
tüstü üfürdü səməyə
Elə bu sabah pensiyasını
corabına qoyan
sonuncu nənə də öldü
Daha pulun da dadı-duzu qalmadı
Və anamın dizlərindəki duz
ağrı vərəndə,
Nənəm süfrədəki son çimdik duzu
başına çevirəndə ududum
bu uşaqlığı...
İndi mənim doğmalarımla da
aramda bircağ bağ qalıb:
Uzaqlığı.

Hər şey elə bu sabah baş verdi...

Elə bu sabah
özümü meyvə oğurladığım ağaca
bağlayıb qaçdım
Uşaqlığım dalımcə ağlayıb daban-
larını "Yer"ə döydü,
Göz yaşım axıb böyütdü ağacı
Fındıq dabanlarım üyütdü
Yer kürəsini

Hər şey elə bu sabah baş verdi...

Elə bu sabah
atam ayaqqabımı geyinəndə
bildim ki,
mən böyümürəm, atam qocalır
Elə bu sabah bildim ki,
əslində, pis hərəkətimiz zamanı ata-
mız bizə şillə vurmur,
Doğru gələcək üçün üzümüzə dəl çalır

Hər şey elə bu sabah baş verdi...

Elə bu sabah bildim ki,
atamla anam ayrılarda oxumuşam
Gülüstən müqaviləsini
Mən parfüm vitrinlərində ax-
tarmışam ana qoxusunu
Pampers reklamlarında eşitmişəm
ana səsinə

Hər şey elə bu sabah baş verdi...

Elə bu sabah bildim ki,
Torpağımı bütöv saxlamaq üçün
əlinin yarısını itiribmiş atam
daha yaxşı qaradaş qazanmaq üçün əvə
gedibmiş bacım
Elə bu sabah öyrəndim ki,
Yer kürəsi günəş ətrafında fırlanmaqla
bizə bir şeyi demək istəyir:
"Qaçın!
İnsanlar qaçın!"

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

...O, indicə gələcək...

Çox poetik başlanğıc idi, lap o xoşladığım türk mahnısının sözlərinə oxşadı. Fərq burasındadır ki, mahnıdakı xoşbəxt kimsənin gəlməsi gecə gözlənir, bu zalımsa, tulaçmazdan gəlib, kəsdirir başımın üstünü, elə bil, cəngüdənimdi. Bir fərq də var - mahnıdakı adamı həsrətən, ürək çırpıntısıyan gözləyirlər, bu gələnisə, narahatlıq, bezginlikdən; sanki, gələnlərdən evdən çıxandan bəri içim boyu yeriyir; ürəyimin döyüntüsü də elə-belə taqılıdır deyil, onun addım səslərini, o addım səsləri dirnağımdan başımca bütünü əzalardan keçir, damarlarımla qalxıb beynimdə gurultuya çevriləndə bilirəm ki, bu dəqiqə içəri girəcək. Elə həmin anda qapı açılır, onun mübarək siması görünür...

...İndi evdən çıxmış olar...

Kəlməyi-şəhadətini düz-əməlli bilmiş, amma mənim iş rejimimi bütün xırdalıqlarıncan əzbərləyib; bilir ki, səhərin sakitliyində iş-gücümün məşğul olmaqdan ötrü hamıdan tez gəlirəm: bina, otaq dolana, mərkəzə başlanıncan görülməsi işimi görürəm, dərdimin-azarımın çarəsini axtarıram. Həm də günün bu vaxtı məni axtaran olur, lazımlı adamları yerində tapmaq şansım artır. Bu da fürsəti əldən buraxmır, gəlir, oturur düz burnumun ucunda, çənəmin altında, danışdığını danışır, elədiyini eləyir, beşdən-onnan da alır, irişə-irishə çıxıb gedir. Həmişə beləcə olsaydı, nə dərdim varıdı; çox vaxt da bu məşəqqət mən işdən çıxanacan sürür, üstəlik də, düşür yanıma, hara gedirəm, yengə kimi böyrümü kəsdirir, yeyib-ıçdiyimi burnumdan gətirir. Canımı onun əlindən qurtaranacan gün batır, axşam olur, baxıb görürəm ki, bir günüm də beləcə, mənasız keçdi. Axşam nəyisə düzəltmək çətindi; çar-naçar qalib o günün hayıfını özüməndən alıram. Deyə bilmirəm ki, canım, əl çək mənim yaxamdan, nə qır-saqqız olub yapışmısan. Dəsəm, yumacaq gözünü, açacaq ağzını, baxmayacaq ki, dost var, düşmənlər var, dişinin dibindən çaxını döşəyə çək qabırğama. Ona görə də abırma qışılıb susuram...

...Gəlişinə lap az qalıb...

Deyəsən, bu da mahnıdandı. Hənsındandı, görəsən? Yox, yadıma düşdü, Vaqif Səmədoğlunun şeirindəndi: "Gəlişinə lap az qalıb, cəmi ikicə saat..." Amma o gəliş hara, bu gəliş hara?! O gəliş poetikdi, melodramatikdi, bu gəlişə, psixoloji dramdi, tragi-farsdi, tragi-komediyadi, nə bilim, daha nədi. İndi bir əlini sobux şalvarının cibinə, kimdənsə aldığı siqareti yansınu sümürə-sümürə bura tələsir; guya çox vacib görüşə çağırblar, taleyi bu görüşdən asılıdır, bircə dəqiqə geciksə, dünya-ələm alt-üst olacaq, ya da burda məsul bir işdə çalışır, vaxtında özünü çatdırmasa, şiddətli töhmət verəcəyəm, bir az da o yana keçsə, vəzifəsindən çıxaracağam. "Gəlmə, qurban olum, gəlmə", - bunu yaxşı deyib: amma mənim anladığımı şairin deyinə dəxli yoxdu...

Gələcək, heç bir yalvarış-filan onu yolundan saxlaya bilməz. İndi qəfildən qapını açacaq, qırış-qırışa, saymazlyana salam verəcək, sonra üzbəüzdəki kreslodan yerin bərkidib açacaq ağzını - yəni kefim istəyəncən burdayam, oğulsan, hirsən, özündən çıx, səni elə hala salaram ki, infarkt olarsan; borcundu, mənə dözsən, hörmət eləyəsən. Mən də içimdən yeyə-yeyə, qulağım onda, fikrim-zikrim iş-gücümün yanında, elə bil, tikan üstündə oturacağam, hələ arsız-arşız durub çay da qoyacağam, çay qaynayanacan qəzet də verəcəyəm ki, bəlkə başı qarışa, canımdan bir müddət əl çəkə, heç olmasa, oğrun-oğrun xırda-para işlərimi görüm. Yoxsa əlimi nəyə vururam, gərək ona hesabat verəm, gördüyüm işi tamam-kamal izah eləyəm. Hərif məqsədimi başa düşür, porsuq kalafasına oxşayan ağzından tüpürçək sıçradan-sıçradan kimlərinə qarısına danışır, vaxtı çatanda hamısının dərşini verəcəyini, bəyan eləyir. Di, döz, görüm, necə dözürsən?! İçimdə ona tuş gəldiyim günə möhkəm yağlaşdır-a yağlaşdır-a sururam. Amma danışqı təzi elədi ki, gərək qulaq asasan, cavab verəsən, etirazsız-filansız razılaşasan. Yoxsa gününü lap çıxdaş eləyəcək, səni də o "kimlərsə" qatib qara siyahısına salacaq, elə acılayacaq ki, axşamca özünə gələ bilməyəcəksən, heç gecəni də düz-əməlli yata bilməyəcəksən. Yaxşısı budur ki, birtəhər özündə güc tapıb, qılığına girəsən, olub-qalanından cibinə qoyub yola salasan, ya da zəng vurub kiminləsə calaşdırasan ki, bəlkə Allah üzünə baxdı, öz xoşuyla durub getdi...

Mənim ona özünü bu günə saldığına görə acıgım tutur. Nə az, nə çox, düz yeddi il bir yerdə işləmişik, dostluq eləmişik, çörək kəmişik. O yeddi ilin əvvəlki üç ili əməlli-başlı adamıydı, heç kəsin ağlına gəlməzdi ki, yolunu bu qədər azacaq. Düzdü, onda da onu-bunu acılaya, çətinə salmağı seviridi; bir dəfə üç gün hardasa itib-batmışdı, müdir sıxma-boğmaya salanda qayıtmışdı ki, min ildə böyrəyim ağrıyır, yazıq kişinin eşitdiyindən gözləri kəlləsinə çıxmışdı ki, iyirmi yeddi yaşlı uşağın böyrəyi min il necə ağrıya bilər; eləcə də, fikirləşib-fikirləşib başını buraxmışdı. Onun da ayağı yer almış, gündən-günə elədiklərinin üstünə artırmışdı. Evləndə, ev-eşik, arvad-uşaq yiyəsi olanda fikirləşdik ki, daha atışlənəz yollarından döner, amma olmadı, içkiyə qurşanmaq axırına çıxdı. Əlinə gələni verdi araya, tökdü gödəninə, yetənə yetdi, yetməyəni dəş atdı, ailə-filan barədə düşünmədi. Öyüd-nəsihət verənə də dirsək göstərdi, sözüünü-sovunu bu qulağından alıb, o qulağından buraxdı. Elə bildi, elə-belə gedəcək, amma dumanlı beynindən keçirmədi ki, hər şeyin bir axırı olur, özü də çox vaxt sonuncu necə olacağını bilmək çətindi. Onun yolsuz həyatının axırı da bu oldu ki, gül kimi işindən çıxartdılar, qaldı onun-bunun əlinə baxa-baxa.

Üstəlik də, canı ayıldı, kişilikdən düşdü. Arvadı daş-dəmir ha deyildi, bir ay dözdü, bir il dözdü, yalvar-yaxar elədi, iki uşağını ortaya qoyub gözə yaş axıtdı ki, içki zəhrimardan ol çəkib müalicə olunsun; axırda gördü, yox, düzələni oxşamır, işləməyə-işləməyə hər gün gözü alabuludda oynayıp, rahvati götürüldü, bir gəlir yeri olmadıgından yavaş-yavaş ayağını

yan qoymağa başladı. O da, deyəsən, daha düşdüyü yoldan qayıda bilməyəcəyini, artıq hər şeyin sona vardığını anlamışdı. Arvad-uşaqla arasındakı bağ nətəhər qırılmışdısa, nəyisə təzədən başlamağa cəhd eləmədi.

Olan-qalan bir dəst paltarını geyindi, beş-on kağız-kuğuzunu karton yeşiyə yığıb evdən çıxdı; soruşanda da deyirdi ki, xasiyyətimiz tutmur. Əvvəl bir gün onun, bir gün bunun qonağı olurdu, bir-iki gün də bizdə qalmışdı. Yaxşı ki, məktəb dostunun baxımsız evində yerləşdirmək kiminsə ağlına gəldi. Amma qismətdən ev də düz qulağımın dibindədi. Az qala, hər gün mənə baş çəkmək adıyla gəlir; guya qeydiyyat idarəsiyəm, gərək adını kitab-dəftərə salam, hələ də yaşadığına şahidlik eləyəm. Nəsə, yaman zibilə keçmişik...

Elə biz bir yerdə işləyəndən bu xasiyyəti üstündəydi, nə illah elədik, yolundan döndərə bilmədik. Girinə keçəni acılayağı bir yana, Allahın var günü içkili olurdu. Səhər işə gələndə görürdük ki, "paxmel" eləyib gəlib, hazırıdı; günorta yaxınlaşanda yox olurdu, qayıdanda baxırdım ki, gözləri axır. Axşam pulu-parası qalmırdı, ya onnan-bunnan borc alırdı (guya qaytaracaq), ya da kiminsə saqqızını oğurlayıb ucuzxanalardan birinə aparırdı. Hər gün eyni şey cızıq pəfon valı kimi təkrar olunurdu, bu yeknəsəqliyə hamı kimi mən də alışmışdım. Əvvəllər başına ağıl qoymağa, normal həyat haqqında müəhazirə oxumağa çalışırdım, sonra gördüm, daşa-divara dedin, ona dedin, heç fərqi yoxdu. Bir belə, beş belə, axırda başını buraxdım. Neyləyim, özümü öldürəsi ha deyiləm...

Orası yaxşı oldu ki, iş yerimi dəyişdim, canım bir müddət onun əlindən dincəldi. Düzdü, bu xoşbəxtliyin ömrü o qədər də uzun olmadı, iyiləyib-çüyiləyib tapdı. Arada gəlib-gedirdi; mən də quyruq ələ vermirdim, xoruz səsi eşitməmiş bəhanələr axtarıb tapırdım, imkanım çatandan cibinə pul basıb başımdan əkidim. Bir ildə, yəni o, dostunun baxımsız evində lövbər salandan yenə günüm göy əskiyə bükülüb...

...İndicə qapı açılacaq...

Hələ bunun nəşükürlüyünə bax ki, evdən də narazıdı: "O nə evdi, - deyir, - hamamı yox, televizoru yox"; - guya dostunun ona borcu var, evi əməlli-başlı təmir elətdirməli idi, sauna tikdirməli idi, rəngli televizor almalıdı, diz çöküb ondan xahiş eləməli idi ki, sən mənim canım, gəl yaşa. Deyirəm, bəy verən atın dişinə baxmayır, başlayır, onun var-dövlətindən danışmağa, guya qazandığını gətirib dədəməli kimi yarı bölədi.

Hələ siqaret çəkməyini demirəm. Yerini bərkidəndən sonra ilk sözü bu olur: "Papirosunna birini ver, görüm". Vay o günə ki, deyəsən, yoxdu; başlayacaq ki, yekə adamsan, bu boyda vəzifədə otursan, cibinə papiros alıb qoymursan. Siqareti verəndə də bir xeyli eninə-uzununa baxır, sonra minnət qoyur: "Bu nə papirosdu, əə, çəkirsən, pulun ki var, o yaxşısından, bahalısından al, adın-sanın var, sənə belə şey yaramır". Amma siqaretin yansınu qırıb qoyur qulağının dibinə, o biri yansınu kibritlə yandırıb dəridən sümürür, ağzından-burnundan tüstü buraxa-buraxa danışmağına davam eləyir: kim üzünə baxmayıb, kim onu başından eləyib, kim özünü dandırıb, kim beşdən-üçdən verməyib hamısı vaxtı çatanda dərşini alacaq... Beləcə, siqaret barmaqlarının ucunu yandıranacan sorur, sonra onun oduna qulağının dibindəki yansınu yandırır. Lap bir qutu versən də, xasiyyəti tərgitmir, soruşanda da cavabı bu olur ki, "aldığım ləzzətin ömrünü uzadıram". Gedəncən azı üç-dörd siqaretin axırına çıxır, özündən sonra otaq dolusu tüstü, az qala, bir külqabı siqaret kötiyü, kibrit çöprü qoyub gedir. Gərək arabis onun zir-zibilini təmizləyən, yoxsa gələnləndə, bir söz deməsələr də, üz-gözlərini turşudurlar. Hələ tüstüyə qarışmış çirkli paltar iyini, araq-sarımsaq qoxusunu demirəm...

Məsləhətnən, yalvarmaqdan, yasalamaqdan başa düşsəydi, indi əməlli-başlı adam olmuşdu. Amma arada aylar, durulan vaxtlar da olur; onda ömrünü düz yaşamadığını boynuna alır, başqa cür yaşamağı bacarmadığını etiraf eləyir, qayğısız günlərinin xiffətini çəkir, belə anlarda mən də başa düşürəm ki, olan olub, onun qatarı gedib, nə özü, nə də mən nəyisə dəyişmək iqtidarında deyilik, sadəcə, taleyə boyun əyməliyik. Bir-iki saat sürən bu ovqat elə həmin həqiqətlə də çəkilib gedir, yenə qayıdıb olur əvvəlki adam.

Gözümün qabağında soyulub gedir; əyin-başı lap tökülüb: o gün təzə köynəklərimdən birini gətirib verməmişəm, sonra gələndə əynində görmədim, deyəsən, dəyər-dəyməzinə satıb verib araya. Dişləri seyrəlib, gözləri işıqdan düşüb, gündə pencəyinin yaxasından bir ovuc tük yığır. Qorxduğum budu ki, Əzrayıl bir gün hardasa qapısını döyəcək, öldüsündən-qaldısından xəbərilməyəcək. Amma qəribə həm də burasıdır ki, günlərimi, işlərimi alt-üst eləyən bu adamabənzər məxluq üçcə gün görünməyəndə rahatsız oluram, özüm onu soruqlayıb tapıram. Görünür, adam yaxşıya da, pisə də alışır, sonra alışdığı şeyi qəfildən həyatından çıxarıb ata bilmir...

...Deyəsən, dəhlizin qapısı açılıb-örtüldü...

Allah, özün kömək ol!

Gələnlər adamı (hekayə)

...Yəqin, beş-üç dəqiqəyə gəlib çıxacaq...

Adam kimi gəlib-getsə, bu rahatsızlığı keçirmərəm. Onun əlindən telefon da zara gəlib. Üzü üzvlər görmüş cib dəftərçəsini qoyur qabağına, rastına çıxan nömrəyə zəng vurur; kiminləsə söhbəti tutanda yarı saat dəstəyi qulağından ayırır. Qalırəm tasalana-tasalana, yuxarı tüpürürəm - biğ, aşağı tüpürürəm - saqqal, səhər işə gələncən düzüb-çoşduğum planlar alt-üst olur. Zəng eləyən də elə bilir, danışan mənəm. Daha bilmir ki, Allahın göndərdiyi bələdi, keçib boğazıma, at gənəsi kimi buraxmır ki, buraxmır.

Bir yana baxanda, ona qarşı kimi, nifrətim, qəzəbim yoxdu, olsa-olsa, nəşə, ağrı, acıq qarışıq təssüf hissi var. Əslinə qalsa, düşmənim-zad deyil, elə bir namərdlik də eləməyib - belə xasiyyəti yoxdu, günəşini kefimə soğan doğramağı da mənə qarşı pis niyyətini bildirmir; sadəcə, başqa cür yaşamağı bacarmır, içinin ağırlığını boşaldıb özünü yüngülləşdirməkdən ötrü ayrı ələc tanımır. Gedəsi yeri, üz tutası, ərək eləyəsi adamı yox, hamı mənim kimi üzüyüşə, münasibət gözləyən deyil ki. Bir dəfə qapılarını açanda elə üz göstəririlər ki, üzü daşdan olan adam da duruş gətirə bilməz...

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyüklər zövq almıyacaq. Mütləq alacaqlar, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib.

Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sirr olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə-çözümlə gedir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq.

Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz edə bilməmişik.

Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFI

Qələm ucluğunu kim kəşf edib?

Yazı, sivilizasiyanın inkişafında müstəsna rol oynayıb. Yazı insana düşüncələrini, gördüyü işləri qeyd etmək imkanı verir. Qələm ucluğu kəşf olunanaqəd insan hərfləri yazmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirdi.

Məsələn, qədim zamanlarda adamlar mağaraların divarlarında təsvirlər cizməyə üçün ucu iti yonulmuş daşlardan istifadə edirdi. Az sonra ilk rəssamlar barmaqlarını bitkilərin şirəsinə, hətta heyvanların qanına batıraraq divarlarda nələrsə çəkməyə başladılar. Daha sonra təbaşir və gil parçalarından istifadə edildi. Çində ieroqliflərin təsviri üçün dəvə yunundan düzələn narın fırçalardan istifadə olunurdu.

Çox mümkün ki, ilk qələm ucluğu Misirdə kəşf olunub. Misirlilər içiboş qamışın ucuna təbaşir taxırdılar. İlk məktubu isə şumerlər təxminən 5-6 min il əvvəl yazıblar. Yunanıstanda yazılan ilk məktubun 4000 yaşı var. Onda qələm ucu kimi metal parçasından, fil sümüyündən istifadə edir, yazını üzəri mumla örtülmüş lövhələrdə yazırdılar. Sonra qamış qələmlər düzəldilər. Bunun üçün qamış parçasının ucunu ehtiyatla yarıb, onu rəngli mayeə batıraraq hərfləri papirusun üzərinə yazırdılar.

Orta əsrlərdə kağızın kəşfi ilə insanlar qələmlərini, qarğıların lələklərindən istifadə etməyə başladılar. Lələyin ucunu itiləyir və ikiye yarırdılar. Maraqlıdır ki, ingilis dilində "qələm ucu" mənasında olan söz latın dilində "quş lələyi" mənasında işlənən sözəndən yaranır. Belə qələmlərin az ömürlü olmasına baxmayaraq, insanlar ondan azı min il istifadə etdilər.

Polad qələm ucluqları İngiltərədə 1780-ci ildə yaranıb, amma onun yayılması 40 ildən artıq zaman tələb edib. İlk avtoqələmi isə təxminən, 1880-ci ildə Amerikada düzəldiblər. Ucluğu qızıldan düzəldir, üzərini osmium-iridium, yaxud təmiz iridium təbəqəsi ilə örtürdülər ki, yazarkən ucluq kağızı cızmasın. Qələmin içərisində plastik maddədən, yaxud rezindən olan kapsul vardı ki, onu mürəkkəblə doldururdular.

Diyircəkli qələm isə iyirminci əsrin kəşfidir. Burada yazı, diametri 1 millimetr olan xromlanmış diyircək vasitəsilə yazılır. Xüsusi yuvada bərkidilən bu diyircək qələm kağızın üzərində hərəkət edərkən hərfləri yazır. Yazı yazmaq üçün mürəkkəbdən xeyli qatı olan pasta isə qələmin içindəki xüsusi penaldan gəlir.

Karandaşı kim fikirləşib?

Müasir karandaşların 200-dən artıq yaşı var. Təxminən 500 il qabaq İngiltərədəki Kemberlen şəhərinin şaxtalarında qrafit tapıldı. Bax, qrafitli karandaşı məhz o zamanlardan etibarən düzəldirlər.

1760-cı ildən bəri Almaniyanın Nümbərg şəhərində məşhur Faber ailəsi qrafit tozundan istifadə edərək karandaşların istehsalına başlayıb, amma elə uğur qazana bilmir. Nəhayət, 1775-ci ildə Kont adlı bir nəfər qrafitlə bəzi gil növlərinin qarışığını sobada yandırmaqla bir qarışıq əldə edir və onlardan karandaş düzəltməyə başlayır. Qeyd edək ki, eyni texnologiyadan bu gün də istifadə olunur.

"Sadə" karandaşlar qrafitdən düzəldilir və kağızın üzərində tünd-boz iz qoyur.

Hər suala

Karandaşların istehsalı zamanı quru qrafit tozunu gil və su ilə qarışdırırlar. Gil nə qədər çox olsa, karandaş bir o qədər sərt; qrafit nə qədər çox olsa, karandaş bir o qədər yumşaq olur. Qarışıqdan xəmir şəkilli pasta əmələ gələn kimi, onu qələb-presdən keçirir və nazik, yapışqanlı küre alırlar. Sonra o küreləri yayır, düzləşdirir, ölçüyə uyğun kəsir, qurudur və bərkiməsi üçün sobaya yollayırlar. Karandaşın əsas hissəsi sidr, yaxud küknar ağacından düzəlir. Çubuqları yararaq hər iki parçasında qrifel üçün yuvalar açırırlar. Sonra qrifel yerinə qoyulur və parçalar bir-birinə yapışqanla birləşdirilir. Bunun dalınca uzun karandaşları bəlli ölçüdə kəsir və kənarlarını cilalayırırlar.

Bu gün dünyada müxtəlif məqsədlər üçün 300 növdən artıq karandaş düzəldilir. Biz dükandan sərtlik dərəcəsi müxtəlif olan sadə karandaşlar ala bilirik. İstəsək, 72 rəngdən ibarət dəst də sifariş edə bilirik! Şüşə, parça, sellofan, plasm və kino lenti üzərində yazmaq üçün xüsusi karandaşlar da var. İnşaatda istifadə olunan, açıq havada neçə il qorunan yazılar yazmağa qadir karandaşlar da mövcuddur!

Kağızı kim kəşf edib?

Bir vərəq kağız götürüb onu eninə, uzununa cırıb. Görəcəksiniz ki, kağızı ya eninə, ya da uzununa cırmaq daha asan olur və cırılan yerlərdə tükəndən də nazik tiftiklər qalır.

Bu nə deməkdir? Əvvəla, deməli, bu kağızı dəzgahda düzəldiblər, yoxsa hər iki səmtdə eyni asanlıqla kəsilirdi. İkincisi, kağız aşalarının gövdəsini təşkil edən xırda sellüloza hissəciklərindən ibarətdir.

İnsan, üzərində yazı yazmağa başladığı müxtəlif xüsusi səthləri kağızdan çox-çox qabaq kəşf edib. Qədim misirlilər 4000 il əvvəl papirus bitkisinin pöhrələrini götürüb qabığı soyub, onu düzləşdirirdilər. Sonra papirus zolaqlarını eninə-uzununa, üst-üstə yığırdılar və preslə elə sıxırdılar ki, parçalar bir-birinə yapışsın. Qurumuş papirus təbəqə yazı üçün çox əla bir səth təşkil edirdi.

Lakin bu, hələ kağız deyildi. Kağızı Çində, eramızın təxminən 105-ci ilində Tsay Lun adlı bir nəfər düzəltdi. O, kağızın tut ağacının qabığının iç tərəfindəki liflərdən düzəltməyə üsulunu kəşf etdi.

Çinlilər ağac qabığını suyun içində döyürdülər ki, liflər bir-birindən ayrılınsın. Sonra bu məhlulu tabaqlara tökdülər. Tabaqların dibinə bambuk parçalarından idi. Nəticədə su süzülür, tabağın dibində liflər qalırdı. Onları düz bir səthdə qurumağa buraxırdılar. Bu məqsədlə yenə bambuk zolaqlardan, köhnə cır-cındırdan istifadə olunurdu. Sonralar kağızın keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün kiminsə ağılına gəldi ki, ona nişasta da əlavə etsin.

Çin tacirləri uzaq şimal, qərb torpaqlarına səyahət edirdilər və bir gün də gəlib Səmərqənd şəhərinə çıxdılar. Orda ərəblər çinlilərdən kağız düzəltməyin sirrini öyrənib onu İspaniyaya gətirdilər. Ordan isə kağız istehsalı bütün Avropaya və dünyaya yayıldı.

Zaman keçdikcə, kağız istehsalında yeni üsullar yarandı, dəzğahlar ixtira olundu. Onlardan ən mühümü çox nazik vərəqlər düzəltməyə imkan verən xüsusi dəzğah idi. Onu 1798-ci ildə Fransada kəşf etdilər.

İlk qəzet harda nəşr olunub?

Yəqin, sizin məktəbdə də elanlar lövhəsi var. Onun qarşısında durub oxuyanda siz nə alırsınız? İnformasiya! Nə vaxtsa çox qədimlərdə yer üzündə mövcud olan yeganə qəzet də buna bənzəyirdi. Bütün xəbərləri ya hökumət verir, ya da uzaq ölkələrdən qayıdan səyyahlar gətirirdi. Xəbərləri, yenilikləri xüsusi lövhələrdə yerləşdirirdilər ki, hamı oxuya bilsin.

Təbii ki, bu hələ əsl qəzet deyildi, çünki əsl qəzeti özünüzlə hara desəniz, apara bilərsiniz. Beləliklə, ilk qəzetlə tanış olmaq üçün biz Qədim Çinə yollanmalıyıq.

Təxminən 1300 il əvvəl Çin hökuməti "Tçin Pao" – "Paytaxt xəbərləri" adlı bir qəzet buraxdı. Hökumət öz vətəndaşlarını ən mühüm hadisələrdən bu yolla xəbərdar edirdi.

Qədim Romada da hökumət qəzeti vardı. Onu camaat arasında puluz yayırdılar. Qəzetin adı "Akta Diurna" – "Günün hadisələri" idi. Bizə məlum olan ilk iki qəzet elə bunlardır.

16-cı əsrdə isə adamlar qəzet almaq üçün artıq pul verməyə başladılar! Venesiyalı hökumət "Notisie Skritte" ("Yazılı xəbərlər") qəzeti buraxırdı və onu almaq üçün hər kəs bir qəzetə (Venesiyada pul vahidi) ödəyirdi. Dilimizdəki "qəzet" sözü də elə bir dənə qəzet almağa imkan verən qəzetə adlı pul vahidindən götürülüb.

18-ci əsr üçün qəzetlər artıq nisbətən müntəzəm çıxır, onların səhifələrində artıq yalnız xəbərlər yox, hadisələrə verilən şərhlər də olurdu. Belə qəzetlərdən biri 1663-cü ildə Londonda çıxır və "Xəbərci" adlanırdı. Qəzetlərin əksəriyyəti həftədə bir dəfə işıq üzü görürdü və bu da onların istehsalının vaxt aparması, yayımının çətinliyi ilə əlaqədar idi.

Amerikanın ilk qəzeti "Cəmiyyət xəbərləri" adlanırdı. İlk dəfə Massaçusets ştatının Boston şəhərində çıxmışdı. Onun nəşrini koloniyaların qubernatoru tez bir zamanda dayandırdı. 1729-1765-ci illərdə isə Bencamin Franklin "Pensilvaniya Qəzeti" nə rəhbərlik edirdi.

1752-ci ildə Amerikada cəmi iki qəzet vardı, lakin Amerika inqilabı ərəfəsində onların sayı artıq 37-yə çatmışdı!

Londona bu gün də dünyanın ən nüfuzlu qəzetlərindən biri olan "Tayms" qəzeti çıxır ki, onun ilk sayı 1785-ci ildə işıq üzü görüb.

İlk kitab nə vaxt yaranıb?

Bu gün bizim qəbul etdiyimiz kitablar yalnız orta əsrlərdə yaranıb. Daha qabaqlar lülə şəklində burulmuş papiruslar kitab sayılırdı. Papirus vərəqlərini bir yerdə yapışdırır və lülə kimi bükürdülər. Roma sakinləri onlara "volyum" deyirdi. İngilis sözü olan, "cild" mənası verən "volyum" da elə həmin sözdən yaranıb.

15-ci əsrin ortalarında papirusu perqament sıxışdırıb aradan çıxardı. Onu qoyun-keçi dərisindən düzəldirdilər. Ən nazik perqament dana dərisindən alınır. Onun bir üzündə mətni yazır, sonra isə eyni ölçüdə kəşib vərəqləri bir-birinə gön qayıyla bərkidirdilər. İlk kitablar bunlar idi – təbii ki, əgər buna kitab demək olarsa.

Lakin indiki kitablara az da olsa bənzəyən ilk kitablar orta əsrlərdə düzəldilib. Dörd perqament parçasını ikiye bükürdülər: onların hər birindən iki vərəq çıxırdı. Sonra onları bir-birinin içinə qoyurdular, nəticədə 8 vərəq, yaxud 1 bölmə alınır.

bir cavab

Hazır bölmələri xəttata göndərirdilər. O da mətni yazırdı. Xəttat vərəqləri bir-birindən ayırır hər biri üzərində ayrıca işləyirdi. Perqament hər iki üzündə yazı yazmaq üçün kifayət qədər qalın idi.

Sonra hazır bölmələr cildçiyə verilir. O hər bölməni qat yerindən möhkəm sapla tikirdi. Daha sonra onlara ağacdan üzqabığı düzəldirdi. Sapların ucu ağacın dəşiklərindən çölə çıxarılır, bölmə ilə cild bir-birinə möhkəm birləşdirilirdi. Lap sonra ağac üzqabığı üzərinə iri gön parça çəkir, bərkidir və onun vasitəsilə bölmələrin qat yerini gzləyirdilər. Hazır kitabları bəzəyib göz bəbəyi kimi qoruyurdular.

Orta əsrlərin ilk kitabları əksəriyyət İncil, müxtəlif moizə topluları və başqa dini ədəbiyyatdan ibarət idi. Sonra hüquqi, tibbi və elmi-kütləvi kitablar yarandı. Daha sonra salnamələr, romanlar əmələ gəldi. Orta əsrlərdə kitablar əsasən, latın dilində yazılırdı.

Komiksləri kim fikirləşib?

Siz yaqın, bilirsiniz ki, çoxdan mövcud olan bəzi şeylər özlərinin müasir variantlarından xeyli fərqlənirlər. Bunu görmək üçün müasir komikslər və karikaturalardan yaxşı nümunə yoxdur.

Müasir komikslərin, necə deyərək, "əcdad"ını İntibah dövrünün rəssamları ixtira edib. Əvvəlcə, onlar yekə şəkillərin, freskaların, qobelenlərin, yaxud vitrajların etüdlərini bir karton parçası üzərində çəkirdilər. Etüdlərdən istifadə texnikasına "karton" deyirdilər və bu texnika rəssamlar arasında bu günədək yaşayır.

Sonra qəzet və jurnallar həmin şəkillərdən həm xəbərlərin, şərhlərin illüstrasiyası, həm də elə əyləncə kimi istifadə etməyə başladılar. Belə şəkillərə artıq "karikatura" deyilirdi.

Amma daha əvvəllər, yəni hələ qəzet olmayanda, məşhur karikaturaçı Hoqart, Qoyya, Domye və Roulandson müxtəlif mövzularda silsilə şəkillər çəkirdilər. Belə şəkillər çox vaxt bir personajın başına gələn macəralara həsr olunurdu. Bax, müasir komikslərin dədə-babası məhz həmin şəkillərdir. 19-cu əsrin axırlarında – 20-ci əsrin əvvəllərində yalnız komikslər dərc edən xüsusi jurnallar yarandı – Parisdə "Şarivari", Londonda "Panç", Birləşmiş Ştatlarda "Həyat və hakim"...

Amerikada qəzet və jurnalların əksəriyyəti hər sayında komikslər verməyə başlayanda isə bir çox yumor jurnalları artıq öz əhəmiyyətini itirdi və sıradan çıxmağa məcbur oldu.

İlk komiks 20-ci əsrin əvvəllərində peyda oldu. Riçard Autkolt "Baster Braun" adlı bir komiks fikirləşdi və onu 1902-ci ildə nəşr etdirdi. Həmin kitabça o qədər populyar oldu ki, bütün ölkənin uşaqları Baster Braun oynayırdılar.

Başqa məşhur komiks isə 1912-ci ildə yarandı. Onun adı "Atanın tərbiyəsi" idi. Komiksi 27 dilə çevirərək dünyanın 71 ölkəsində dərc etdilər.

İlk ingilis lüğətini kim yazıb?

İlk lüğətin necə yarandığını bilirsinizmi? Latın dilində "diksionarius" deyilən bir söz vardı, mənası "söz kolleksiyası" idi. Con Harland adlı ingiltərəli müəllim şagirdlərinin əzbər bilməli olduğu latın sözlərinin siyahısına bu adı vermişdi. Bu, təxminən 1225-ci ildə olmuşdu. İzahlı lüğətin ingilis dilində adı da həmin o latın sözündən yaranıb.

Ondan sonra, təxminən 300 ilə yaxın bir müddətdə İngiltərədə hazırlanan heç bir lüğətdə bircə dəfə də olsun ingilis sözü görünmədi. İngiltərədə lüğətlərin çoxu latın dilini öyrənmək istəyən insanlara kömək məqsədiylə yazılırdı. Bu kitabların adları həqiqətən çox bədii idi, məsələn, "Körpələr üçün anbar", yaxud "Söz bağçası".

Nəhayət, 1552-ci ildə ingilis sözlərindən ibarət ilk lüğət kitabı işıq üzü gördü. Onu Riçard Haloet tərtib etmişdi. Lüğətin adı yaman uzun idi: "Absedarium Anqliko-Latinum pro Tirunkulis". Gördüyünüz kimi, bu kitabın adı da latın dilində idi. Onun başqa lüğətlərdən fərqi bunda idi ki, lüğətə daxil edilmiş hər ingilis sözünün əvvəlcə ingilis dilində izahı, sonra latın dilinə tərcüməsi verilirdi. Lüğətdə birinci ingilis sözlərinin mənası verilir deyərək, onu ingilis dilinin ilk izahlı lüğəti saydılar.

"Absedarium" da 26 000 söz vardı. O çox populyar və kifayət qədər bahalı idi. Nəticədə buna bənzər, amma həcmcə daha kiçik, daha ucuz kitabların nəşrinə başlandı ki, sadə oxucunun da bunu almaq imkanı olsun.

O dövrdə lüğət tərtibçiləri kitablarına ingilis dilindəki bütün sözləri salmağa can atmırdılar: onlar yalnız ən mürəkkəb sözləri izah edirdilər. "İngilis dilinin izahlı lüğəti" adı altında ilk kitab isə 1623-cü ildə çıxdı. Onu Henri Kokerem tərtib etmişdi.

1807-ci ildə Birləşmiş Ştatlarda Noy Vebster nəhəng bir kitab üzərində işə başladı. Həmin kitab 1828-ci ildə işıq üzü gördü. Kitabda 12 000 söz və onlara aid 40 000 şərh vardı. Vebsterə qədər heç kim bu həcmdə iş görə bilməmişdi. Müəllif çətin sözlərin orfoqrafiyasını bir qədər sadələşdirmişdi. Elə buna görə də İngiltərə və Amerikada bəzi ingilis sözlərinin yazılışı indi bir-birindən fərqlidir.

İlk ensiklopediyayı kim yazıb?

Sizə lazım olan informasiyanı almaq üçün tez-tez cürbəcür ensiklopediyalara müraciət edirsiniz. Bu o deməkdir ki, ensiklopediyalarda bütün vacib mövzular barədə informasiyanın toplandığını bilirsiniz. "Ensiklopediya" sözü Yunanıstanda yaranıb və mənası "bütün həyatı vəziyyətlər üçün təlimat" deməkdir. Bu sözü ingilis dilinə ilk dəfə ser Tomas Eliot 1538-ci ildə daxil edib və onu "bütün bəlli elmlər və fənləri izah edən kitab" kimi şərh edib.

Bu gün ensiklopediyalarda sözlər əlifba sırasıyla yerləşdirilir deyərək, sənə lazım olan sözü asanlıqla tapa bilərsiniz. Lakin qədim ensiklopediyaların müəllifləri kitablarına saldıqları sözləri ürəkləri istəyən kimi düzürdülər. Məsələn, orta əsrlərə məxsus olan bir ensiklopediyanın müəllifi kitabını Tanrı və onun mələkləri barədə söhbətə başlayıb, ətiqlər və qoxuların, rənglərin, 36 növ yumurtanın şərhini bitirmişdi.

Bizim əlimizə yetişən ən qədim ensiklopediya eramızdan əvvəl 1-ci əsrdə Romada, Plini tərəfindən yazılmışdı. Onun adı "Təbii tarix" idi. Kitabın 37 cildində 20 000-dən artıq məqalə vardı. Plini 450-dən çox müəllifdən sitat gətirirdi. Bu kitabı o qədər qiymətli sayırdılar ki, 1536-cı ilədək 43 dəfə çap etmişdilər!

Ən böyük ensiklopediya isə çinlilərin üçüncü ensiklopediyası idi. 1723-cü ildə dünyasını dəyişən, Tsinqin sülaləsindən Kansi adlı Çin imperatoru bu kitabın hazırlanması barədə əmr vermişdi. Kitab nə az, nə çox, düz 5020 cildəndən ibarət idi!

Sözlərin əlifba sırasıyla yerləşdirildiyi ilk ensiklopediyanı isə ingilis keşişi Con Harris tərtib etmişdi. Kitab 1704-cü ildə işıq üzü görmüşdü, adı "Elm və İncəsənət üzrə Universal İngilis Lüğəti" idi.

Fransada 1743-cü ildə adı "Ensiklopedi" olan daha bir ensiklopediyanın nəşrinə başlandı. Onun məqalələri üzərində o zamanın Volter, Russo, Didro kimi mütəfəkkirləri işləyirdi və bu kitabın başqalarının fərqi də məhz bunda idi.

"Britanika Ensiklopediyası, yaxud İncəsənət və Elm Lüğəti" ilk dəfə 1768-ci ildə Şotlandiyada çap olundu. 1911-ci ildən onu Birləşmiş Ştatlarda da dərc etməyə başladılar.

Rəqəmlər necə yaranıb?

Bu çox sadə bir şeydir: əgər iki qəpiyin üzərinə daha ikisini gəlsəniz, 4 qəpiyiniz olacaq. Bəs bilirsiniz ki, sizin kimi düşünmək üçün insana milyonlarla il lazım olub? Həqiqətən, ən çətin şey uşağı müasir rəqəm sistemindən istifadə etməyə öyrətməkdir.

Qədim zamanlarda insan neçə heyvanı olduğunu göstərmək istəyəndə onun rəqəmlərdən hələ xəbəri yox idi. Və o, fikrini ifadə etmək üçün iri bir kəsə heyvanlarının sayı qədər daş yığır. Heyvan nə qədər çox olsa, daşların sayı da bir o qədər çox olurdu. Maraqlıdır ki, "kalkulyator" sözünün özü də latın dilində "daş" mənasını daşıyan "kalkulyus" sözündən yaranıb!

Sonralar insan ayrı-ayrı hesab vahidləri üçün işarələrdən istifadə etməyə başladı. O saydığı əşyalar üçün cürbəcür işarələr qoyurdu, amma bu işarələr sözlə ifadə etmək üçün hələ sözü yox idi. Daha sonralar adamlar əl barmaqlarıyla saymaq öyrəndilər. Beləliklə, əl barmaqlarımızın sayı 10 olduğu üçün sayda onluq sistemdən istifadə etməyə başladılar.

Qədim zamanlarda bütün ölkələr üçün vahid say sistemi yox idi. Bəzi sistemlərin əsasında 12, digərlərində 60, üçüncülərdə 20, 2, 5, 8 dururdu. Romalıların tətbiq etdiyi say sistemi bütün Avropada 16-cı əsrə kimi geniş yayılmışdı. Roma rəqəmlərindən indiyədək saatlarda, kitab başlıqlarında istifadə edirlər, amma bu sistem həddindən ziyadə mürəkkəb idi deyərək, yavaş-yavaş sıxışdırılıb aradan çıxarıldı.

Bizim bu gün istifadə etdiyimiz say sistemini Hindistanda kəşf ediblər və ilk olaraq onu rəqəmlər götürüb. Sonradan rəqəmləri təxminən 900-cü ildə onu bütün Avropaya yaydılar və bu sistem rəqəmləri adı ilə tanındı. Bu say sistemində 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, və 0 rəqəmlərindən istifadə olunurdu. Bu, on rəqəm əsasında yaradılmış onluq say sistemi idi.

Zaman keçmiş, həyata baxışı dəyişmişdi. İndi əsərlərinin qəhrəmanları həyatın mənasızlığından daha çox gileyəndi. Yaxınlarından heç biri onun həyata baxışını paylaşmırdı: "Niyə onlar anlamırlar ki, ən böyük xoşbəxtlik kimin üçünsə yaşamaqdır. Elə bil insanlara xoşbəxt olmaq təlimatı verilib və sanki bu, qanunlaşmış. Əslində isə xoşbəxtlik hardasa uzaqlardadır...."

...Böyük rus yazıçısı Lev Nikolayeviç Tolstoy 9 sentyabr, 1828-ci ildə Yasnaya Polyana malikanəsində doğulub. Ana tərəfi məşhur Volkonskilər nəslindən idi, ata tərəfi idə qədim qraf nəsli Tolstoylara gedib çıxırdı. Yazıçının ana babası knyaz Volkonski hələ 7 yaşından hərbi xidmətə cəlb olunmuşdu. O, rus-türk müharibəsinin iştirakçısıydı və general-anşef rütbəsiylə istefaya çıxmışdı. Yazıçının ata babası qraf İlya Andreyeviç Tolstoy dəniz donanmasında, sonra isə Preobrajenski alayının leyb-qvardiyasında qulluq edirdi. Yazıçının atası qraf Nikolay İliç Tolstoy 17 yaşından könüllü olaraq hərbi xidmətə yollanmışdı. O, 1812-ci il müharibəsində iştirak etmiş, fransızlara əsir düşmüş, Napoleonun ordusu məğlub edildikdən sonra Parisə girən rus hərbi hissələri tərəfindən azad edilmişdi.

Tolstoyun ana tərəfdən Puşkina qohumluğu çatırdı. 1-ci Pyotrın silahdaşı, boyar İvan Mixayloviç Qolovin onların ümumi əcdadı idi. İ.Qolovinin qızlarından biri Puşkinin, o biri isə Tolstoyun anasının ulu nənəsi idi. Beləliklə, Puşkin Tolstoyun 4-cü nəsil dayısı sayılır.

Yazıçının uşaqlıq illəri Yasnaya Polyana, dədə-baba mülkündə keçmişdi. Onun ədəbiyyata marağı çox erkən yaşlarından başlamışdı. Kənd camaatcanlı folklor idi. Tolstoy xalq nağılları, əfsanələr, dastanlarla böyümüşdü. O, zəhmətkeş xalqın güzəranını müşahidə edir, onların dünyaya baxışı, həyat duyumundan bəhrələnirdi.

Tolstoyun anası xeyirxah, ağıllı və təhsilli qadın idi. O, 4 dildə sərbəst danışıq, fortepianoda çalır, rəngkarlıqla məşğul olurdu. Amma həyatı qısa sürmüşdü, Tolstoy cəmi 2 yaşında olanda anasını itirmişdi. Onu xatırlamasa da, təsəvvüründə canlandırır. "Mənim yaddaşında anamın yalnız mənəvi siması qalıb və onun haqqında eşitdiyim hər bir şey o qədər gözəldir ki..."

"Atam ortaboylu idi, xoşagəlimli siması və kədərli gözləri var idi"-deyə Lev Tolstoy xatırlayırdı. "O, heç vaxt heç kimin qarşısında əyilməmişdi, öz şəxsi mənliliyini hər şeydən üstün tuturdu. Ləyaqətli insan olması, kəndlilərlə ədalətli davranışı ona olan sevgimi daha da artırırdı". Kiçik oğlunun - Tolstoyun bədii istedadını da ilk əvvəl atası sezmişdi.

Tolstoyun 9 yaşında atası onu özüylə Moskvaya aparır. Tolstoy orda öz gələcək əsərlərinin qəhrəmanlarını görür. Maraqlı idi ki, onu böyük şəhərin yalnız parlaq rəngləri deyil, həm də kölgəli tərəfləri cəlb edirdi.

1837-ci ilin yayında Tulaya iş dalınca gedən Nikolay İliç qəfil dünyasını dəyişir. Az sonra isə Tolstoy və bacı-qardaşları daha bir faciə yaşayırlar. Ailəyə başçılıq edən nənə Pelaqeya Nikolayevna oğlunun ölümünə dözməyərək ömrünü nəvələrinə bağışlayır. Bir neçə ildən sonra uşaqları öz himayəsinə götürmüş bibi də dünyasını dəyişir. Uşaqları Kazana, onların yeni himayədarı Pelaqeya xalanın yanına aparırlar.

Lev Tolstoy Kazanda 6 il yaşayır. Bu, onun xarakterinin formalaşdığı illər idi. O, iki il dalbadal Kazan universitetinə daxil olmaq üçün imtahan verir. Tolstoy Şərq dilləri fakültəsinə daxil olmağı arzulayırdı. Nəhayət, arzusuna çatan gənc, tezliklə, fikrini dəyişir; Şərq dilləri fakültəsindən hüquq fakültəsinə keçir.

Amma tədris olunan fənlər onda maraq oyatmırdı. O, müstəqil şəkildə fəlsəfəni öyrənir, özü üçün "Həyat qanunları" tərtib edir, onları səliqəylə gündəliyinə köçürürdü. Üç ildən sonra o, qərara alır ki, universitet nizam-intizamı onun müstəqil ardıcıl fəaliyyətinə yalnız mane olur. Ona görə universiteti tərk etmək qərarına gəlir. Amma işə girmək üçün diploma ehtiyacı vardı. Ona görə ciddi hazırlaşaraq imtahanlarını vaxtından əvvəl verir və 1847-ci ilin aprelində universitet diplomunu alaraq Kazanı tərk edir.

Dahi Puşkinin dahi qəm qəhrəmanı

1851-ci ildə orduda zabıt olan böyük qardaşı Nikolay Nikolayevlə Qafqaza gəlir. Rus ordusunda döyüş əməliyyatlarında iştirak edir. Bu təəssüratların "Kazaklar", "Hacı Murad" əsərlərində öz əksini tapır.

Lev Tolstoy sadə kəndlilərdən tutmuş, kübar təbəqəyə qədər, insanların həyata baxışını incələyirdi. Müharibənin fəlakətləri əslində insanların iç üzünü açır, onları ifşa edirdi. Tolstoy ayrı-ayrı fərdlərin müharibədən çox-çox yüksəkdə duran faciələrini yazırdı.

1855-ci ilin noyabr ayında Lev Tolstoy Peterburqa gəlir. Bu vaxt ərzində o artıq ədəbi dairələrdə tanınmağa başlayır. 1857-ci ildə xaricə səfər edir. O, Fransada, İsveçrədə, İtaliyada, Almaniyada olur, Qərbi Avropa ölkələrinin mədəniyyəti ilə yaxından tanış olur. Səfər təəssüratları onun əsərlərində öz izini qoyur.

1862-ci ildə Tolstoy moskvəli həkimin qızı Sofya Andreyevna Verslə evlənir. Sofya gözəl ailə tərbiyəsi almışdı, 1862-ci ildə o, Moskva universitetinin ev müəllimliyi fakültəsinə daxil olmuşdu. Tolstoyla evləndə 16 yaşındaydı. Evlilikdən sonra Tolstoy gündəliyində yazırdı: "Biz hədsiz xoşbəxtik. Ola bilməz ki, bütün bunlar ömürlə birlikdə bitsin".

Əriylə bərabər Yasnaya Polyana yerləşən Sofya rahat ev şəraiti yaratmaq üçün əlindən gələni edir. Bu əfəddə yazıçı "Hərb və sülh" romanı üzərində işləyirdi. Bu, tarixi roman deyildi. O, insani hissələrini tarixi qəhrəmanlardan irəli çıxarmışdı. O, açıq-aşkar deyirdi ki, sadəlik, xeyirxahlıq, həqiqət olmayan yerdə böyük həqiqətlərdən söhbət gedə bilməz.

80-ci illərdə Tolstoy Moskvaya köçür. 19-cu əsrin 90-cı illərində ölkənin mərkəzi quberniyalarının yarisını achiq bürümüşdü. Xalqın yoxsulluqla mübarizəsinə Tolstoy da qoşulur. Onun çağırışı ilə ianələr yığılır, ərzaq alınır və kəndlərə daşınır. Bu müddət ərzində Tolstoyun rəhbərliyi altında Tula və Ryazan quberniyalarında achiq çəkan əhali üçün iki yüzə yaxın pulsuz yeməxanalar açılır. Eləcə də yazıçı, xalqın acınacaqlı vəziyyətini təsvir edən məqalələr yazır, əlindən gələni etməyə çalışırdı.

90-cı illərdə o, "Dirilmə" əsərini yazır, onun üzərində fasilələrlə 10 il işləyir. Bu əsərdə o, hakim dairələrə olan nifrətini açıq-aşkar göstərirdi.

Əsər senzuraya məruz qalır. Romanın böyük bir hissəsi ixtisar edilir. Hakim dairələr yazıçının əleyhinə fəal təbliğat aparmağa başlayırlar. Amma eyni zamanda ona qarşı açıq repressiya tətbiq etməkdən də ehtiyat edirdilər. Yazıçının hər addımını polis izləyirdi. Dünya ictimaiyyəti Lev Nikolayeviçin təqib edilməsini pisləyir, öz etirazını bildirirdi. Kəndlilər, öncül ziyalılar da Tolstoyun tərəfində idi. Xalqın sevgisi və anlayışı onun üçün ən etibarlı dayağ idi.

1901-1902-ci illərdə Tolstoy xəstələnir və müalicə üçün Krıma getməli olur. O, Krımda qaldığı il yarım ərzində Çexov, Qorki, Korolenko, Şalyapin kimi yazıçılar, artistlər, rəssamlarla görüşürdü. Yazıçı Krımdan qayıdanda onu stansiyada yüzlərlə sadə adam qarşılamışdı.

Tolstoy gündəliyində ailəsi ilə onun arasında olan konfliktəndən yazırdı. Yazıçı öz torpaqlarını kəndlilərə bağışlamaq istəyirdi. O, eləcə də müəllif hüquqlarından vaz keçmək niyyətindəydi, deyirdi əsərinə kim istəyir, o da çap edə bilər. Amma ailəsi onun istəyinə qarşı çıxır, nə torpaqlardan, nə də kitabların müəlliflik hüquqlarından imtina etmək istəyirdi.

Onun həyata baxışlarını hətta hər zaman onun yanında olan həyat yoldaşı Sofya da bölüşmürdü. Hərçənd anlayırdı ki, onun ərinin istəyi nədir, o, hansı mənəvi mərtəbəyə yüksəlib. Tolstoyun ölümündən sonra o, yazacaqdı: "Mənim zavallı ərim, əzizim... Onun mənəndən gözlədiyi mənəvi birliyi ona verə bilmədim. Çünki qayğılardan və maddi həyatdan asılı idim. Məni təqib edən qayğılardan qaçmaq mümkün deyildi. Arxamda böyük ailəm vardı və ərimin istəyini həyata keçirmək imkanım xaricində idi".

Ahıl yaşına çatmış, hər şeydən bezmiş, usanmış yazıçı tərk dünyaya olmaq istəyirdi, bir neçə dəfə Yasnaya Polyana tərk etməyə cəhd etmişdi. Amma arvadına və uşaqlarına rəhm etdiyindən geri dönmüşdü. Amma bu dəfə qərarı qəti idi.

Evdən çıxacaq və bir daha geri qayıtmayacaqdı. O, qalan ömrünü adı bir kənd daxmasında keçirmək, sadə adamların yanında yaşamaq istəyirdi. Amma yolda yazıçı xəstələnir və kiçik Astopovo stansiyasında düşməli olur. Ömrünün son 7 gününü böyük yazıçı, stansiya rəisinin evində keçirir və burada vəfat edir.

1910-cu il, 29 noyabrda Sofya Tolstaya yazırdı: Dözülməz xiffət, vicdan əzabı mənə rahatlıq vermir. Özümü çox zəif hiss edirəm, bütün bunlara tab gətirmək çox çətinidir..."

Sofya Tolstaya 1919-cu ildə dünyasını dəyişdi. Son yazısı bu sözlərlə bitirdi: "Mən bacardığımı elədim. Qoy insanlar mənə - bu qadına rəhm etsinlər və onu anlamağa çalışsınlar, çünki o, lap gənc yaşlarından öz zəif çiyinlərində böyük yazıçının arvadı olmaq kimi yüksək vəzifə daşmışdı..."

Uzun illər ərzində Sofya Tolstoyun yaxın köməkçisi olmuş, onun əlyazmalarının üzünü köçürmüş, tərcüməçilik etmiş, kitablarının nəşriylə məşğul olmuşdu. İncə ədəbi uyumu olan bu qadın özü uşaq hekayələri, povestlər, memuarlar, oçerklər yazırdı, musiqiyə, rəngkarlıqla maraqlanırdı. Tolstoyun ölümündən sonra sarsıntı keçirmiş qadın özünü çox bədbəxt hiss edirdi.

Dövrünün böyük yazıçılarından olan Tolstoyun ölümü bütün dünyanı sarsıtmışdı. Onun yaratdığıları dünya üçün çox dəyərlidir... Yazıçı deyirdi ki, güc həqiqətdədir və yalnız həqiqəti deyərək qəhrəman olmaq olar.

İnsanlar da bu sözlərə inanmaq istəyirdilər...

Dostları, tanışları və pərəstişkarları onu "Buba" çağırırlar. Vaxtanq Kikabidze "dünyada ən məşhur gürcü" hesab olunur.

O, jurnalistlərin də sevimlisidir. Hərçənd, bəzən "Buba"nın nə zaman ciddi, nə zaman zarafatla danışdığını müəyyən etmək çox çətin olur. Ümumiyyətlə, bir şey dəqiqdir: o, tamaşaçını da, müsahibini də əyləndirməyi sevir.

Çito-qrito

Xatırladaq ki, bu günlərdə 77 yaşını qeyd edən Vaxtanq Kikabidzeyə məşhurluğu "Mimino" filmi gətirib. Təkcə kinoteatrlarda bu ekran əsərini 24,4 milyon tamaşaçı izləyib. Bundan sonra çəkildiyi filmlərdə aktyor təkcə mahnı oxumayıb, eyni zamanda nağara da ifa edib. Bununla belə, "Buba"ni daha çox təyyarəçi obrazına görə sevirlər.

"Mimino" filminin süjetinə görə, böyük aviasiya sıralarında xidmət etmək istəyən vertolyot pilotu öz arzusuna çatır, dünyanı kəşf edir və nəticədə öz kökünə - doğma kəndinə, əvvəlki işinə qayıdır.

Kikabidze bu obrazla öz taleyi arasında oxşarlıq görür. Onun sözlərinə görə, Mimino ona özünü xatırladır: "Mən öz qəhrəmanıma çox bənzəyirəm. Bu, bəzən mane olur. Amma burada qeyri-adi heç nə yoxdur, çünki rolu elə mənim üçün yazılıb, bütün prosesdə də iştirak etmişəm. Hərçənd, ssenarini ilk dəfə oxuyanda düşündüm ki, bu nədir axı çəkirlər. Amma Moskvada bədii şurada ilk nümayiş zamanı hamı gülməkdən yığılırdı".

Filmin sonunda baş qəhrəman - Valiko Mizandari xoşbəxtliyinə qovuşur. Bəs, bu obrazı canlandıran aktyor necə, xoşbəxt-dirmi?

Bu barədə sualı eşidəndə Kikabidze bir qədər düşüncəyə və sonra cavab verir: "Əvvəla, siz filmi sonadək görməmişiniz, çünki final səhnəsini bütünlükdə kəşf etməmişiniz. Bütün mahiyyət itib. Əslində, bu heç də komediya deyil, tragikomediya, hətta deyərdim, faciədir. Orada, elə həmin dağ kəndində Pyotr adlı qəhrəman vardı, nalbənd idi. Final səhnəsini sonradan kəşf edəndən bu obraz da ixtisara düşdü."

Pyotr baş qəhrəmanın öz arzularının sorağıyla kənddən getmək istədiyini biləndə ondan soruşur: "Valiko, sən, haqiqətən də, xaricə gedəcəksən?". Qəhrəman cavab verir: "Bəli". Bu zaman Pyotr xahiş edir: "Mənə üzərində "made in USA" yazılmış nal gətir". Valiko da balaca dostu üçün timsah, Pyotr üçün nal alır... Sonluq isə Pyortla Valikonun arasındakı çoxmənalı dialoqla bitir".

Qanuni oğru?

Bir neçə il əvvəl internetdə Vaxtanq Kikabidzenin qalmaqallı bir fotosu yayıldı. Şəkil qanuni oğruların əhatəsində çəkilmişdi. Ümumiyyətlə, aktyorun kriminal aləmlə əlaqələri barəsində də çox danışılırdı.

Buba özü isə bütün bunları inkar edir: "Heç bir əlaqələrimiz yoxdur, sadəcə, yanıma çox adam gəlib-gedir. Qafqazlı olduğum üçün məni özlərininki bilirlər. Rus kriminaliteti arasında da tanışlarım olub. Bilirsinizmi, aktyor bütün tamaşaçılara məxsusdur. Gənclər bir az məşhurlaşan kimi gileyirlər ki, avtoqraf paylamaqdan yorulmuşuq. Mən belə şeyləri başa düşmürəm. Belə olmaz axı. İndi düz başa düşün, məni də qonaq çağırırlar, süfrə açırlar, deyim ki, mən sizinlə bir yerdə oturma bilmərəm? Yeri gəlmişkən, kriminal aləmin adamları başqalarının yanında özlərini olduqca yaxşı aparırlar".

Polis onu niyə axtarıbmış?

Kikabidze rejissorluqla da məşğul olur. Deyir ki, xüsusən qısametrajlı filmlər çəkməyə marağı var: "Ümumiyyətlə, mən müşahidə etməyi çox sevən adamam. Mənə maraqlı idi, görən, rejissorluq nədir. Beləcə başladım".

İlk filmi Kikabidze 1981-ci ildə çəkir. "Sağlam ol, əzizim" adlı ekran əsərinin ssenarisi xəstəxanada yazılır. Ağır əməliyyat keçirən "Buba" özü yaza bilməsə də, mətni həyat yoldaşına diktə edir. Nəticədə, film Qabrovo (Bolqarıstan) festivalında Qran-priyə layiq görülür.

Maraqlı burasıdır ki, son ana qədər Kikabidze uğur qazanacağına inanmayıb: "Əmindim ki, mənə heç nə verməyəcəklər, ona görə də jurnalist Valera Makeyevlə festivalda oturmayıb aradan çıxdıq. Bizi cəmi yeddi gün sonra Plovdivdə polis tapdı. Sən demə, bütün ölkə bizi axtarırmış. Tədqimata getmək üçün yanımda kostyumum da yox idi, amma birtəhər vəziyyətdən çıxdıq".

"Şah Abbas"ın oxşarı

Bubanın dünyaca məşhur həmyerli-miz Vaqif Mustafazadə ilə dostluğu da heç kəsə sirr deyil. Onlar altı il birgə işləyiblər. Kikabidze bəstə boyuna və şəvə bığlarına görə Vaqifə "Şah Abbas" ləqəbi verib.

Onlar tez-tez qastrollarda birgə çıxış ediblər: "Vaqif həmişə mənə deyirdi ki, daha sənənlə çörək yeməyəcəyəm. Deyirdi, mən yaxşı yeyirəm, sənə, demək olar, heç nəyə toxunmursan. O qədər arıqsan ki, adamlar kənardan elə bilirlər, nəyə xəstəliyim var".

Bir dəfə Vaqif Mustafazadə dostu Buba üçün kökəltmə resepti də yazır: gündə dörd porsiya borş, altı porsiya makaron və kotlelə qarabaşadım...

Günlərin birində isə Vaqif Bakıda olan Kikabidzeni kababa qonaq edir. Bubaya deyir ki, təmiz çəkisi 23 kiloqram olan qoyun kəsib. Buba soruşur ki, başqa kimi çağırımsan?

Vaqif cavab verir: "Başqa kim olmalıdır ki? Heç kim. Bir sən, bir mən!"

Gürcü çarı

Kikabidzenin həyatında çoxlu maraqlı əhvalatlar baş verib. Bəzən isə heç bir əsası olmayan şeylər tarixi fakt kimi qeydə alınıb.

Məsələn, bir dəfə o, haradasa zarafatla evinin qarət olunduğundan danışır. Deyir ki, guya oğrular onun kim olduğunu biləndə nənki hər şeyi geri qaytarıblar, üstəlik üzrxahlıq məktubu da göndərirlər: "Əziz Vaxtanq, bu mənzilin sənə məxsus olduğunı bilmirdik və çox xahiş edirik ki, bundan sonra belə anlaşmazlıqlar yaranmasın deyə qapının üzərinə soyadın olan lövhə asdır".

Bubanın bu zarafatını jurnalistlər hələ də ciddi hesab edir və vaxtaşırı yeni qarət hadisələri qarşılaşıb-qarşılaşmadığı ilə maraqlanırlar.

İnternetdə başqa bir qəribə məlumata da rast gəlmək olur: guya 90-cı illərin əvvəllərində möraxistlərin təşəbbüs qrupu Kikabidzeni gürcü çarı elan etmək təklifi verir. Əslində isə, hər şeyi Bubanın Moskvada səfir işləyən dostunun bu mövzuda zarafatından sonra başlayır. Beləcə, zarafat real tarixçəyə "çevrilir".

Zarafat bir yana, amma bu əhvalatda qəribə bir mistika da var: artist ana tərəfdən Baqrioni-Davitaşvili knyaz nəslindəndir ki, bu da Baqrioni çar sülaləsinin bir qoludur. Bubanın atası jurnalist idi, o, 1942-ci ildə Kerç döyüşlərində həlak olub.

Qalstukla ayaqqabı silmək

Kikabidze həmişə siyasetdən uzaq olmağa çalışır. Bu barədə danışarkən o, uşaqlığından bir xatirədən söz açmağı da unutmur: "Pioner olan vaxt cəmi bir cüt ayaqqabım vardı. Dərsdən sonra futbol oynayırdıq. Oyun qurtaranda mən qalstuk çıxarıb, onunla ayaqqabımı sildim - bunun üçün əlimin altında başqa heç nə yox idi. Əks halda, anam çirkli ayaqqabılara görə məni danlayacaqdı. Kimsə o zaman məni satdı. Səhəri hamını cərgəyə düzdülər və məni pioner sıralarından çıxardılar..."

İlk məhəbbət döyməsi

Buba ilk dəfə on yaşında aşiq olur. Amma bu sevgini ömrü boyu unuda bilmir. Daha doğrusu, ayağındakı döymə hər dəfə ona uşaqlıqda keçirdiyi romantik hissləri xatırladır. Bu döymənin isə maraqlı tarixçəsi var.

Deməli, məhlənin bütün oğlanları Zoyanı sevirmişlər. Amma bu əlçatmaz qız heç kəslə tanış olmaq istəməmiş. Bir dəfə Vaxtanq dostlarına qızla söhbət etdiyini deyir. Ona inanmırlar və sübut istəyirlər. Vaxtanq ya axşam alaqaranlıqda Zoya ilə sahilyanı küçədə gəzməli, ya da qızın adını bədənində döydürməli imiş. Buba daha asan olan ikinci yolu seçir, ayağına "Z+V" inisiallarını özünə döyür.

Ailə

Kikabidze 60-cı illərin əvvəllərində gənc balet artisti İrina ilə ailə qurur. Elə o vaxtdan bu günədək də birgə yaşayırlar.

Qızı Marina teatr institutunu bitirib, aktrisadır. Oğlu Konstantin isə atasının yoluyla gedir - həm yaxşı rəssam, həm də musiqçidir.

RƏBİQƏ

Ən məşhur gürcü -

Vaxtanq Kikabidze

ABL

N 29(38) 31.07.2015

Maykl Ceksonun məşhur geyimi satışa çıxarıldı

○ 2009-cu ildə vəfat edən dünya şöhrətli ulduz Maykl Ceksonun "Pis" ("Bad") adlı albomunda geyindiği qara gödəkə ilə ağ əlcəkləri hərracda satışa çıxarılib. Əlcəklər üçün ilkin qiymət 20 min dollar təyin edilib.

Qeyd edək ki, Maykl Ceksonun "Mookwalk" albomunda geyindiği bəyaz əlcəklər 2009-cu ildə 350 min dollara, digər əlcəyi isə 160 min dollara satılmışdı.

Oxucuların nəzərinə

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latın Amerikasını romanı", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminquey – "Qadınsız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lüğət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymenov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası) kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitab.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Bu ilin ən çox qazanan yazarları

○ "Forbes" jurnalının maraqla gözlənilən "Ən çox qazanan yazarlar" siyahısı, nəhayət, açıqlandı. Siyahıya yenə Ceyms Patterson başçılıq edir. E. L. Ceymsdən Corc R. R. Martinə qədər, dünyanın ən çox gəlir əldə edən yazarlarının bu il qazancı 355 milyon dollar olub.

1. Ceyms Patterson - 89 milyon dollar

Az qala maşın kimi işləyən Ceyms Patterson hər il rəqiblərindən böyük fərqlə seçilməyi bacır. İldə orta hesabla 16 kitab çap edən yazarın ötən ilki qazancı 90 milyon dollar təşkil etmişdi.

2. Con Qrin - 26 milyon dollar

Gənclər arasında daha çox sevilən Qrin, qazancının böyük hissəsini "Ulduzlar günahkardır" ("The Fault in Our Stars") romanı sayəsində əldə edib. Təkcə ABŞ-da 3,5 milyondan çox nüsxəsi satılan bu romanın əsasında film də çəkilib.

3. Veronika Ros - 25 milyon dollar

26 yaşlı Ros siyahıda yer alan ən gənc yazardır. O, "Ayrıma" ("Divergent") trilogiyası ilə 2014-2015-ci illərdə 3,9 milyon dollar qazanıb. Trilogiyanın "Tərəfdar" ("Insurgent") adlı ikinci kitabı ekranlaşdırılıb. Filmin kassa gəliri 295 milyon dollar olub.

4. Daniel Stil - 25 milyon dollar

Daniel Stilin 94 kitabı, 1973-cü ildən bəri ən çox oxunanlar sırasında yer alır.

5. Cef Kinney - 23 milyon dollar

"Acizin gündəliyi" ("Diary of a Wimpy Kid") əsərinin müəllifi Cef Kinney siyahının yuxarı pillələrindəki yerini bu il də qoruyur. 45 dilə çevrilən əsər müəllifə böyük sərvət qazandırıb.

6. Canet Evanoviç - 21 milyon dollar

"Stefaninin gavalısı" ("Stephanie Plum") silsiləsinin müəllifi olan Canet Evanoviçin bu il daha 3 kitabı çap olunub.

7. J. K. Roulinq - 19 milyon dollar

J.K. Roulinq illərdir siyahıda yerini qoruyub saxlayanlardan biridir.

8. Stefan Kinq - 19 milyon dollar

Stefan Kinq yazıçılıq karyerası boyunca qazandığı 433 milyon dollarla "Forbes" in siyahısında hər zaman yuxarı pillələrdə qərar tutub.

9. Nora Roberts - 18 milyon dollar

Karyerası ərzində 220-dən çox roman yazıb. O, yuxarı pillələrə, Stefan Kinq və Daniel Stildən fərqli olaraq yeni yazdığı romanları ilə deyil, əvvəllər qələmə aldığı əsərləri sayəsində qalxıb.

10. Con Qrişam - 14 milyon dollar

1988-ci ildən bəri hər il yeni bir kitabı çap olunan yazıcının "Boz dağ" ("Gray Mountain") romanı 2014-cü ildə 620 min nüsxə satılıb.

11. Den Braun - 13 milyon dollar

Braun ötən il 28 milyon dollarla siyahıda ikinci yerdə idi.

12. Suzanna Kollins - 13 milyon dollar

"Aclıq oyunları" ("The Hunger Games") əvvəlki kimi satılmasa da, Kollinsin qazancı, əsasən, əsərlərinin ekranlaşdırılmasından gəlir. Onun əsəri əsasında çəkilmiş film 752 milyon dollar gəlir gətirmişdi.

13. Gillian Flin - 13 milyon dollar

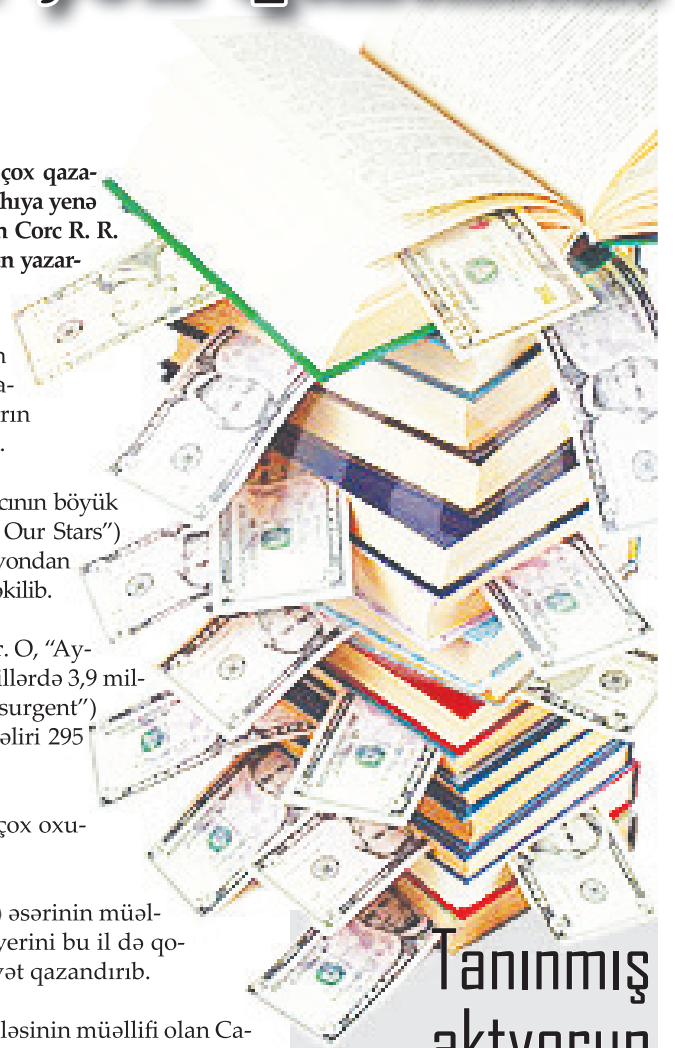
"İtgin qız"ın müəllifi olan Flin də film sayəsində qazanc əldə edən yazıçılardandır. Onun romanı əsasında çəkilmiş film 368 milyon dollar gəlir gətirib.

14. Rik Riordan - 13 milyon dollar

Riordan fantastika və gənclər üçün yazdığı əsərləri ilə bu sahənin ən çox gəlir əldə edən yazıçıları sırasında.

15. E. L. Ceyms - 12 milyon dollar

"Bozun əlli çaları" trilogiyası və ardınca onların ekranlaşdırılmasından kifayət qədər böyük məbləğdə qazanc əldə edən Ceymsin, ötən ay çap olunmuş "Boz" əsəri ilə gölən il də siyahının ön sıralarda yer alacağı gözlənilir.

Tanınmış aktyorun tacavüz etdiyi 35 qadın bir arada

Amerikanın məşhur yumoristi Bill Kosbi tərəfindən tacavüzə uğradıqlarını deyən qadınların şəkilləri "New York Magazine" jurnalının üz qabığına çıxarılib.

Son illər davamlı olaraq haqqında tacavüz iddiaları yayılan Bill ilə bağlı məhkəməyə müraciət edən qadınların sayı 40-ı keçmişdi.

78 yaşlı aktyora qarşı iddia qaldıran 35 qadın jurnala verdiyi müsahibədə başına gələnləri nəql edib. Bütün materiallar qadınların ifadələrindən və foto, video görüntülərdən hazırlanıb. Dərginin üz qabığında 35 qadımdan əlavə, boş stul şəklində də yer alıb. Bu isə simvolik olaraq "36-cı qurban" mənasını daşıyır.

Qeyd edək ki, qadınlarla hazırlanmış reportajın diqqətçəkən məqamı onların danışdıqlarının bir-birinə çox oxşaması olub.

